

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA KLASIČNO FILOLOGIJO

MARTINA EYER

**Dediščina latinske somatske in živalske
frazologije v slovenščini**

Diplomsko delo

Mentorja:

red. prof. dr. Erika Kržišnik

doc. dr. Matej Hriberšek

Dvopredmetni univerzitetni študijski

program Slovenski jezik in književnost

Dvopredmetni univerzitetni študijski

program Latinski jezik in književnost

Ljubljana, 2014

*Poimenovanja so mala ogledala, ki zrcalijo dejanja in
običaje preteklih pokolenj.*

Danuta Buttler, prevod Erika Kržišnik

Izvleček

Dediščina latinske somatske in živalske frazeologije v slovenščini

Diplomsko delo poskuša z analizo frazeoloških enot s somatskimi in živalskimi sestavinami odgovoriti na vprašanje, kako podobni sta si v tem segmentu latinska in slovenska frazeologija. Preverja stopnjo prekrivnosti latinskih in slovenskih frazemskih parov, pogostost pojavljanja posameznih somatskih in živalskih frazeoloških sestavin ter natančneje analizira nekaj najpogostejših. Predpostavlja se, da tovrstna primerjava obeh jezikov lahko pomaga razumeti, katere predstave o sebi (deli človeškega telesa) in svetu (živali kot del življenjskega okolja) imamo skupne nekdanji in današnji govorci obeh jezikov. Takšna primerjava med latinščino in slovenščino je smiselna zaradi sorazmerne nespremenljivosti človeškega telesa skozi čas, skupnega indoevropskega jezikovnega izvora in predstav o svetu, na katere so med drugim močno vplivale basni, eksempli, pregovori, Sveto pismo in šolski učbeniki.

Ključne besede: somatska frazeologija, živalska frazeologija, kontrastivna analiza, prekrivnost frazemov, vpliv latinščine

Abstract

The heritage of Latin somatic and animalistic phraseology in Slovene language

The thesis attempts to analyze idioms with somatic and animal components to show how similar Latin and Slovene phraseology are in this segment. It examines the degree of equivalence of Latin and Slovenian idioms, the incidence of individual somatic and animal idiom components and analyzes some of the most frequent ones in greater detail. It is assumed that such a comparison of the two languages can help us understand which ideas about ourselves (parts of the human body) and the world (animals as part of the living environment) do the former and the present-day speakers of both languages have in common. Such a comparison between Latin and Slovene is reasonable because of the relative constancy of the human body over time and also due to the common Indo-European linguistic origin and conceptions of the world, which were among other things strongly influenced by fables, sermon illustrations, proverbs, Bible and school textbooks.

Key words: somatic phraseology, animalistic phraseology, contrastive analysis, idiom equivalence, Latin influence

Kazalo vsebine

1	Uvod.....	7
2	Teoretični del	8
2.1	Življenje v metafori – metafora v življenju	9
2.2	Frazem in frazeologija	10
2.2.1	Somatska frazeologija.....	12
2.2.2	Živalska frazeologija.....	13
2.2.3	Tipologija prekrivnosti latinskih in slovenskih frazemov	14
2.2.3.1	Popolna prekrivnost med frazemi (A)	14
2.2.3.2	Delna prekrivnost med frazemi (B)	15
2.2.3.3	Neprekrivnost med frazemi (C).....	15
2.2.3.4	Prekrivnost med pregovori	16
2.3	Sprejemanje tujih prvin v slovenščino	17
2.3.1	Tipologija frazemov glede na jezik nastanka.....	17
2.3.2	Latinizmi v slovenščini in purizem.....	18
2.4	Poti prehajanja latinske frazeologije v slovenščino	20
2.4.1	Basen.....	20
2.4.2	Pridižni eksempl.....	22
2.4.3	Paremiološko gradivo	24
2.4.4	Sveto pismo.....	26
2.4.5	Šolstvo.....	27
3	Namen in hipoteze	30
4	Gradivo in metodologija	31
4.1	Zbiranje gradiva	31
4.1.1	Viri gradiva	32
4.1.1.1	Stanko Banič: Latinski pregovori, izreki in izrazi.....	32

4.1.1.2	Josip Pavlica: Frazeološki slovar v petih jezikih.....	34
4.2	Razvrstitev gradiva	36
4.2.1	Somatski frazemi	37
4.2.2	Živalski frazemi	38
4.3	Analiza gradiva	39
4.3.1	Skupina B.....	39
4.3.1.1	Uporabljeni slovarji in korpus	39
4.3.1.1.1	Janez Keber: Slovar slovenskih frazemov	39
4.3.1.1.2	Slovar slovenskega knjižnega jezika.....	42
4.3.1.1.3	Besedilni korpus slovenskega jezika Gigafida.....	44
4.3.1.1.4	Drugo.....	46
4.3.1.2	Predstavitev podatkov v preglednici.....	47
4.3.1.2.1	Prikaz preglednice s somatskimi frazemi.....	48
4.3.1.2.2	Prikaz preglednice z živalskimi frazemi	50
4.3.1.3	Ustaljenost frazemov skupine B v slovenščini	53
4.3.1.3.1	Kvantitativni prikaz.....	55
4.3.1.3.1.1	Somatski frazemi.....	55
4.3.1.3.1.2	Živalski frazemi.....	56
4.3.1.3.2	Skupina B2	57
4.3.1.3.3	Končna razvrstitev frazemov glede na prekrivnost.....	61
4.3.2	Somatske in živalske sestavine	63
4.3.2.1	Mesto somatskih in živalskih frazemov v latinski frazeologiji	63
4.3.2.2	Pogostost pojavljanja posameznih sestavin	64
4.3.2.2.1	Somatske sestavine.....	64
4.3.2.2.2	Živalske sestavine	73
4.3.2.3	Vsebinska analiza najpogostejših sestavin	83
4.3.2.3.1	Somatske sestavine.....	84

4.3.2.3.1.1	Duh, duša.....	85
4.3.2.3.1.2	Oko	85
4.3.2.3.1.3	Roka	86
4.3.2.3.1.4	Noga	87
4.3.2.3.1.5	Obraz	88
4.3.2.3.2	Živalske sestavine	89
4.3.2.3.2.1	Lev.....	89
4.3.2.3.2.2	Osel.....	90
4.3.2.3.2.3	Volk.....	92
4.3.2.3.2.4	Pes	93
4.3.2.3.2.5	Ptica.....	94
5	Ugotovitve in razprava.....	95
5.1	Ustaljenost frazemov skupine B v slovenščini	95
5.1.1	Razslojitev na skupine B1, B2, B3	95
5.1.2	Končna razvrstitev frazemov glede na prekrivnost in padec hipotez	96
5.2	Somatske in živalske sestavine	97
5.2.1	Mesto somatskih in živalskih frazemov v latinski frazeologiji	97
5.2.2	Pogostost pojavljanja posameznih sestavin	98
5.2.2.1	Somatske sestavine	98
5.2.2.2	Živalske sestavine.....	99
5.2.3	Vsebinska analiza najpogostejših sestavin.....	100
5.2.3.1.1	Somatske sestavine.....	100
5.2.3.1.1.1	Duh, duša.....	100
5.2.3.1.1.2	Oko	101
5.2.3.1.1.3	Roka	101
5.2.3.1.1.4	Noga	102
5.2.3.1.1.5	Obraz	102

5.2.3.1.2	Živalske sestavine	103
5.2.3.1.2.1	Lev.....	103
5.2.3.1.2.2	Osel.....	104
5.2.3.1.2.3	Volk.....	105
5.2.3.1.2.4	Pes	106
5.2.3.1.2.5	Ptica.....	108
6	Sklep	109
7	Viri in literatura.....	111

Priloga: gradivni del na zgoščenki

Kazalo slik

Slika 1: Količinski prikaz izbranih frazemov glede na vsebnost somatske ali živalske sestavine.....	31
Slika 2: Prikaz strani iz <i>Latinskih pregovorov, izrekov in izrazov</i> Stanka Baniča in sodelavcev.....	32
Slika 3: Vporedna predstavitev frazemov štirih jezikov v slovarju Josipa Pavlice	35
Slika 4: Prikaz somatskih frazemov po skupinah A, B in C glede na delež.....	37
Slika 5: Prikaz živalskih frazemov po skupinah A, B in C glede na delež.....	38
Slika 6: Predstavitev slovarskega članka v <i>Slovarju slovenskih frazemov</i> Janeza Kebra..	40
Slika 7: Iskalnik v spletni različici SSKJ	43
Slika 8: Prikaz zadetkov v spletni različici SSKJ	44
Slika 9: Iskalnik v besedilnem korpusu Gigafida	45
Slika 10: Prikaz zadetkov v besedilnem korpusu Gigafida	45
Slika 11: Podroben prikaz posameznega zadetka v besedilnem korpusu Gigafida	46
Slika 12: Prikaz končne razslojitve vseh skupin glede na prekrivnost med frazemoma s primeri.....	54
Slika 13: Prikaz razslojitve somatskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3 glede na količinsko zastopanost (velikost krogov je sorazmerna s količino frazemov v podskupini).	55
Slika 14: Prikaz razslojitve živalskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3 glede na količinsko zastopanost (velikost krogov je sorazmerna s količino frazemov v podskupini).	56
Slika 15: Količinski prikaz končne razvrstitve somatskih frazemov glede na prekrivnost	61
Slika 16: Količinski prikaz končne razvrstitve živalskih frazemov glede na prekrivnost.	62
Slika 17: Primerjava končne razvrstitve somatskih in živalskih frazemov glede na prekrivnost	62
Slika 18: Delež somatskih in živalskih frazemov glede na celotno gradivo.....	63
Slika 19: Razvrstitev latinskih poimenovanj delov telesa glede na pogostost pojavljanja (prvih deset mest).....	68
Slika 20: Razvrstitev latinskih poimenovanj živali glede na pogostost pojavljanja (prvih deset mest)	78

Kazalo tabel

Tabela 1: Nekaj primerov iz tabele s podrobneje obdelanimi somatskimi frazemi skupine B.....	48
Tabela 2: Nekaj primerov iz tabele s podrobneje obdelanimi živalskimi frazemi skupine B	50
Tabela 3: Razslojitev somatskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3.....	55
Tabela 4: Razslojitev živalskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3.	56
Tabela 5: Končna razvrstitev somatskih frazemov glede na prekrivnost	61
Tabela 6: Končna razvrstitev živalskih frazemov glede na prekrivnost	62
Tabela 7: Abecedni seznam latinskih izrazov za dele telesa s slovenskim prevodom in številom pojavitev posameznega izraza.....	64
Tabela 8: Razvrstitev delov telesa glede na pogostost pojavljanja v frazemih.....	69
Tabela 9: Abecedni seznam latinskih izrazov za živali s slovenskim prevodom in številom pojavitev posameznega izraza.....	73
Tabela 10: Razvrstitev živali glede na pogostost pojavljanja v frazemih.....	79
Tabela 11: Pet delov telesa, ki se v gradivu pojavijo največkrat	84
Tabela 12: Pet živali, ki se v gradivu pojavijo največkrat	89

1 Uvod

Znano je, da se v jeziku zrcali človek, njegove misli in dojemanje sveta. Z opazovanjem jezika, s primerjanjem latinskih in slovenskih frazemov tako želim priti do odgovora na vprašanje, koliko slovenske frazeologije dolgujemo latinščini oz. koliko frazeologije, s poudarkom na somatski in živalski, imamo skupne (ne glede na njen izvor in nastanek). Vse to nam namreč govori o ljudeh samih, njihovem okolju in doživljanju sveta. So naše predstave o nas in stvareh okoli nas še vedno takšne kot pred toliko leti? Kaj je univerzalno in kaj se spreminja s časom in pod vplivom zunanjih okoliščin?

V **teoretičnem delu** v štirih razdelkih najprej opredeljujem teoretično izhodišče naloge: teorijo metafore; definicijo frazema in frazeologije, nato somatske in živalske frazeologije ter tipologijo prekrivnosti latinskih in slovenskih frazemov; posvečam se vprašanju sprejemanja tujih prvin v slovenščino z vidika jezika nastanka in purističnih teženj; literarnozgodovinsko ugotavljam tudi možne načine in poti prehajanja latinske frazeologije v slovenščino.

V naslednjem razdelku opredelim **namen** naloge in postavim **hipoteze**. Naj povzamem: med latinskimi in slovenskimi somatskimi frazemi pričakujem visoko stopnjo prekrivnosti (saj je človeško telo takrat in danes razmeroma enako, oba jezika uvrščamo med indoevropske, zaradi zgodovinskih in geografskih okoliščin pa imamo podedovane tudi skupne predstave o svetu), med živalskimi frazemi pa nekoliko manj (ti so del manj univerzalnega, bolj časovno, kulturno in prostorsko pogojenega okolja, ki je bilo do danes podvrženo večjim spremembam kot človeško telo).

V drugem, **praktičnem delu** zbrano in razvrščeno gradivo analiziram po dveh poteh – z določanjem stopnje prekrivnosti med latinskimi in slovenskimi frazemi ter z natančnejšim pregledom posameznih telesnih delov in živali kot frazemskih sestavin. Ob tem sproti natančno popisujem metodologijo zbiranja, razvrščanja in analize gradiva ter navajam in opisujem uporabljene vire gradiva, slovarje in korpus.

Gradivni del, ki je najobsežnejši in je zato dodan na zgoščenki, vsebuje pregled vsega gradiva, razvrščenega po skupinah glede na prekrivnost med jezikoma, in sicer ločeno za somatske in živalske frazeme; nato pa še poglobljeno analizo frazemov skupine B s frazeološkimi ustrezniki, ki je dala zajeten tabelarni prikaz.

2 Teoretični del

»Svet obstaja zunaj človeka in brez njega. Predmete, pojave in lastnosti v njem pa klasificira in hierarhizira človek z jezikom in v jeziku.« (Kržišnik-Kolšek 1990: 141) Zato lahko z analizo semantičnega sistema jezika razberemo informacije o življenjskih razmerah (Eskimi imajo na primer več izrazov za poimenovanje različnih vrst snega), družbenih odnosih (poimenovanja institucij) in raven vednosti nekega naroda.

To razbiranje je mogoče, ker vsebuje pomen besede tudi konceptualizacijo. Anna Wierzbicka o njej pravi (1996: 391), da ta ni univerzalna, saj lahko isti denotat pri govorcu sproža različne miselne koncepte in pomene. Ti zato prav tako ne morejo biti univerzalni, razhajanja med njimi (enako tudi med različnimi jezikovnimi skupnostmi) pa je mogoče razložiti z zgodovinskimi, kulturnimi, bivalnimi, verskimi in drugimi razlikami.

Življenje neke skupnosti se v jeziku najbolje zrcali v območju besedišča in s tem tudi v frazeologiji. Yolande Timman ugotavlja¹ (po Ručigaj 1999: 5, 6), da frazemi v različnih jezikih pogosto izražajo enak smisel, a z drugačnim besednim izrazom, drugačno pojmovno sliko v ozadju. Ljudje oblikujemo frazeme glede na to, kar vidimo in doživljamo v lastni okolici, zaradi česar torej ti odslikavajo materialne in duhovne izkušnje neke jezikovne skupnosti. K podobnosti frazemov v različnih jezikih prispeva etnična in jezikovna povezanost med ljudstvi, prevzemanje navad drugih, predvsem sosednjih ljudstev pri gospodarskem in kulturnem stiku, podobna zgodovinska izkušnja in družbeni razvoj skupnosti. A po drugi strani obstajajo podobnosti v frazemih tudi med jezikovnimi skupnostmi, ki niso v stiku, saj nas vse ljudi do neke mere družijo univerzalni miselni svet in s tem nekaj podobnih poimenovanj v vseh jezikih.

Jezik nam torej kot klasifikator resničnosti, s katerim svet delimo na dele in jih razvrščamo v miselno-izrazni sistem, daje odlične možnosti za opazovanje različnih resničnosti² oz. različnih konceptualizacij iste resničnosti med pripadniki različnih jezikovnih skupnosti v času in prostoru.³

¹ TIMMAN, Yolande, 1989: *De sleutels van de taal: idiomatische en andere vaste uitingen in tweedetaalverwerving*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. 25–36.

² Prisotnost ali odsotnost naravnih danosti, predmetov, institucij, odnosov, navad, dogodkov ...

³ Prst na roki in nogi v slovenščini poimenujemo z istim izrazom *prst*, v nemščini in angleščini pa z dvema različnima: *Finger*, *Zehe*; *finger*, *toe*. Iz tega lahko sklepamo, da poimenovanje dveh predmetov z enim

2.1 Življenje v metafori – metafora v življenju

Kognitivna semantika nam s svojimi, za obravnavano področje zanimivimi spoznanji lahko pomaga razumeti, kako so povezani naši (metaforični) miselni koncepti in jezik kot izrazilo teh konceptov ter kaj lahko zato s preučevanjem jezika izvemo o njegovih govorcih.

S teorijo metafore se je v jezikoslovju prvi ukvarjal George Lakoff s sodelavci, in sicer ne le z njeno tradicionalno vlogo pesniškega sredstva, ampak z metaforo kot širšim pojmom razumevanja našega mišljenja in jezika, kot beremo v članku Erike Kržišnik in Marije Smolić (1999: 62, 63). Pri tem je metaforo na novo umestil tudi v »vsakdanji« jeziku, kjer je navadno izražena s konvencionalnim sredstvom in le izjemoma s kreativnim izrazom, in jo določil kot del našega miselnega, konceptualnega sistema. Njeno težišče je prestavil iz jezika v mišljenje, kjer nam metafora s čezpodročno preslikavo pomaga razumeti za nas pomembne abstraktne pojme (kot so čas, stanje, sprememba, vzročnost ...) s pomočjo drugih, bolj konkretnih (Lakoff 1998: 272).⁴

Kot smo omenili že zgoraj v uvodu, tudi na oblikovanje konceptov in njihove metaforične kombinacije (npr. *ideja* = *zgradba*) vplivajo človekove fizične in kulturne izkušnje, velikokrat pa so te predstave splošne, tipične in imajo globoke korenine v naši kulturi.

Iz vsega tega je torej mogoče izvesti misel, da je jezik odlično sredstvo za odkrivanje in spoznavanje lastnosti našega konceptualnega sistema, razmišljanja. Daje nam možnosti za preučevanje posameznega jezika, pa tudi primerjanje več jezikov in s tem spoznavanje razlik med jeziki in verjetno tudi konceptualnimi sistemi, katerih izrazilo so (Kržišnik, Smolić 1999: 71).

izrazom kaže na to, da jezikovna skupnost v njiju vidi več podobnosti kot razlik, in obratno – s poimenovanjem dveh predmetov z dvema izrazoma kaže na to, da je v njihovem razumevanju med predmetoma več razlik kot podobnosti.

⁴ Kot primer navajata avtorici (Kržišnik, Smolić 1999: 65) metaforo »teorije so zgradbe«, kjer je videti, kako poskušamo bolj abstraktno področje teorij razumeti skozi konkretnije področje zgradb. Jezikovno je v slovenščini ta metafora izražena npr. s konvencionalnimi metaforičnimi izrazi *postaviti novo teorijo*, *podpreti teorijo z argumenti*, *teorija je na majavih temeljih*, *teorija pade* ...

2.2 Frazem in frazeologija

Frazemi so »jezikovne enote s stalno sestavinsko zapolnitvijo (z vsemi predvidenimi variantami), stalno skladenjsko zgradbo (z vsemi predvidenimi variantami), stalno skladenjsko zgradbo (z vsemi predvidenimi pretvorbami) in stalno pomensko zgradbo s predpostavko, da vsota pomenov njegovih sestavin ni enaka celovitemu pomenu frazeološke enote.« (Kržišnik-Kolšek 1990: 143)

Poskusov definicij frazema je veliko, a glavne lastnosti, ki določajo frazeološko enoto, po predavanjih Erike Kržišnik povzemam takole:

- **Večbesednost oz. nadbesednost**

Razmejitev med frazemom in enobesednim idiomom.

zaljubljen do ušes : zatreskan

- **Stalnost oblike in pomena**

Frazem je relativno stalen po obliki (tj. glede na sestavine in razmerja med njimi) in po pomenu (kar ločuje avtomatizirano besedno zvezo od aktualizirane in stalne metafore od kreativnih).

spalna srajca : bela srajca, čigava boljša polovica : posoda tvojega imena

- **Neizpeljivost pomena frazema iz vsote pomenov njegovih sestavin**

Navzven oddalji frazeološke zveze od drugih stalnih besednih zvez s popolnoma predvidljivim pomenom, navznoter pa razdeli frazeme na skupine glede na motiviranost pomena (popolna nepredvidljivost : motiviran slikovni jezikovni izraz).

črna ovca : zelena mušnica, iti po gobe : metati kolena pod noge

- **Ekspresivnost**

Frazeme ločuje na jedrni del in obrobje frazeologije, in sicer na frazeme z denotativnim in konotativnim pomenom v jedru frazeološkega sistema ter kvazifrazeme brez konotacije na njegovem obrobju.

črna ovca : mačje oko

Večbesednost oz. nadbesednost

V zvezi s prvim kriterijem večbesednosti se nam odpirajo vprašanja glede zamejitve frazeologije navzdol in navzgor oz. določitve spodnje in zgornje meje frazeološkega sistema: je frazem lahko tudi enobeseden in ali je lahko tudi večstavčna tvorba?

Erika Kržišnik postavi spodnjo mejo med besedo in besedno zvezo pri t. i. minimalnih frazemih, ki so lahko sklopi (dokler ne zamenjajo svojih kategorialnih lastnosti (*živeti tjavendan : ta moj prazni tjavendan*)), predložne zveze (*biti ob – izgubiti*) ali zveze glagola in klitične oblike osebnega zaimka (*lomiti ga – početi neumnosti, ucvreti jo – hitro oditi, steči, zbežati, slišati jih – biti oštet*).

A mene je bolj kot spodnja zanimala zgornja meja – so pregovori in reki, ki v mojem gradivu količinsko zasedajo pomembno mesto, sploh še frazemi? Videti je, da za postavitev te meje nimamo pravega orodja in da gre za prehodno območje. Pregovore je mogoče videti kot minimalna besedila, s čimer se izmikajo osnovni definiciji frazema, nekateri pa jih mednje uvrščajo zaradi njihove stalnosti in nemotiviranosti.

Ko želimo frazeme razdeliti po obliki, moramo hkrati upoštevati njihovo sintaktično funkcijo. V tem smislu lahko oblikujemo 3 skupine: 1. večbesedna besedna zveza, ki opravlja funkcijo enega stavčnega člena (*boljša polovica – žena, noč in dan – neprestano*), 2. stavčni frazemi s prostimi mesti, ki opravljajo funkcijo več stavčnih členov (*jezik teče (komu)*), 3. stavčni frazemi, ki nimajo prostih mest in so hkrati lahko povedi (*Vrana vrani ne izkljuje oči.*). V prvi dve skupini bi po Jožetu Toporišiču (1973/74: 274) lahko uvrstili rekla, v tretjo pa rečenice. Pri tem razume reklo kot frazem z nestavčno strukturo, torej besednozvezno (*vihati nos, rdeč ko rak*), rečenico pa kot stavčni frazem oz. frazem s strukturo povedi (*Govoriti in delati je dvoje. Rana ura zlata ura. Ti očeta do praga, sin tebe čez prag.*). Rečenice dalje deli na pregovore, reke, izreke, prilike ipd.

2.2.1 Somatska frazeologija

Somatski frazemi vsebujejo vsaj eno sestavino, ki poimenuje del telesa, t.i. somatizem (toto corde – z vsem srcem). Med sestavinami frazeoloških enot so v večini jezikov ene najpogostejših, zaradi česar je somatska frazeologija poseben del frazeologije. Težko bi našli jezik, ki somatskih frazemov ne bi imel.

Zanje František Čermák (1998: 110) ugotavlja, da se jim, če se želimo podrobneje ukvarjati s frazeologijo, nikakor ne moremo izogniti. Človeško telo daje namreč odlične možnosti za preučevanje frazeologije, saj je univerzalno razčlenjeno na telesne dele in s tem dopušča le malo možnosti za jezikovne razlike (zelo redko je drugačno razumevanje telesa, kot na primer kitajsko *zang*, kar naj bi pomenilo skupino organov srca, jeter, vranice, pljuč in ledvic).⁵

Kot sestavni del frazemov nastopajo somatizmi z večino tradicionalnih funkcij in simbolnih pomenov (nos kot organ za vohanje in zaznavanje nevarnosti, srce kot center ljubezni, poguma ...). Kljub temu pa med jeziki lahko zaznamo tudi razlike – in sicer manjše (tudi med tesno sorodnimi jeziki) in večje (kot je na primer v kitajščini tradicionalno srce center intelektualnega, miselnih procesov, medtem ko je v žolč(nik)u središče poguma in pripadnosti) (Čermák 1998: 110).

Zanimiva je ugotovitev, da so poimenovanja zunanjih delov telesa bistveno pogostejše frazemativna kot poimenovanja notranjih organov. To Erika Kržišnik (2009: 152) ocenjuje kot pričakovano, saj so njihova oblika, velikost, funkcija itd. veliko bolj očitne (izjema je le srce, ki je zaradi svojega razvitega simbolnega pomena zelo produktivna sestavina).

⁵ V zvezi s klasičnima jezikoma lahko tukaj navedemo prav tako drugačno razumevanje trebušne prepone. Grško *φρίν* pomeni namreč trebušno prepono in prsi, latinsko *praecordia* pa poleg trebušne prepone in prsi še trebuh, želodec in srce.

2.2.2 Živalska frazeologija

T. i. živalski frazemi vsebujejo vsaj eno sestavino, ki poimenuje žival (*pars leonis* – *levji delež*). Poleg poimenovanj delov telesa so v večini jezikov poimenovanja živali druga velika skupina, ki se vključuje v frazeme.

S pojavljanjem poimenovanj živali v slovenskih frazemih se je pri nas veliko ukvarjal Janez Keber,⁶ ki je slovenske živalske frazeme primerjal s pomensko in strukturno enakimi, podobnimi in sorodnimi frazemi v slovenščini in drugih evropskih jezikih. Pri tem je opazil jasno vpetost slovenščine v srednjeevropski jezikovni in kulturni prostor, sorodnosti z drugimi slovanskimi jeziki in tudi vpliv večstoletne politične in kulturne povezanosti z nemštvom (Keber 1998b: 99). Ob tem pa navaja tudi izvirno slovenske frazeme (na primer *iti rakom žvižgat* v pomenu propasti, umreti).

Razloge za tako močno zastopanost živalskih poimenovanj v frazemih vidi v njihovih ustaljenih lastnostih, ki jim jih je pripisal oz. jim jih še pripisuje človek. Te lastnosti – pa naj bodo resnične, domnevane ali namišljene – so se pogosto uveljavile že skozi basni, na njihov nastanek pa je vplivala tudi krščanska in mitološka simbolika. Radi jih uporabljamo za slikovito označevanje ljudi, njihovih značajev in vedenja z metaforami in frazemi, zlasti s primerami, pa tudi s pregovori in reki (Keber 1996: 6).

Vključevanje poimenovanja neke živali v frazeme je odvisno od njenega razumevanja in vrednotenja v očeh pripradnikov neke skupnosti. Tako lahko različne skupnosti isti živali pripisujejo zelo različne lastnosti (velika razlika je npr. med vlogo krave ali krokodila v našem jezikovnem prostoru in v Indiji ali Egiptu ter med vrednotenjem osla nekoč in danes), različnost lahko najdemo celo v frazeologiji enega jezika (v nemščini npr. jazbecu hkrati pripisujejo požrešnost, zvitost, pridnost in lenobo) (Keber 1998b: 109). Poleg tega pa isto lastnost v različnih jezikih pripisujemo različnim živalim (v slovenščini je v frazemu *spati kot polh* trdno spanje očitno pripisano polhu, v nemščini jazbecu ali medvedu, v francoščini in poljščini svizcu, v kašubščini pa kači).

⁶ Predvsem v dvodelni monografiji *Živali v prisposodobah*, ki je izšla leta 1996 in 1998 pri Mohorjevi družbi, in v več člankih.

2.2.3 Tipologija prekrivnosti latinskih in slovenskih frazemov

Jezikoslovka Rosemarie Gläser, ki se med drugim ukvarja s kontrastivnimi jezikovnimi analizami, je na podlagi izsledkov preučevanja angleške in nemške frazeologije⁷ ugotovila, da med frazeološkimi sistemi različnih jezikov obstajajo podobnosti in razlike ne samo v izrazju in notranji razvrstitvi leksikalnega materiala, ampak tudi v odnosih med frazemi. V tem smislu uporablja kategorije prevodnega teoretika Leonida Barchudarowa,⁸ ki loči med popolno, delno in ničto ekvivalenco med frazemi izhodiščnega in prevodnega jezika (Gläser 1984: 125).

Tudi Erika Kržišnik uporablja omenjene kategorije prekrivnosti frazemov, pri čemer temelju primerjave poleg denotativnega in konotativnega pomena dodaja še leksikalno oz. sestavinsko zapolnitev in skladenjska razmerja med njimi (1995/96: 157).

2.2.3.1 Popolna prekrivnost med frazemi (A)

Popolna prekrivnost vključuje prekrivnost denotativnega in konotativnega pomena frazemov. Gläserjeva pri tem kot primer navaja angleško *to tighten one's belt* in nemško *den Gürtel enger schnallen* (1984: 126), čemur ustreza slovensko *zategniti pas* (SSKJ: ekspr. za več let si je moral zategniti pas; *se odreči določenim dobrinam, ugodju*).

Erika Kržišnik opozarja, da je pri popolni prekrivnosti treba upoštevati tudi frazeološke različice in zapolnitev obveznih zunajfrazemskih določil (npr. mesto nefrazeološkega, vendar obvezno zapolnjenega mesta osebka s pomenko +/-živo ipd.).⁹ Zato so »popolni frazeološki ekvivalenti v evropskih jezikovnih parih vezani predvsem na frazeologijo iz judovske, grške in rimske kulture (npr. Ahilova peta, kocka je padla, hoditi od Poncija do Pilata). Lahko pa sklepamo, da je popolnih ustreznikov tem več, čim bližji so si jeziki po izvoru in/ali prostorsko.« (Kržišnik 1995/96: 158)

⁷ Zato so tudi vsi njeni primeri prekrivnosti med frazemi, ki jih v nadaljevanju navajam tudi sama, vzeti iz teh dveh jezikov. K temu dodajam še slovenski ustreznik.

⁸ BARCHUDAROW, Leonid, 1979: *Sprache und Übersetzung : Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau: Progreß; Leipzig: Enzyklopädie.

⁹ Pri tem dodaja, da je primerjava z latinščino zato nekoliko omejena – nimamo namreč vedno na voljo različic, pa tudi v vseh zvrsteh ne.

Popolno prekrivnost naj ponazorim z naslednjim frazemskim parom iz lastnega gradiva:

- a capite (usque) ad calcem*
- *od glave do pete* (LPII)¹⁰
 - *od glave do pet, od pet do glave, od glave do nog, od nog do glave* (SSF)¹¹
 - *biti nov od nog do glave, od glave do peta; junak, poštenjak je od pet do glave* (SSKJ)¹²

2.2.3.2 Delna prekrivnost med frazemi (B)

Frazema sta delno prekrivna, ko se razlikujeta v osnovi glede na izvor metafore ali metonimije ter v konotativnih in slogovnih pomenih. Gläserjeva pri tem kot primer navaja angleško *from pillar to post* in nemško *von Pontius zu Pilatus* (1984: 127), čemur ustreza slovensko *hoditi od Poncija do Pilata* (SSKJ: star. *hoditi od Poncija do Pilata poskušati urediti kako stvar v najrazličnejših uradih, pri najrazličnejših odgovornih ljudeh*).

Delno prekrivnost naj ponazorim z naslednjim frazemskim parom iz lastnega gradiva:

- Cutis prurit mihi.*
- *Koža (= roka) me srbi.* (LPII)
 - *dlani srbijo koga* (SSF)
 - *pazi se, me že srbijo dlani, pesti, roke* (SSKJ)

2.2.3.3 Neprekrivnost med frazemi (C)

V pomenskem smislu neprekrivnost ne pomeni vrzeli v pojmovnem sistemu jezika, ampak le drugačno urejenost resničnosti v jezikovnih enotah (Gläser 1984: 129). Gläserjeva pri tem kot primer navaja angleško *green fingers*, kar naj bi bilo v nemščini mogoče izraziti le s parafrazo *spretnost/nadarjenost za vrtnarjenje*.¹³ Tudi v slovenščini

¹⁰ *Latinski pregovori, izreki in izrazi*

¹¹ *Slovar slovenskih frazemov*

¹² *Slovar slovenskega knjižnega jezika*

¹³ Današnji nemški slovarji ponujajo popolnoma prekriven frazem *einen grünen Daumen haben*. Predvidevamo lahko, da v času nastanka članka, torej v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, frazem še ni bil uveljavljen in je prišel v nemščino iz angleščine v poznejšem času.

se frazem očitno uveljavlja v zadnjem času, kar potrjujejo zadetki v korpusu Gigafida in vključenost v *Slovar slovenskih frazemov*.¹⁴

Neprekrivnost naj ponazorim z naslednjim frazemskim parom iz lastnega gradiva:

Deos iratos laneos pedes habere. • *Jezni bogovi imajo volnene noge.* (LP II)

2.2.3.4 Prekrivnost med pregovori

Rosemarie Gläser v razpravi o ekvivalenci med frazemi različnih jezikov ne pozabi niti na pregovore (1984: 129). O njih pravi, da lahko kljub temu, da se uvrščajo na rob frazeološkega sistema in se dotikajo folklornih študij, med njimi zaznamo enake ekvivalenčne odnose kot med enotami v središču frazeološkega sistema. Za primer popolne prekrivnosti tako navaja angleško *All roads lead to Rome* in nemško *Alle Wege führen nach Rom*, k čemur brez težav dodamo prav tako popolnoma prekrivno slovensko različico *Vse poti vodijo v Rim*. Kot primer delne prekrivnosti ji služita angleški pregovor *Make hay while the sun shines* in nemški *Schmiede das Eisen, solange es heiß ist*, pri čemer v slovenščini spodbudo k čimprejšnjemu ukrepanju izražamo z isto sliko kot v nemščini: *Kuj železo, dokler je vroče*. Neprekrivnost ponazarja z angleškim *A stitch in time saves nine*, za katerega ne najde nemškega frazeološkega ustreznika (mi pa bi lahko v tem primeru dodali svojega *Kar danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri*).

¹⁴ V Gigafidi dobimo za frazeološko rabljeno besedno zvezo *zeleni prst* okoli 70 zadetkov, prvi je iz leta 1999 (»Diana je ena tistih, ki imajo zelene prste. Vse, kar pri njenih prijateljicah ali mami hira, pri njej vzbrsti in zacveti.« Vir: Delo Revije, 2004). Vključen je tudi v *Slovar slovenskih frazemov: imeti zelene prste – biti zelo uspešen pri gojenju rastlin* (»Anton je bil strokovnjak, imel je zelene prste, kot so pravili kmetje. Za pogozdovanje so ga odlikovali.«). V SSKJ frazema še ni mogoče najti.

2.3 Sprejemanje tujih prvin v slovenščino

Ob prevzemanju tujih jezikovnih prvin v neki jezik je zanimivo opazovati, kako se te oblikovno vklapljajo in stapljajo s ciljnim jezikom (poglavje 2.3.1) ter težnje govorcev, da te tuje prvine sprejmejo bodisi brez pomislekov bodisi z večjim ali manjšim odporom (poglavje 2.3.2).

2.3.1 Tipologija frazemov glede na jezik nastanka

Jože Toporišič v razpravi o izrazju in tipologiji slovenske frazeologije (1973/74: 274) sistematično predstavi več mogočih vidikov obravnavanja frazemov,¹⁵ med katerimi je tudi njihov izvor. Zapiše, da so lahko frazemi glede na jezik nastanka:

- **avtohtoni** (bodisi kot nadaljevanje praslovanske dediščine ali nastali v slovenščini),
- **prevzeti** iz drugih jezikov in so lahko:
 - nastali kot prevodi tujejezične predloge (te imenuje »frazeološki kalki«),
Mens sana in corpore sano. – Zdrav duh v zdravem telesu.
 - neprevedeno prilagojeni ustroju slovenščine bodisi v izgovorjavi, pisavi ali oblikoslovju (popolnoma, po vseh treh omenjenih kriterijih prilagojene imenuje »sposojeni frazemi«, deloma prilagojene pa »tuji frazemi«),
korpus delikti, status quo
 - preneseni v celoti, brez sprememb, in niso del slovenskega jezika (te imenuje »citatni frazemi«).
Mens sana in corpore sano.

¹⁵ Jože Toporišič poimenuje v tem in drugih svojih delih osnovno frazeološko enoto *frazeologem*. Sama tudi v delu, kjer navajam njegove ugotovitve, zaradi danes splošne sprejetosti v stroki uporabljam termin *frazem*.

2.3.2 Latinizmi v slovenščini in purizem

Purizem je razumevanje jezika v smislu deljenja na »čiste« in »nečiste« jezikovne prvine (Thomas 1991¹⁶ po Kalin Golob 2008: 14) ter prizadevanje za njegovo »očiščenje« vsega tujega.

V svoji monografiji *Linguistic purism*¹⁶ George Thomas navaja predvsem naslednje tri jezikovne okoliščine, ki med govorce jezika spodbujajo večji ali manjši odpor in zavračanje tujih prvin, purizem (po Kalin Golob 2008: 17):

- **Standardizacija jezika.** Ob razmišljanju o knjižnem jeziku je zmeren purizem najbrž splošen in naraven odziv. V prvem obdobju oblikovanja knjižnega jezika je tak razvojni purizem najbolj intenziven, ko doseže jezik avtonomnost, prestiž in varnost polne rabe, pa njegova vnema popušča.
- **Jezikovni stik.** Pri tem so odločilne okoliščine, predvsem razmerje med jezikoma v stiku. Največkrat nastopi purizem kot element pri ohranjanju razločevalne vloge knjižnega jezika in izloči elemente, ki bi podrli mejo med velikim in malim jezikom.
- **Jezikovne spremembe.** Purizem se ob njih sproži kot dejavnik, ki ohranja razlike med podobnima jezikoma v diglosiji, poleg tega pa preprečuje nižjepogovornim in drugim neknjižnim prvinam vstop v knjižni jezik.

Pri nas se je vse od začetkov oblikovanja slovenskega knjižnega jezika v protestantizmu pa do danes purizem uveljavljal v svoji zmerni (pozitivni, konstruktivni), včasih pa tudi skrajni (negativni, ksenofobični) obliki. Sprva proti **germanizmom** v protestantizmu s Sebastjanom Kreljem in pozneje s Franom Levstikom ter globko zažrt v slovensko jezikovno kulturo pomagal vzdržati tudi resnično ogrožujoče pritiske nemščine po drugi svetovni vojni. **Slavizmi** so dolgo nadomeščali preganjane germanizme, a je purizem v času navduševanja nad ilirizmom zajel tudi njih. Še močnejše nesprejemanje so doživeli v stari Jugoslaviji zaradi centralistične ideje poenotenja države, naroda in jezika, čemur se je sicer s skrajnim purizmom uprl Anton Breznik. (Kalin Golob 2008: 18–30)

¹⁶ THOMAS, George, 1991: *Linguistic purism*. London, New York: Longman.

Na slovenščino je poleg germanskih in slovanskih jezikov vplivala tudi **latinščina** (prek nje še grščina), predvsem v drugi polovici 19. stoletja, ko so nastajale pomembnejše terminologije, slovarji in učbeniki. Z upoštevanjem vpliva zgoraj omenjene tipologije jezikovnih okoliščin na pojav purizma ni prav nič presenetljivo, da se je ob tem pri nas razvilo le zmerno nasprotovanje. Latinščine namreč v odnosu do slovenščine nikoli nismo razumeli tako sovražno kot germanizme ali slavizme – ta mrtvi jezik romanske jezikovne skupine ni bil v nobenega od naštetih položajev vpleten primerljivo ogrožujoče. Še danes je naš odnos do latinizmov razmeroma sproščen, kar pomeni, da sicer dajemo prednost slovenski izbiri (*odstotek* : *procent*), a ustaljenih latinizmov ne preganjamo (*desertno vino*) in smo tudi pri novih poimenovanjih zaradi njegovega položaja mrtvega jezika glede njih precej bolj sproščeni. (Kalin Golob 2008: 31)

To misel ne samo potrjuje, ampak popelje še korak naprej sodba Kajetana Gantarja (2000: 119–120), ki za Svetokriškega navaja, da je svoja posvetila pisal v latinščini (in ne v nemščini kot drugi zgodnji pisci ali v italijanščini, ki jo je znal po očetu), temveč »v nevtralnem jeziku, v občevalnem jeziku takratne evropske intelektualne elite, v jeziku, ki ni ogrožal naše nacionalne substance /.../.« In nadalje še več: »Tako je tudi s tem svojim jezikovnim medijem, ki se poleg slovenščine kot edini pojavlja v njegovem opusu, ne samo izpričeval svojo humanistično izobrazbo in svetovljanstvo, ampak svojo nacionalno pripadnost.«

Nenazadnje pa v razmišljanju o ogroženosti slovenščine pred latinščino ni zanemarljiv niti podatek o rednem izhajanju slovenskih zbirk latinskih pregovorov, sentenc, rekov ipd., ki jih poleg tega spremljajo vzneseni opisi in goreča vabila k njihovi redni rabi, kot je tale: »Duhovit latinski izrek doda vsakemu govoru, zdravici in vsakdanjemu pogovoru duhovni pridih. Kdor uporablja besede antičnih velikanov, se izkaže kot kultiviran, načitan in izobražen.«¹⁷

¹⁷ Opis zbirke latinskih citatov in izrekov *Nomen est omen* v spletni prodajalni Emka.

2.4 Poti prehajanja latinske frazeologije v slovenščino

Pri preučevanju literature o prevzemanju latinske frazeologije v slovenščino se mi je izluščilo pet večjih možnih virov, poti, po katerih bi tovrstno jezikovno gradivo lahko prišlo k nam: basen, pridižni eksempel, paremiološko gradivo, Sveto pismo in šolstvo. A ta razdelitev je umetna, literarnoteoretska, in naj v okviru tega dela služi le za pregledno razvrstitev in vpogled v načine prehajanja latinske frazeologije v slovenščino. Kot je mogoče razbrati iz podrobnejšega pregleda v naslednjih razdelkih, je natančne poti prevzemanja latinske frazeologije izjemno težko izslediti, saj so vsi omenjeni vidiki v resnici tesno prepleteni. S takšnim krajšim raziskovanjem lahko precej gotovo sklepamo edino to, da so njihovo stičišče, osrednje polje prepletanja, šolski učbeniki za latinščino.

2.4.1 Basen

Basen je po definiciji Silve Trdina (1977: 188) »izrazito poučna ali didaktična epska oblika. Ponazarja kako življenjsko modrost in njeni junaki so poosebljene živali ali stvari, ki jim pripisujemo kako stalno lastnost, kot npr. oslu neumnost, zajcu plahost, vrtnici lepoto in bodicanje ipd.«

O njeni zgradbi pravi, da je dvodelna: sestavljena je iz preproste, kratke in živahne zgodbe ter morale ali nauka. Ta stoji včasih na začetku in ga je treba z zgodbo dokazati, drugič sledi kot pregovor na koncu ali pa je precej očitno vpleten v zgodbo.

Kot vidimo, sta basen in pregovor močno prepletena – ne samo oblikovno kot (možna) dela iste celote, ampak tudi vsebinsko. Oba s poučno intenco obravnavata teme v zvezi s spoznanji o življenjskih možnostih, nujnostih in zahtevah, in sicer v zgodbo vpletata živali in predmete, ki jim pripisujeta med govorci dodeljene in potrjene tipične lastnosti. Tesnega sobivanja basni in pregovora so se očitno zavedali že Grki, saj, kot piše Nevenka

Medija (2002: 30), pomeni izraz αἰνός basen in pregovor hkrati. Tudi Kvintilijan omenja *παροιμία* (pregovor), zvrst, ki je nekakšna krajša basnica in jo razumemo z alegorijo.¹⁸

Silva Trdina (1977: 188) nadalje omenja tudi možnost, da se pregovor od basni osamosvoji in ostane med govorce živ še potem, ko je basen že pozabljena (kot primer navede pregovore *Osel gre samo enkrat na led. Vrana vrani ne izkljuje oči. Kadar mačke ni doma, miši plešejo.*) To nas lahko navede na misel, da so torej nekateri frazemi k nam iz latinščine preko pregovora pravzaprav izšli iz basni (*šopiriti se s tujim perjem, biti lisica, počasen kot polž, požrešen kot volk*).

V tem razmišljanju nas lahko utrdi tudi dejstvo, da je basen izvorno iz Indije in Egipta prišla v Grčijo, kjer je bil njen najvidnejši zastopnik in vzor vsem poznejšim basnopiscem do današnjega časa Ezop, pri Rimljanih pa Fedrus. Tudi pozneje, v srednjem veku, času reformacije (Martin Luter je priporočal njihovo branje takoj za Svetim pismom), z vrhom v klasicizmu in razsvetljenstvu (Lafontaine, Lessing, Krilov) pa vse do danes, ostaja basen pri nas prisotna kot ena izmed malih literarnih zvrsti.

Zdi se, da je ravno poučna intenca basni eden glavnih razlogov za ohranitev in obnavljanje zvrsti skozi ves ta čas. V srednjem veku je namreč tipična zvrst šolske in samostanske didaktične in nabožne literature, kot piše Dušan Ludvik v poglobljeni razpravi o srednjeveški živalski basni (1972: 468–472). K zgoraj omenjeni poučni rabi v šoli dodaja še branje basni kot *exempla* v cerkvi med pridigo, torej navajanje basni kot zastrašujočih primerov katoliškega nauka. Te so tako prodrle med ljudi in »se stapljale z lokalno tradicijo živalskih pravljic in pripovedk ter podlegale zakonom ustnega izročila. Tako se je tudi med nešolanim ljudstvom ustvaril neki omejeni fundus najbolj tipičnih in priljubljenih srednjeveških basni.« (Ludvik 1972: 471)

Ko razmišljamo o izvorih srednjeveške basni na Slovenskem in vplivih nanjo, stojimo pred veliko zagato, meni Dušan Ludvik (1972: 471). Latinskih, grških, nemških in drugih predlog je ogromno, naše basni pa niso najboljše ohranjene. Poleg tega zvestoba do originala v srednjem veku ni bila tako pomembna, predloga jim je služila bolj kot gradivo za lastno priredbo, zato so nekatera besedila priredbe predlog ali celo priredbe njihovih priredb in je njihove vzore mogoče določiti le okvirno ali na splošno. Pri tem je vsekakor treba upoštevati predvsem cerkvene in šolske knjige, pa tudi zbirke pridig, ki so

¹⁸ Kvintilijan, *Vzgoja govornika* 5, 11, 21: »[II]αροιμίας genus illud, quod est velut fabella brevior et per allegorian accipitur.«

vsebovale basni. Grška besedila basni lahko v precejšnji meri izključimo, če upoštevamo geografsko sosedstvo in cerkvene povezave, pa bi lahko na plemenitenje nabora basni na Slovenskem vplivali tudi italijanski viri (in skozi spet latinski).

Slovenski avtorji, ki so pisali basni in se pri tem zgledovali po antičnih ali jih prevajali, so bili Janez Svetokriški, Valentin Vodnik, Leopold Volkmer, Anton Martin Slomšek, Simon Jenko, Fran Levstik, Dragotin Kette, Josip Stritar, Matej Bor, Slavko Pregl ...

Janez Svetokriški poleg citatov, različnih zgodb in izrekov v svoje pridige vpleta tudi basni in jih razlaga v verskem kontekstu. Lahko bi rekli, da se pri tem ravna po pravilih klasičnega govorništva, saj že Aristotel v svoji *Retoriki* v razdelku o sredstvih prepričevanja poleg parabole navaja basen kot vrsto primera, ki si ga govornik sam izmisli,¹⁹ in ga priporoča za ponazoritev zadev. Pri Svetokriškem najdemo tako vseh skupaj deset basni, in sicer pet v posameznih pridigah (Lisica in lev, Golobica in jež, Lisica spokornica, Volk in pastir, Trn in figa), še pet pa vse v eni pridigi (Lisica in podgane, Volk in osel, Mlinarjev osel, Lisica in volk, Miši in maček). (Rupel 1991: XXVI)

2.4.2 Pridižni eksempl

Kot omenjeno že zgoraj v razdelku o basni, so pridigarji v ponazoritev pridižnega nauka uporabljali eksemple, kratke pripovedi s spodbudnim ali svarilnim zgledom. Ta je poleg silogizma (ki temelji na logičnem sklepanju in so se ga rajši posluževali v dobi razsvetljenstva) drugo orodje, ki ga govornik – pridigar po teoriji govorništva lahko uporabi za prepričevanje poslušalstva.

Matjaž Kmecl eksempl opredeli kot »čutno nazorno priliko ali besedno ilustracijo, iz katere je potem posplošen sklep« (1991: VIII). Njegova osnovna misel in način prepričevanja temeljita na preprostem sklepanju po predstavljenem primeru: kakor se je zgodilo takrat, se bo zgodilo vedno v podobnih okoliščinah. Nagovarjal naj ne bi poslušalčevega razuma, temveč čustvo, saj ga je tako lažje prepričati – zato mora

¹⁹ Aristotel, *Retorika* 2 1394a2: »Basni so primerne za govore pred ljudsko skupščino, njihova prednost pa je v tem, da je težko najti dogodke, ki so se dejansko zgodili, basni pa si je lahko izmisliti; kakor parabole si jih mora izmisliti nekdo, ki je zmožen videti podobnost, kar je lažje, če je človek filozofsko izobražen.«

govornik prej spraviti poslušalca v močno čustveno stanje (da občuti strah, zgroženost, celo veselje).

Eksempel je pogost že v Svetem pismu, zelo priljubljen pa je bil tudi pozneje, pri nas ga lahko med drugim odlično spoznamo skozi delo Janeza Svetokriškega. Zanj Tanja Martinčič (2001: 7) v svojem diplomskem delu o frazeologiji v Svetem priročniku zanimivo ugotavlja, da najpogosteje uporablja frazeme ravno v eksemplih ali kadar podaja otipljive primere iz življenja. Pri tem opravljajo frazemi dve vlogi: stilistično (slogovno krepijo zgradbo besedila) in poučno (vsebinsko podpirajo nauk pridige ali odlomka). So torej slogovni okraski, hkrati pa želi pridigar z njimi dodatno poučiti in posvariti vernika ter mu tudi ugajati.

Zunanja oblika pridig Janeza Svetokriškega je sholastična (Rupel 1991: XXIII),²⁰ iz njih pa lahko načelno izluščimo štiridelno zgradbo: temo, uvod (*exordium in propositio*), jedro (*confirmatio*) in zaključek (*conclusio*). V vseh štirih delih Svetokriški pogosto uporablja:

- citate iz Svetega pisma, cerkvenih očetov, teologov, posvetnih piscev, pogosto klasikov²¹ (skoraj vedno v prvem delu, temi, največkrat pa jih uporabi tudi v jedru kot dokaz in v podporo izbranega nauka),
- izredne, zanimive zgodbe iz mitologije in zgodovine (te za pridobitev pozornosti poslušalcev uporabi v uvodu, pa tudi v jedru),
- latinske izreke in verze (umesti jih kot poanto v zaključku). Vidimo, da so njegove pridige prav prežete z navezovanjem na preteklost, z zgledi predvsem iz latinske književnosti ali latinskimi citati.²²

Ustavimo se še ob »slikoviti zgovornosti«²³ eksempla, kot Matjaž Kmecl (1991: IX) imenuje način izražanja tega govorniškega prijema. Ta opredelitev namreč že v svojem

²⁰ Struktura je stroga, zahtevana tematičnost pa se kaže v prenatrpanosti pridig s posvetnim znanjem, filozofskimi citati, alegorijami, (tudi neokusnimi) legendami, anekdotami, zgledi (*Gesta Romanorum*) in celo smešnicami (Rupel 1991: XXIII).

²¹ Svetokriški največkrat citira Seneko (25-krat), kar ni nič nenavadnega, saj je ta že od pozne antike dalje veljal za najbolj »krščanskega«²⁴ med antičnimi posvetnimi pisci. Nekoliko bolj preseneča, da je drugi po številu citatov Ovid (14-krat), še posebej to, da jih je največ vzeti iz v tistem času »pregrešne«²⁵ *Umetnosti ljubezni* (*Ars amatoria*). Po pogostosti citiranja nato sledijo še Cicero, oba Plinija, Horacij, Livij, Svetonij ... (Gantar 2000: 120) Teh citatov in virov Svetokriški v učenjarskem slogu svojega časa navaja ogromno. Pridobival jih je iz pridigarских pripomočkov, ki so bili takrat zelo priljubljeni, citati pa so bili v njih za lažjo uporabo sistematično razvrščeni po snovi. (Rupel 1991: XXIX)

²² V zvezi z uporabo latinskih citatov Tanja Martinčič (2001: 3) v svojem diplomskem delu za Janeza Svetokriškega ocenjuje, da poskuša biti dogmatičen, a vpleta abstraktne verske resnice v pripoved nespretno, tako da jih navadno vstavi kar citatno v latinščini.

poimenovanju nosi »sliko«, torej konkretno podobo, s katero poskuša pridigar svojim preprostim, neizobraženim poslušalcem približati kaj močno abstraktnega, kot je npr. pojem večnosti. Prav to povezavo med abstraktnim pomenom in konkretno podobo, ki ga pojasnjuje, lahko najdemo tudi v frazeologiji – v pregovorih kot obrobnem delu frazeologije in iz njih izšlih frazemih v njenem središču.

Ob koncu tega poglavja naj le omenim za obravnavano področje po mojem mnenju izjemno zanimiv pojem emblematičnosti, ki naj bi bil skozi srednjeveško pridigo nekakšna okorela eksempličnost. Emblemi v tem smislu so »sistem podob z zelo natančno vnaprej določenimi, stalnimi pomeni«, s katerim je bilo razmerje med sliko in pomenom kodificirano, uzakonjeno (celo v Knjigi emblemov),²³ s čimer je ta »izražanje zaprla v posvečensko abrakadabro »pictur«, ki same po sebi nepoznavalcu največkrat niso povedale ničesar« (Kmecl 1991: VIII). Kljub temu je iz nekaterih opisov teh emblemov pri Svetokriškem (očitno jih je prav dobro poznal, saj jih v pridigah Svetega priročnika večkrat omenja) posredno mogoče razbrati podobnosti z današnjimi miselnimi predstavami in slovenskimi frazemi, kot je na primer osel, ki gre samo enkrat na led,²⁴ trnova pot, biti v cvetju, komu biti z rožicami postlano, ni vrtnice brez trnja ...²⁵ medtem ko so nam druge popolnoma tuje.

2.4.3 Paremiološko gradivo

Pregovor je predvsem med ljudmi razširjena kratka didaktična književna vrsta, ki je navadno enostavna, ritmizirana oz. verzificirana, celo rimana. Izraža tehten življenjski nauk, modrost, izkušnjo, kakšen moralni nauk, najraje z učinkovito primero. Je poučen in vgojen ter izraža večgeneracijsko potrjene izkušnje. Pogosto je rabljen v retoriki (že v antiki). (Kmecl 1995: 295)

²³ Andreas Alciatus, 1531: *Emblematum liber*.

²⁴ »Le-to za dobro vzemite inu oslove nature bodite v tem, de on dvakrat na led se ne pusti spelat, desilih ga vlečejo za ušesa, desilih ga tovčejo inu mlatijo. Za tiga volo eden je bil pustil zmalat eniga osla raven leda s temi besedami: *Sufficit semel* – zadosti enkrat.« (Svetokriški 1991: 90)

²⁵ »[B]odeče trnje se bo v lepe gartrože preobrnili, kateru enkrat eden je hotel dati zastopiti, kateri je bil zmalal na zemli en grm bodečiga trnja, na nebesih pak lepe rožice s temi besedami: *Hinc rosae*, tu je, kar se za božjo volo na zemli trpi, v nebesih v lepe rožice se preobrne.« (Svetokriški 1991: 95)

Tako kot basen in eksempel, o katerih je bilo govora zgoraj, hoče biti tudi pregovor poučen in vzgojen, zato so ga priporočali in s pridom uporabljali v vzgojno-izobraževalne namene. To je vidno tudi v zbirkah pregovorov, ki so »pretežno moralizatorsko uglašene, namenjene oblikovanju mladega rodu, sestavljene "ad usum delphini"« (Hrovat 1983: 7). Poleg tega je bil, kot je razvidno iz prejšnjih dveh poglavij, pomemben del basni in pridižnih eksempljev, pa tudi drugih literarnih zvrsti, kot so pravljice, povesti, romani, drame ... Aristotel v svoji *Retoriki* v razdelku o vrstah zunanjih sredstev prepričevanja med drugim navaja pregovor kot eno izmed vrst prič(evanja).²⁶

Njihov izvor je zelo težko trdno določiti, saj so pregovori »nemirno, lahkotno seme, ki ga je veter zgodovine raznašal daleč po svetu in pogosto komaj lahko sklepamo, s katerega narodnega pestiča je prvotno prišlo« (Hrovat 1983: 9). Tudi o njihovem avtorju lahko večinoma le ugibamo, razen v redkih primerih, ko je ta izrecno naveden. Pisec, ki nek pregovor navaja, ni nujno tudi njegov avtor. (Medija 2002: 137)

Paremiološko gradivo omenja Erika Kržišnik (2008: 38) kot enega izmed virov za kulturološko interpretacijo frazeologije nekega jezika.²⁷ V tem kontekstu o pregovorih zapiše, da »so že po definiciji skrčeni moralno-etični obrazci dane (jezikovne, narodne, družbene, kulturne, civilizacijske) skupnosti; so neke vrste tradicionalni stereotipi njenega samozavedanja in samoidentifikacije, bili so iz generacije v generacijo prenašani jezik vsakdanje kulture.«

Na tem mestu moramo še enkrat omeniti Janeza Svetokriškega, ki je v baročnem slogu svoje pridige gradil bogato in razgibano – tudi z vključevanjem pregovorov. V *Svetem priročniku* najdemo nekaj slovenskih, nekaj latinskih in enega italijanskega, na primer *Kateri previsoku se povzdigne, preglaboku pade* (I, 101), *Kar Anžek se nauči, le-tu Anžek zna* (III, 594, 595), *Quod capita, tot sententiae* (I, 51), *Qualis vox, talis echo* (II, 107), *Sicut vita, mors est ita* (V, 431). (Rupel 1991: XXVII)

²⁶ Aristotel, *Retorika* 1 1376a3: »Dalje so, kakor smo omenili, tudi pregovori pričevanja, na primer če nekdo svetuje, da se ne spoprijateljimo s starcem, mu o tem priča pregovor: *Nikoli ne izkazuj dobrote starcu*; če pa nekdo svetuje, da je treba sinove očetov, ki so bili ubiti, prav tako pobiti [mu o tem priča pregovor]: *Tepec je, kdor prizanese sinovom, ko ubije očeta*.«

²⁷ Teh virov, ki jih izvorno navaja Veronika N. Telijska (1996: 239–253. *Russkaja frazeologija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.), je osem. Poleg omenjenega paremiološkega gradiva mednje uvršča še ritualne oblike (nacionalne kulture), primerjalne frazeme, besede simbole, frazeologijo iz religioznih diskurzov, intelektualno lastnino naroda in človeštva sploh, deželoznanske besede, znotrajjezikovni vir (Kržišnik 2008: 37).

2.4.4 Sveto pismo

Sveto pismo je kot najbolj brana in razširjena knjiga gotovo najpogosteje citirano besedilo v vseh evropskih jezikih. Obstaja namreč že zelo dolgo, ima izjemno širok krog raznovrstnih bralcev (oz. poslušalcev), poleg tega pa je njegova vsebina splošno človeška, zaradi česar imajo njegova besedila veliko možnosti biti sprejeta kot »ljudska modrost« (Kržišnik 2000: 68). Vse to ustvarja dobre pogoje in okoliščine za nastanek frazemov iz teh besedil.

Kot beremo v članku Erike Kržišnik o virih za kulturološko interpretacijo frazemov (2008: 41, 42), so bila poleg grške in rimske mitologije ter intelektualne lastnine naroda in človeštva sploh svetopisemska besedila najpogostejši in najproduktivnejši besedilni kulturološki vir frazemov v vsem evropskem prostoru ter pomemben vir za kulturološko interpretacijo v frazeologiji.²⁸ Prav tako je bilo Sveto pismo z omenjenima skupinama eden glavnih virov t.i. evropeizmov (ahilova peta, boriti se z mlini na veter, kocka je padla) tudi v frazeologiji. A pri kontrastivni analizi je treba biti previden, opozarja avtorica, saj gre lahko »samo za izrazno prekrivnost, ne pa tudi za pomensko, pri čemer je zlasti občutljiv konotativni del pomena«.

Tudi latinski citati, ki jih Janez Svetokriški bogato vključuje v svoje pridige, so večinoma vzeti iz Svetega pisma,²⁹ ob tem pa še iz cerkvenih očetov, življenjepisov svetnikov, teoloških traktatov in nabožne literature. (Gantar 2000: 120)

Erika Kržišnik v zvezi z oblikovanjem slovenskih bibličnih stalnih zvez, torej besednih zvez, prevzetih iz Svetega pisma, ugotavlja (2000: 70), da so se razvile na naslednje načine:

- a) izraz se je osamosvojil v dobesedni obliki in funkcioniira kot biblični citat ali kot biblični frazem (*prah si in v prah se povrneš; dati cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega*);
- b) izraz se je osamosvojil v nekoliko spremenjeni obliki (*Blagor ubogim na duhu* namesto *v duhu, ne vedeti ne ure ne dneva* namesto *ne dneva ne ure*);³⁰

²⁸ V slovenščini je v primerjavi z drugimi svetopisemskimi besedili ustaljenih največ bibličnih zvez iz Matejevega evangelija. Do 2. vatikanskega koncila (1965) se je namreč ta del najpogosteje uporabljal pri cerkvenem obredju in je bil torej kot vir bibličnih zvez najbolj na razpolago. (Kržišnik 2008: 41)

²⁹ Pregovori so med drugim tudi poseben starozavezni razdelek Svetega pisma z 31 poglavji.

- c) izraz je bil sprejet kot ljudska modrost in kot pregovor izgublja povezavo z izhodiščnim besedilom in tako osamosvojen tvori mnoge variante (iz besedila *Poglejte ptice pod nebom! / Ne sejejo in ne žanjejo* izšli pregovori *Kar seješ, žanješ; Kar boš v mladosti sejal, to boš v starosti žel*);³⁰
- d) stalni izraz se je oblikoval na podlagi biblične zgodbe ali kakega dogodka v njej (*izgubljeni sin* iz prilike o izgubljenem sinu, *ločiti ljuljko od pšenice* iz prilike o ljuljki med pšenico).

2.4.5 Šolstvo

Šolstvo je posredno vplivalo na prevzemanje latinske frazeologije že v srednjem veku skozi pouk, ki je potekal deloma v nemščini deloma v latinščini. A tega vpliva zaradi neraziskanosti področja z gotovostjo ni mogoče natančneje opredeliti. Za to bi bilo treba temeljito pregledati in analizirati ne le latinske, nemške in slovenske slovarje, ampak tudi dovršen del tedanje slovenske, nemške in latinske ustvarjalnosti na naših tleh, še zlasti pa poznosrednjeveške in novoveške učbenike za oba klasična jezika ter natančno izslediti in popisati poti posameznih frazemov skozi čas, pa še takšna raziskava bi dala le delne odgovore. Celotne strokovne in druge literature (tako latinske kot nemške, pa nenazadnje tudi v drugih evropskih jezikih), ki so jo literarni ustvarjalci uporabljali pri svojem delu in je lahko vplivala na razvoj in prevzemanje frazemov, namreč nikakor ni mogoče izslediti, kaj šele v celoti obdelati.

Pri nas je šolsko okolje začelo neposredno in pomembneje vplivati na prevzemanje latinske frazeologije v slovenščino z ustanovitvijo klasične gimnazije, izdajo slovenskih učbenikov za latinščino in uvedbo materinščine kot učnega jezika.³¹ Tako sta slovenščina in latinščina prišli v stik veliko intenzivneje, s čimer se je med njima odprl nov prostor za prevode, prehode in posvojitve. (Gruntar Vilfan 2014: 65–66) Poleg tega se je v tem času

³⁰ Besedila so bila vsaj v katoliškem delu slovenskega prostora večinoma sprejeta s poslušanjem, pri čemer je več možnosti za nenatančno reprodukcijo, kar vodi v ustalitev več variant enega izhodiščnega citata ali oblikovanje kakšne podobne zveze. Poleg tega imamo predvsem zaradi usklajevanja s sočasnimi knjižnim jezikom več različnih prevodov Svetega pisma, tako da se biblični frazemi lahko razlikujejo od ustreznega besedila v kakšnem izmed prevodov. (Kržišnik 2000: 69)

³¹ Osemletna klasična gimnazija je bila ustanovljena 1848, prvi učbeniki za latinščino v slovenščini so nastali po letu 1870, slovenščina kot učni jezik pa je bila najprej v polnosti uvedena leta 1905 na škofijski klasični gimnaziji v Šentvidu.

zgodil še en premik v razumevanju namena poučevanja in obvladovanja latinščine: pred tem so jo namreč obravnavali kot samo po sebi pomembno orodje pisnega in ustnega izražanja, kar je pomenilo, da je bila frazeologija razumljena kot samoumeven in integralen del jezika, ki mu pri pouku niso posvečali posebne pozornosti. Po ustanovitvi klasične gimnazije pa je latinščina počasi prevzela vlogo nekakšnega posrednika pri spoznavanju in razumevanju drugih vsebin (zgodovinskih, književnih, civilizacijskih ...), s čimer se je frazeologija kot poseben del jezikovnega sistema deloma ločila od učenja preostalega besedišča in dobila dodatno pozornost, institucionalizirano tudi v učnem načrtu in pravilih.

Ob pregledu slovenskih šolskih učbenikov za latinščino skozi čas najdemo tri priročnike,³² ki imajo izraz frazeologija³³ že v naslovu: Koprivškovo *Latinsko-slovensko frazeologijo k I. knjigi Cezarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*³⁴ iz leta 1890, prvi slovenski priročni slovarček za lektiro klasičnih jezikov, ki razlaga besedišče (besede in besedne zveze) po poglavjih prve knjige Cezarjeve *Galske vojne*. To Koprivškovo izdajo v snovnem in oblikovnem smislu, torej po izvornem besedilu, pristopu k obdelavi in predstavitvi gradiva nadaljujeta Fonova *Latinsko-slovenska frazeologija k IV. knjigi Cezarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*³⁵ iz leta 1906 in prav tako njegova leto pozneje izšla *Latinsko-slovenska frazeologija k VI. knjigi Cezarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*.³⁶ (Hriberšek 2005: 164)

Poleg teh vsaj del prostora frazeologiji (predvsem pregovorom) namenja večina, če ne kar vsi slovenski učbeniki, vadnice, komentarji, priročniki in slovarčki za latinščino (sicer iz povsem drugačnih, didaktičnih vzgibov, kot kaže spodnji odlomek). V učnem načrtu za gimnazije iz leta 1884 s pridanimi *Navodili* je bilo namreč med drugim »kot pomembno

³² To so bolj kot učbeniki komentarji k šolski latinski lektiri, ki naj bi z analizo in osvetljevanjem težavnejših mest pomagali učencem pri prevajanju. So pravzaprav nekakšni slovarčki (tudi oblikovno z dvema vzporednima stolpcema latinskega in slovenskega gradiva), ki se s frazeologijo ne ukvarjajo prav posebej, seveda pa je frazemov med zbranimi težavnejšimi mesti precej, saj potrebujejo za ustrezno razumevanje več dodatnega pojasnjevanja.

³³ Ob tem je gotovo treba opozoriti na očitno in za tisti čas popolnoma razumljivo drugačno razumevanje termina, kot je v stroki ustaljen danes. Predvidevam, da so avtorji takrat pod oznako frazeologija razumeli vsakršen nabor besedišča – besed in besednih zvez, ki jih je v primeru omenjenih slovarčkov družila relativna težavnost prevajanja.

³⁴ KOPRIVŠEK, L(eopold), 1890/91: *Latinsko-slovenska frazeologija k I. knjigi Cesarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*. Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert 1890/91. 3–36.

³⁵ FON, J(anez), 1905/06: *Latinsko-slovenska frazeologija k IV. knjigi Cezarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*. Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli 1905/06, izvestje B. 1–29.

³⁶ FON, J(anez), 1906/07: *Latinsko-slovenska frazeologija k VI. knjigi Cezarjevih komentarjev de bello gallico za naše četrtošolce*. Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli 1906/07, izvestje B. 1–30.

sredstvo za utrjevanje jezikovnega znanja /.../ izpostavljeno učenje na pamet (memoriranje) izbranih pasusov iz učbenikov in zlasti iz lektire; za to naj bodo izbrani vsebinsko bogati stavki, zlasti pregovori in reki, pomembnejši odlomki iz proznih piscev, znameniti odlomki iz pesnikov, krajše basni in pripovedi« (Hriberšek 2005: 72). Učenje odlomkov klasičnih del na pamet naj bi »krepilo občutek za metrum, z učenjem proznih tekstov pa naj bi si dijak privzgajal občutek za prozni ritem, za oblikovanje besednega reda in gradnjo period, za posebnosti stila in s tem instinktivni občutek za jezik in za posamezne literarne zvrsti, pridobival besedni in miselni zaklad ter dobival vpogled v klasično literarno normo« (Hriberšek 2005: 105).

3 Namen in hipoteze

Z diplomsko nalogo želim skozi frazeologijo odkriti, kako podobni sta si latinščina in slovenščina na področju somatskih in živalskih frazemov, in sicer kakšen delež tovrstnih frazemov je skupnih, malo različnih ali pa popolnoma drugačnih ter kako in zakaj se razlikujejo. Podobnost nameravam preveriti z analizo podatkov v zvezi s pogostostjo pojavljanja posameznih sestavin v frazemih ter z natančnejšim pregledom najpogostejših somatskih in živalskih sestavin. Upam namreč, da mi bo primerjava obeh jezikov skozi majhen del frazeološkega sistema pomagala spoznati, kako podobno oz. različno gledamo na svet mi, tukaj in zdaj, in prebivalci nekdanje svetovne države. Iz tega je namreč mogoče sklepati, koliko in katere predstave o sebi (deli človeškega telesa) in svetu (živali kot del življenjskega okolja) imamo danes govorci slovenščine skupne z govorci latinščine dobrih 2.000 let pred svojim časom.

Moja prva hipoteza je, da med latinskimi in slovenskimi somatskimi frazemi lahko pričakujem visoko stopnjo prekrivnosti, in sicer zaradi treh verjetnih razlogov: človeško telo je takrat in danes razmeroma enako, oba jezika sta indoevropska, zaradi zgodovinskih in geografskih okoliščin pa imamo podedovane tudi skupne predstave o svetu.

Moja druga hipoteza je, da med živalskimi frazemi lahko pričakujem nekoliko manj prekrivnosti, saj so del manj univerzalnega, bolj časovno, kulturno in prostorsko pogojenega okolja, ki je do danes doživelo večje spremembe kot človeško telo. Pa vendar lahko zaradi že zgoraj omenjene uvrstitve v isto jezikovno skupino in skupnih predstav – na katere so med drugim gotovo močno vplivali vsi viri, omenjeni v teoretičnem delu (basni, eksempli, pregovori, Sveto pismo, šolstvo in učbeniki) – sklepam, da bo tudi med živalskimi frazemi kar nekaj prekrivnosti.³⁷

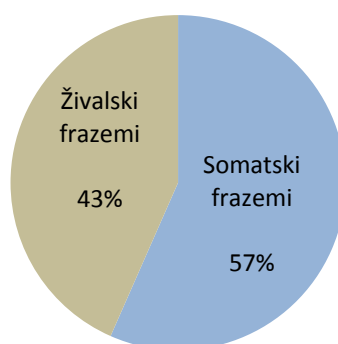
Glede na to, da je težko z gotovostjo trditi, od kod je neki frazem resnično prišel, ambicije po ugotavljanju njegovega izvora (ali je resnično iz latinščine, prevzet iz drugih jezikov ali pristno slovenski) puščam ob strani in se posvečam primerjavi stanja med jezikoma, kot ga izkazujejo nabor latinskega gradiva, v slovenščini pa izbrani slovarji in besedilni korpus. Nenazadnje se ne glede na izvor frazema – naj bo ta izšel iz latinščine, drugih jezikov ali pa je pristno slovenski – v njem zrcali pogled njegovih uporabnikov na svet.

³⁷ Najbrž so bili prav latinski frazeološki izrazi (in gotovo basni sploh) vir, preko katerega so k nam prihajala poimenovanja za eksotične živali. Z osvajanjem sveta so te namreč kot plen in v dokaz rimske moči prišle iz daljnih krajev tudi v rimsko državo.

4 Gradivo in metodologija

4.1 Zbiranje gradiva

Zaradi omejitve gradiva na obvladljivo količino sem se odločila za dve slovenski zbirki latinskih frazemov: monografijo *Latinski pregovori, izreki in izrazi*³⁸ Stanka Baniča in *Frazeološki slovar v petih jezikih*,³⁹ ki ga je sestavil Josip Pavlica. Iz njiju sem sistematično izpisala vsak frazem, ki je vseboval vsaj eno sestavino, ki poimenuje del človeškega telesa ali žival (A *capillis* usque ad *ungues*. – Od las do nohtov. / *Albae gallinae* filium esse. – Biti sin bele kokoši.), in sicer bodisi v latinskem izvirniku⁴⁰ bodisi v slovenskem ustrezniku.⁴¹ Vseh enot skupaj sem tako zbrala 576 – tistih s somatsko sestavino 326 (ali 56,6 % vseh izbranih frazemov), z živalsko pa 250 (ali 43,4 % vseh izbranih frazemov).

Slika 1: Količinski prikaz izbranih frazemov glede na vsebnost somatske ali živalske sestavine

³⁸ Stanko Banič: *Latinski pregovori, izreki in izrazi*. Ljubljana: DZS, 1996².

³⁹ Josip Pavlica: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS, 1960.

⁴⁰ *Albae gallinae* filium esse. – Biti sin bele kokoši (tj. roditi se pod srečno zvezdo).

⁴¹ *Ad circulandum*. – V kroženje; naj gre iz roke v roko.

4.1.1 Viri gradiva

4.1.1.1 Stanko Banič: Latinski pregovori, izreki in izrazi

V drugi izdaji zbirke, ki jo je uredil Stanko Banič s sodelavci, je skupno 5.171 latinskih pregovorov, izrekov in izrazov, kot nabor gradiva imenuje avtor že v naslovu.

Enote so razvrščene po abecednem vrstnem redu glede na začetno črko prve besede. Latinskemu izvirniku sledijo označba (metričnega) naglasa in izgovorjave v latinščini, ime avtorja, če je znan, slovenski prevod ter morebitna dodatna razlaga in podatki o izvoru. Fakultativne sestavine so navedene v okroglem oklepaju v izvirniku in navadno tudi na ustreznem mestu v prevodu. Variantne sestavine so zapisane v okroglem oklepaju za enačajem, bistveno drugačen pomen pa za dvopičjem.

Aliud est maledicere alicui, aliud accusare (áliud est male-dícere alíkui, áliud akuzáre). Eno je sramotiti, drugo koga dolžiti.

Aliud ex alio malum (áliud eks álio málum) (Terencij). Iz enega zla pride drugo.

Aliud homini, aliud bovi (áliud hómíni, áliud bóvi) (Cicero). Eno se spodobi človeku, drugo govedu.

Aliud stans, aliud sedens (áliud stans, áliud sédens) (Psevdo-Salustij). Eno misliš stoje, drugo sede.

Alium silere quod voles, primus (= primum) sile (álium silére kvod vóles, prímus (prímum) síle)! (Seneka) Kar hočeš, da drug zamolči, zamolči ti prvi (= najprej)!

Alius et idem (álius et ídem) (Horacij). Drugačen in isti.

Alma mater (álma máter). Mati rednica (tj. univerza, ki daje duhovno hrano).

Alpha et omega (álfa et ómega). Alfa in omega (prva in zadnja črka grške abecede); preneseno: začetek in konec.

Alta mente repostum (álta ménte repóstum) (Vergilij). Skrito globoko v duši.

Alter alterius auxilio eget (álter alteríus auksílio éget). Vsakdo (drug) potrebuje pomoč drugega.

Alter manu fert lapidem, panem ostentat (ostendit) altera (áltera mánu fert lápidem, pánem osténtat (osténdit) áltera) (Plavt). V eni roki ima (= nosi) kamen, z drugo kaže kruh.

Alter ego (álter égo). Drugi jaz. (Tako označujemo zvestega prijatelja ali pomočnika.)

Alter frenis eget, alter calcaribus (álter frénis éget, álter kalkáribus) (Cicero). Eden potrebuje uzde, drugi ostroge.

Alteri semper ignoscito, tibi ipsi numquam (álteri sémp(er) ignóscito, tibi ípsi númkvam) (Seneka). Drugemu vedno odpuščaj, samemu sebi nikoli.

Slika 2: Prikaz strani iz *Latinskih pregovorov, izrekov in izrazov* Stanka Baniča in sodelavcev

Glede prevodov avtor uvodoma pravi, da so, »kadar dobesedni prevod ni mogoč (glede na konstrukcijo stavka, uporabo pasiva itd.), /.../ citate prosto prevedli po smislu, včasih pa dodali v oklepaju tudi dobesedni prevod.« Kadar se jim je to za razumevanje zdelo potrebno, so k enoti v oklepaju dodali še pojasnilo. (Banič 1996: 6)

O doslednosti tako zapisovanja enot kot prevodov in komentarjev k njim torej žal ne moremo govoriti. Sama sem natančneje pregledala prevode in ugotovila, da je avtor v glavnem prevajal na tri načine:

- le dobesedno (tudi ko v slovenščini imamo pomensko ustrezni frazem: *A capillis usque ad unguis. – Od las do nohtov*. Temu bi po Slovarju slovenskih frazemov pomensko ustrezali frazemi *od pet do glave, od glave do pet, od glave do nog, od nog do glave*);
- dobesedno z dodanim pomensko ustreznim slovenskim frazemom (*Albae gallinae filium esse. – Biti sin bele kokoši (tj. roditi se pod srečno zvezdo). / Ad circulandum. – V kroženje; naj gre iz roke v roko.*);
- le s pomensko ustreznim slovenskim frazemom brez dobesednega prevoda (*Stante pede. – Takoj; pri priči*. Dobesedno bi to pomenilo *stoječ na nogi.*).

Pri nezahtevni, vsakdanji uporabi priročnika tega najbrž niti ne bi opazila, a za moje delo bi bilo dosledno upoštevanje vnaprej določenih prevodnih načel nujno. Tako sem, da bi gradivo poenotila, kjer je bilo to potrebno, sama v oglatih oklepajih latinskemu izvirniku pripisala še dobesedni prevod. Več kot toliko se s prevodi nisem ukvarjala, saj mi je monografija v prvi vrsti služila le kot vir gradiva.

Tudi za pojasnila k domnevno nerazumljivim latinskim frazemom se zdi, da se pojavljajo naključno. Tako je na primer pri *corvus albus – bel krokar* pojasnilo, da je to »oznaka za izjemnega človeka«, čeprav imamo tudi sami *belo vrano*, medtem ko ostanemo pri *Dii lanatos pedes habent. – Bogovi imajo volnene noge.*, za kar bi, predvidevam, slovenski bralec danes resnično potreboval dodatno razlago, brez vsakršnega pojasnila.

Zbirka je res prej pisan nabor latinskega gradiva s poudarkom na paremiološkem gradivu, pomešanem s frazemi in citati, ki daje občutek, da želi bralca »kultivirati«, opremiti z reki za vsako priliko, s katerimi bi ob pravem trenutku izkazal svojo razgledanost in očaral

sogovornika.⁴² Pošteno moram oceniti, da avtor pri obdelavi in prikazu gradiva z jezikoslovnega gledišča ni bil popolnoma dosleden, a hkrati ugotavljam, da kakšnega za svojo rabo primernejšega nabora ne poznam. Koristna bi bila tudi nekoliko daljša uvodna razlaga o poteku zbiranja gradiva in natančno popisani kriteriji vključevanja enot vanj.

Iz vsega povedanega lahko sklenemo, da izbrana monografija nima nikakršnih ambicij biti frazeološki slovar, kar je razvidno tako iz nabora gradiva kot tudi iz načina njegove obdelave in prikaza. Kljub temu iz nje nabrano gradivo v tem delu zaradi jasnosti izražanja imenujem frazeme.

4.1.1.2 Josip Pavlica: Frazeološki slovar v petih jezikih

Leta 1960 je izšel frazeološki slovar s podnaslovom Rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza. Avtor uvodoma pojasnjuje vzrok nastanka in namen izida večjezičnega slovarja s tem, da se moramo Slovenci zaradi majhnosti lastnega jezika nujno učiti tujih. Za to naj bi sicer že obstajalo kar nekaj dobrih pripomočkov, ki pa ne posvečajo dovolj prostora frazeologiji, kar želi ta slovar popraviti.

»Od običajnih dvojezičnih slovarjev se pričujoči razlikuje predvsem po tem, da ne obravnava posameznih besed, marveč le besedne zveze, in to predvsem take, ki se rabijo v ustaljeni obliki in ki jim pravimo fraze ali po naše rečenice.« (Pavlica 1960: 1) Pri presoji, kaj sprejeti v slovar, je Pavlica dal prednost uporabnosti in tako »poleg pravih fraz (pregovorov, stalnih rekel in podobnih rečenic) vnesel v slovar tudi razne druge besedne zveze, ki niso prave fraze, temveč nekaki jezikovni vložki /.../, jezikovni klišeji.« (Pavlica 1960: 3) Med te šteje frazeme v smislu današnjega razumevanja frazeološke enote, ki jih sam poimenuje še opisno (»različne predložne in prislovne zveze brez glagola« in »besedne figure«), a se že zaveda njihove posebnosti v jezikovnem sistemu.

⁴² Ta moj občutek o splošno sprejeti, že kar tradicionalni vlogi latinskih citatov kot sredstvu dokazovanja kultiviranosti in retoričnih spretnosti njihovega uporabnika podpira tudi naslednji odlomek, deloma že omenjen v poglavju o latinizmi in purizmu (zadnji odstavek 2.3.2). Gre za že kar pretirano vzneseni opis zbirke latinskih citatov in izrekov *Nomen est omen* v spletni prodajalni Emka: »Duhovit latinski izrek doda vsakemu govoru, zdravici in vsakdanjemu pogovoru duhovni pridih. Kdor uporablja besede antičnih velikanov, se izkaže kot kultiviran, načitan in izobražen. Ta knjiga vam ne bo samo pomagala, da boste izboljšali svoje retorične sposobnosti; poučila vas bo tudi o zgodovinskih in kulturnih ozadjih imenitnih latinskih citatov.« Ali pa še malo udarnejša spodbuda k nakupu iste knjige na spletni strani Sveta knjige: »Bodite kultivirani, načitani, izobraženi!«

Zanje namreč ugotavlja (Pavlica 1960: 3), da se »rabijo v stalni obliki in se največkrat tudi ne dajo dobesedno prevesti«, kar danes imenujemo stalnost oblike in pomena frazeološke enote, ki jo štejemo med eno izmed njenih štirih definicijskih lastnosti. V slovar je dodal tudi konverzacijske in korespondenčne besedne obrazce, kar naj bi v stiku s tujino pomagalo našim podjetjem in ustanovam.

Slovar vsebuje skoraj po 4.000 enot vsakega jezika razen latinščine. Latinski enot je veliko manj, služijo mu le za prikaz tujega vzora in jih zato le tu in tam navaja kot dodatek ob slovenskem frazemu v prvem stolpcu. Glede količine frazeološkega gradiva dodaja še, da v ta slovar srednjega obsega nikakor ni mogel zajeti vsega, kar premore razvit jezik.

Gradivo vsakega jezika je predstavljeno v svojem stolpcu – najprej slovensko kot geselsko izhodišče, potem nemško, francosko in angleško, latinsko pa le za ponazoritev tujega izvora kot pripis slovenskemu gradivu v prvem stolpcu. Enote tu niso razvrščene abecedno kot v Baničevi zbirki, temveč tematsko.

23 84 Od rok do ust je dolga pot (pr.) Od rečena do stvorena ka' od lista do korjena <i>Inter calicem et os multa cadunt</i> Kdor dolgo ječi, dolgo mu ne zavrni (pr.) Zuti žutuju, crveni putuju Ni tako dolg dan, da ne bi bilo večera (pr.) Svemu dode kraj Dolgi lasje — kratka pamet (gl. las)	Dolgčas Von der Hand bis zum Mund verschüttet man die Suppe Kranke und schwächliche Leute leben oft sehr lange Es ist kein Tag, er bringt seinen Abend mit	Dolžnost 85 Entre la bouche et le verre le vin tombe à terre Between the hand and the lip the morsel may slip Les pots fêlés sont ceux qui durent le plus A creaking door hangs long Il n'y a si long jour qui ne vienne à la nuit The longest day must have an end
Dolgačas (gl. čas) Dolina Cez hribe in doline Preko brda i dolina Ni planine brez doline (pr.) Nema brda bez dolina	Über Berg und Tal Kein Berg ohne Tal	Par monts et vaux Over hill and dale Point de montagne sans vallée The higher the mountain the lower the vale
Dolžan Koliko sem dolžan? (koliko stane?) Sto sam dužan?	Was bin ich schuldig?	Combien ai-je à payer? Combien dois-je? What have I to pay?
Dolžnik Dovolj je bogat, kdor ni nikomur dolžnik (pr.) Bogat je ko nije dužan, a mlad ko je zdrav	Wer seine Schulden bezahlt, verbessert seine Güter	Qui paie ses dettes s'enrichit He that gets out of debts grows rich
Dolžnost To je moja sveta dolžnost To je moja sveta dužnost Imam, štejem si za svojo dolžnost, da vam to povem Smatram za svojo dužnost da vam to kažem Storil, izpolnil, izvršil sem svojo dolžnost Ispunio sam svojo dužnost	Das ist meine Pflicht und Schuldigkeit Ich halte es für meine Pflicht, es Ihnen zu sagen Ich habe meine Pflicht getan, erfüllt	C'est mon devoir impérieux It's my bounden duty Je crois de mon devoir de vous le dire I consider (I think) it my duty to communicate this to you J'ai fait (ou rempli) mon devoir I have done my duty; I have acquitted myself

Slika 3: Vporedna predstavitev frazemov štirih jezikov v slovarju Josipa Pavlice

Avtor pričakuje, da bo slovar uporaben tako praktično kot tudi pri učenju in poučevanju tujih jezikov.

Stane Suhadolnik je v oceni ob izidu slovarja (1961: 205) navedel kar nekaj njegovih pomanjkljivosti, ki naj bi izhajale predvsem iz pretežke naloge, ki si jo je avtor zadal s kar šestjezičnim frazeološkim slovarjem. Pavlici je kljub temu priznal občutek za jezik in mu pripisal predvsem zaslugo, da je znova zbudil zanimanje za slovensko frazeologijo.

4.2 Razvrstitev gradiva

Tako nabrane frazeme sem glede na stopnjo prekrivnosti med latinskim in slovenskim ustreznikom razvrstila v tri skupine, ki sem jih poimenovala s črkami:

- Skupina A: frazema obeh jezikov sta **popolnoma prekrivna**, njuna enakost je nesporna.

*Manus manum lavat. – Roka roko umiva.*⁴³

- Skupina B: frazema obeh jezikov sta **deloma prekrivna**. Ta skupina se je izkazala za zelo raznovrstno z velikim razponom – od zelo podobnih do skoraj nerazumljivih frazemov.

*Ab asinis ad boves transcendere. – Priti z oslov na vole (tj. priti na boljše).*⁴⁴

- Skupina C: frazema obeh jezikov sta **neprekrivna**. Sem sem uvrstila nam popolnoma nerazumljive frazeme in citate, ki v slovenščini niso prešli v širšo rabo (ali celo frazem).

Dii lanatos pedes habent. – Bogovi imajo volnene noge.

Ego primam tollo, nominor quoniam Leo. – Jaz vzamem prvi del, ker se imenujem Lev.

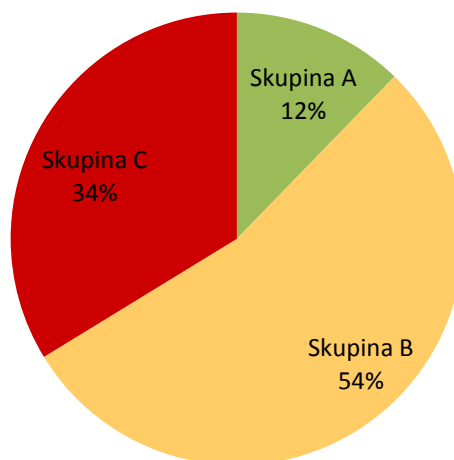
⁴³ Po SSKJ *Roka roko umiva/umije*.

⁴⁴ V Gigafidi sem našla izpričano podobno mentalno sliko, le da ne vključuje osla in vola, temveč osla in konja, in sicer deluje v obe smeri: *[priti] z osla na konja* (s slabšega na boljše) in *[priti] s konja na osla* (z boljšega na slabše). Zadnjo različico najdemo tudi v Kebrovih Živalih v prispodobah 1 pod iztočnicama *konj* in *osel*.

4.2.1 Somatski frazemi

Zbrala sem 326 frazemov s somatsko sestavino, in sicer sem jih po zgoraj opisanih merilih razvrstila v skupine takole:

Skupina	Število enot	Delež
A (popolna prek.)	40	12,3 %
B (delna prek.)	176	54,0 %
C (neprek.)	110	33,7 %
SKUPAJ	326	100 %

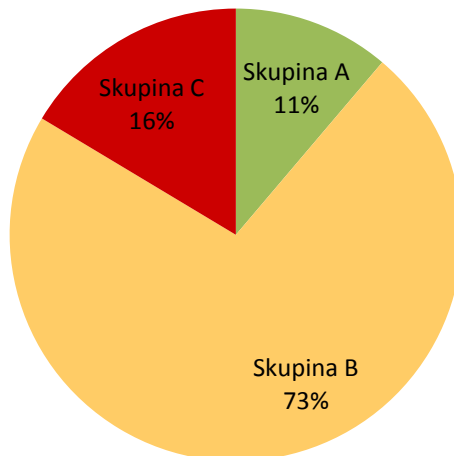

Slika 4: Prikaz somatskih frazemov po skupinah A, B in C glede na delež

4.2.2 Živalski frazemi

Zbrala sem 250 enot z živalsko sestavino, in sicer sem jih po zgoraj opisanih merilih razvrstila v skupine takole:

Skupina	Število enot	Delež
A (popolna prek.)	28	11,2 %
B (delna prek.)	181	72,4 %
C (neprek.)	41	16,4 %
SKUPAJ	250	100 %

Slika 5: Prikaz živalskih frazemov po skupinah A, B in C glede na delež

4.3 Analiza gradiva

4.3.1 Skupina B

Po razvrstitvi frazemov v omenjene tri skupine sem se podrobneje posvetila skupini B. Medtem ko lahko za frazeme skupine A in C glede na lastno jezikovno kompetenco rojenega govorca s precejšnjo gotovostjo trdim, da so oz. niso del slovenskega jezika, sem se odločila tovrstno presojo pri skupini B podpreti z objektivnejšimi orodji. Tako sem njihovo prisotnost v slovenščini preverila na več mestih: v razmeroma svežem *Slovarju slovenskih frazemov* Janeza Kebera,⁴⁵ v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (= SSKJ),⁴⁶ v korpusu sodobnega slovenskega jezika Gigafida,⁴⁷ dodala pa sem tudi kakšen zgled iz *Svetega pisma*,⁴⁸ spletnih projektov Sprichwort-plattform⁴⁹ in Razvezanega jezika,⁵⁰ spletnih zbirk pregovorov ...

4.3.1.1 Uporabljeni slovarji in korpus

4.3.1.1.1 Janez Keber: *Slovar slovenskih frazemov*

Avtor v uvodu k slovarju predstavi ozadje priprav in poteka dela za sodobni slovenski frazeološki slovar ter njegovo sestavo, način prikaza gradiva in napotke za njegovo uporabo. V slovarju je, kot pravi sam, »s ponazoritvami zajet, stilno in slovnično ovrednoten ter pomensko in izvorno razložen velik del frazemov, ki se pojavljajo v knjižnem jeziku in vsakdanjem govoru na vseh področjih življenja.« (Keber 2011: 9) Obsegal naj bi več kot 5.000 frazemov.

Gradivo je razvrščeno abecedno po glavnih iztočnicah, in sicer se vsak frazem pojavi tolikokrat, kolikor sestavin (praviloma polnopomenskih, torej razen predlogov in veznikov, ki ne morejo biti iztočnice) ima. Vse iztočnice posameznega frazema kažejo na glavno iztočnico, pri kateri je navedena njegova razlaga in drugi podatki. Variantne

⁴⁵ KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

⁴⁶ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, spletna izdaja. URL: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.

⁴⁷ Korpus Gigafida. URL: <http://www.gigafida.net>.

⁴⁸ Sveto pismo na internetu. URL: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?Bible=Bible&l=sl>.

⁴⁹ SprichWort (2008–2010). URL: http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort_si.

⁵⁰ Razvezani jezik, prosti slovar žive slovenščine. URL: <http://www.razvezanijezik.org>.

sestavine frazema, ki so zamenljive z drugimi, so navedene v okroglem, fakultativne, ki zamenjave nimajo, so torej ničto zamenljive, pa v oglatem oklepaju.

Slovarski članek vsebuje elemente v naslednjem zaporedju:

- frazem v slovarski obliki,
- zvrstne, stilne in druge oznake,⁵¹
- slovnične in druge oznake,⁵¹
- razlago oz. več razlag z morebitnimi sopomenkami, protipomenkami, pomensko ali predstavno enakimi ali sorodnimi frazemi ali enobesednimi izrazi,
- zglede dejanske rabe iz virov (Kartoteka za SSKJ, Nova beseda, drugi spletni, pisni, ustni viri ...),
- podatke o nastanku in izvoru frazema,
- primerjavo s tujimi jeziki.

iméti súho grlo /ekspr.; pren./ *biti žejen*

Po pogovoru z grofom je imela suho grlo, zato je popiskala prosto mizo v kavarnici sredi trga. Usedla se je in uživala v senci košatega drevesa. (Delo, 26. feb. 1998, NB) | *Doktor nekaj prigovarja Emeriku*. Videti je, da ima Emerik suho grlo in da se mu tresejo roke. (Drago Jančar, Veliki briljantni valček, NB) | Z mozem sva imela natanko takšne simptome, kot so jih navajali za zastrupitev z alkaloidno ajdovo moko. Najprej sva imela strašno suho grlo, bolela naju je glava, imela sva vrtoglavico in kar nisva bila prava, nisva mogla misliti, pojavljala se je slabost in čudne bolečine, pa rdečica na obrazu. (Delo, 5. nov. 2003, NB)

◆ Frazem *imeti suho grlo* temelji na dejstvu, da je posledica žeje suho grlo. Kot kaže zadnji zgled, pa je suho grlo lahko tudi posledica kakega bolezenskega stanja oziroma zastrupitve.

☉ angl. *to be spitting feathers/cotton*; fr. *avoir la gorge sèche*; hr., srb. *imati suho grlo*.

Slika 6: Predstavitev slovarskega članka v *Slovarju slovenskih frazemov* Janeza Kebra

⁵¹ Na tem mestu za lažje razumevanje navajam nekaj kratic, ki jih tudi sama pripisujem ob frazemih iz SSF: bibl. – biblijski, biblijsko; dov. – dovršni, dovršno; ekspr. – ekspresivno; elipt. – eliptično; evfem. – evfemistično; glag. – glagolski; gr. – grški, grško; lat. – latinski, latinsko; nar. – narečno; nedov. – nedovršni, nedovršno; nikal. – nikalno; niz. – nizko; olepš. – olepševalno; pog. – pogovorno; pragmat. – pragmatični (frazem); predl. – predložni; preh. – prehodni; pren. – preneseno; prim. – primerjaj; prisl. – prislov, prislovno; prp. – protipomenka; red. – redko; sop. – sopomenka; star. – starinsko; zastar. – zastarelo.

Pred *Slovarjem slovenskih frazemov* je leta 2003 izšel Poskusni zvezek,⁵² ob čemer so takrat mnogi jezikoslovci, predvsem Erika Kržišnik in Jürgen Petermann, podali svojo kritično oceno. Erika Kržišnik (2004: 199) je pozdravila njegov izid in s tem odprto razpravo o mogočih rešitvah, hkrati pa kritično popisala kopico vprašljivih teoretičnih predpostavk, izvedbenih pomanjkljivosti in nedoslednosti ter zanje predlagala možne izboljšave. Ob koncu ocene je poudarila tudi misel, da bi bilo glede na izdani zvezek vendarle »treba misliti na sodelovanje z drugimi slovenskimi jezikoslovci, ki se ukvarjajo s frazeologijo in frazeografijo« (Kržišnik 2004: 207). A avtor pred dvema letoma dokončno izdanega *Slovarja slovenskih frazemov* očitno večine strokovnih pomislekov ob izidu poskusnega zvezka ni upošteval, saj je videti, da po tem očitki strokovnjakov v glavnem ostajajo enaki.

Pri sestavljanju zasnove slovarja in slovarja samega naj bi avtor upošteval izkušnje slovenskih in tujih raziskovalcev, kot so Peter Weiss, Jürgen Petermann in Erika Kržišnik. A ker, kot pravi avtor, iz raziskovanj do tistega časa »ni bilo mogoče dobiti prave predstave o zasnovi za frazeološki slovar« (Keber 2011: 8), se je pri tem zgledoval predvsem po nekaterih tujih frazeoloških slovarjih.

Prav tako kot ob poskusnem zvezku tudi ob slovarju še vedno ostajajo pomisleki glede njegovih ambicij – kot ugotavlja Polona Gantar (2013: 148–155), ga lahko glede na čas nastajanja, enoavtorskost in metodologijo obravnave gradiva bolj kot pravi priročnik za frazeologijo razumemo kot popis frazeoloških enot, kar je sicer že zbrano v različnih slovarjih. Tudi uporabljeni slovarski viri naj ne bi bili najbolj ustrezni, saj naj bi avtorju zaradi komercialno (in ne raziskovalno) opredeljenega projekta dostop do referenčnih korpusov za slovenščino ne bil na voljo. Zato v slovarju zaman iščemo nekatere sicer glede na besedilne korpusse realno opazno zastopane frazeološke enote, kot so *sanja svinja o koruzi* ali *biti priča/priče čemu*. Tako kot SSKJ torej tudi *Slovar slovenskih frazemov* žal ne opravlja naloge niti zbira niti popisa sodobne slovenske frazeologije in tako ne rešuje problema slovarskega opisa sodobne slovenske leksike.

Avtor očitno želi, da bi bil slovar normativen, saj meni, da je to »ob slabem poznavanju frazeologije ter poplavi in nekritičnem posnemanju tujih izrazov pravzaprav potrebno« (Keber 2011: 11).

⁵² KEBER, Janez, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

4.3.1.1.2 Slovar slovenskega knjižnega jezika

Glede na čas nastanka SSKJ (tako glede stopnje razvitosti frazeološke teorije kot načina zajemanja enot – besedilni korpusi in orodja za njihovo analizo še niso bili na voljo) od njega ne moremo pričakovati ustreznega popisa sodobne frazeologije. Poleg tega je bil že ob izidu deležen precejšnje kritike, tudi glede predstavitve frazeoloških enot (Kržišnik, Petermann). (Gantar 2013: 147)

O tem, kako je frazeološko gradivo obdelano v SSKJ, je konec osemdesetih let pred izidom zadnje, pete knjige slovarja obširno oceno podal Jürgen Petermann (1988: 301–310). Pri tem se je posvetil dvema vidikoma: stopnji integracije frazeološkega gradiva in njegovi obliki prikaza v slovarju.

a) Integracija frazeološkega gradiva v slovar (kateri frazemi so sprejeti vanj in kako)

- *Izbor frazemov*

V uvodu k SSKJ v zvezi z izborom frazemov beremo, da je v slovarju »zajet besedni zaklad (besede, zveze) in prikazana njegova raba, kakor se kaže v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku«, nadalje pa natančnejšo definicijo besedne zveze, in sicer naj bi slovar navajal »navadne in posebne vezave, proste in stalne zveze, frazeologijo, reke in zelo znane pregovore« (SSKJ 1994: XX). Petermann ugotavlja, da slovar omenjenih vrst ne definira. Poleg tega po pregledu slovarskih člankov in kot tujejezični govorec, ki si s slovarjem v zagati večkrat ne more pomagati, ocenjuje, da velik del sodobno rabljene frazeologije v slovarju ni zajet (Petermann 1988: 304).

- *Način in mesto integracije frazemov*

Petermann meni, da bi frazemi morali biti glede na teoretično izhodišče (tj. da so tako kot leksemi samostojne enote besedišča) predstavljeni kot posebna, samostojna gesla. V SSKJ so v nasprotju s tem podrejeni svojim gradnikom – besedam, kar bi bilo sprejemljivo, če bi bili pri tem v geselskem članku bodisi grafično bodisi z lastnim razdelkom jasno ločeni od preostalih besednih zvez. Pa tudi to niso – brez razpoznavnega vzorca jih lahko najdemo tako v frazeološkem gnezdju, kot je pričakovati, kot tudi v ilustrativnem gradivu razlagalnega dela, kamor ne sodijo. Tako so med seboj brez reda pomešani frazemi in nefrazeološki zgledi, kar otežuje razpoznavanje frazemov in bralca prepušča njegovi lastni jezikovni zmožnosti in presoji. (Petermann 1988: 305)

b) Oblika, v kateri so predstavljene frazeološke enote

Petermann ocenjuje obliko navajanja frazemov v slovarju kot nedosledno in nezadovoljivo. Njena največja napaka naj bi bila navajanje frazemov v konkretnih, realiziranih oblikah, ne pa v slovarski obliki (*tak delavec je v podjetju bela vrana : [kot] bela vrana*). Frazemi so enote jezika, zato jih moramo navajati kot druge leksikalne enote (glagol v nedoločniku, samostalnike v imenovalniku ednine ...), ne pa le v poljubni realizaciji. (Petermann 1988: 306)

Glede na omenjeno nepredvidljivo pojavljanje frazeološkega gradiva na različnih mestih slovarskega članka sem se odločila za uporabo spletne različice SSKJ.⁵³ Tako sem zajela vse pojavitve, tudi tiste v ilustrativnem gradivu, do katerih sicer le z iskanjem po geslih kot posameznih sestavinah frazema ne bi prišla.

Iskanje po spletnem slovarju poteka takole: v iskalno polje vpišemo želeno besedo ali besedno zvezo.

Slika 7: Iskalnik v spletni različici SSKJ

⁵³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. URL: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000.

Iskalnik pod takšnimi pogoji iskanja prikaže vse zadetke, bodisi pojavitve v geslu bodisi v njegovem opisu (kar obsega celotno ilustrativno gradivo, frazeološko in terminološko gnezdo).

Slika 8: Prikaz zadetkov v spletni različici SSKJ

4.3.1.1.3 Besedilni korpus slovenskega jezika Gigafida

Besedilni korpusi so elektronske zbirke besedil z natančno določeno notranjo zgradbo (vanje so vključena besedila ali njihovi deli) glede na določen namen, urejeni po določenih jezikovnih merilih in omogočajo poljubno iskanje jezikovnih podatkov (Gantar 2007: 15–16). S tem nam omogočajo vpogled v resnično stanje jezika.

Besedilni korpus Gigafida, ki je prosto dostopen na spletu,⁵⁴ »je obsežna zbirka slovenskih besedil najrazličnejših zvrsti, od dnevnih časopisov, revij do knjižnih publikacij vseh vrst (leposlovje, učbeniki, stvarna literatura), spletnih besedil, prepisov parlamentarnih govorov in podobno, vsebuje pa skoraj 1,2 milijarde besed oz. natančneje 1.187.002.502 besedi.« (Gigafida: O korpusu) Zajeta besedila so izšla med letoma 1990 in 2011, in sicer je glede na zvrst njihov delež po številu besed takšen: 56 % časopisov, 21 % revij, 16 % internetnih zapisov, 4 % stvarnih besedil, 2 % leposlovja, 1 % drugega. Vanj je vključen tudi skoraj ves predhodni referenčni korpus slovenščine FidaPLUS in novo gradivo.

Da korpus Gigafida lahko izpolnjuje naloge jezikoslovnih analiz, je vsaka beseda v njem jezikovno označena, in sicer sta ji pripisana dva podatka: njena osnovna oblika ali lema (*postelja*) in oblikoskladenjska oznaka, ki zajema njeno besednovrstnost (samostalnik) in

⁵⁴ <http://www.gigafida.net>

druge lastnosti (spol, sklon, število). Poleg tega vsebuje vsak izmed 39.427 dokumentov v korpusu informacijo o viru, letu nastanka, vrsti besedila, naslovu in avtorju.

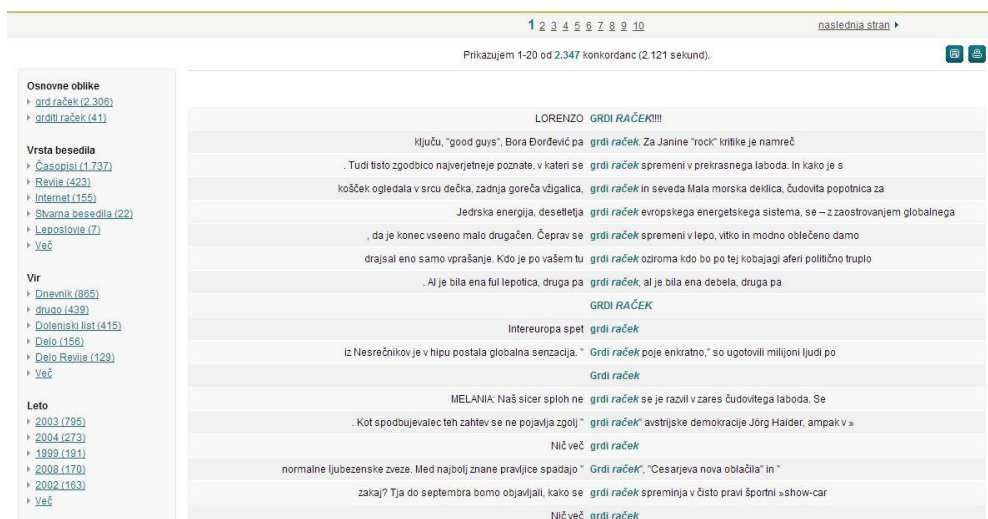
Gigafida je namenjena znanstvenikom in raziskovalcem sodobnega slovenskega jezika, in sicer je uporabna za posamezne poizvedbe, še bolj pa za pridobitev celotne podobe jezika (zato je dober vir za sodobno slovaropisje, pisanje slovnice in priročnikov). Poleg tega je dobrodošel pripomoček tudi za učitelje slovenščine, njihove učence, za učence slovenščine kot drugega ali tujega jezika, pa tudi iskalce odgovorov na lastne jezikovne zadrege. Zato je iskalnik po korpusu prilagojen široki množici raznovrstnih uporabnikov, je pregleden in enostaven za uporabo. (Gigafida: O korpusu)

Iščemo takole: V iskalno polje za enostavno iskanje (mogoče je uporabiti tudi napredno iskanje) vpišemo želeno besedo ali besedno zvezo.

Slika 9: Iskalnik v besedilnem korpusu Gigafida

Iskalnik nam vrne seznam zadetkov. V levem stolpcu je mogoče prikaz rezultatov iskanja omejiti po dodatnih kriterijih: osnovnih oblikah, vrsti besedila, viru in letu izida.

Slika 10: Prikaz zadetkov v besedilnem korpusu Gigafida

Na posamezni zadetek je mogoče tudi klikniti in si podrobneje ogledati njegovo besedilno okolje in podatke o viru.

Prikaz odstavka

Korpusne oznake

Jedrska energija, desetletja **grdi raček** evropskega energetskega sistema, se – z zaostrovanjem globalnega boja za energijo in zaradi zahtev po zmanjšanju izpustov toplogrednih plinov – z velikimi koraki vrača na svetovno prizorišče. Čeprav vprašanja varnosti delovanja nukleark, njihove razgradnje in odlaganja jedrskih odpadkov še vedno niso dokončno rešena. O načrtih za gradnjo t. i. drugega bloka nuklearke, v bistvu povsem nove elektrarne, iskanju lokacije za odlagališče radioaktivnih odpadkov, sodelovanju z lokalno skupnostjo, odnosih s Hrvaško in načrtih za podaljšanje obratovanja smo se pogovarjali z dolgoletnim predsednikom uprave Nuklearne elektrarne Krško Stanetom Rožmanom.

vir: Delo
leto nastanka: 2008
vrsta besedila: Časopisi
naslov: Sobotna priloga
avtor: neznani novinar

Slika 11: Podroben prikaz posameznega zadetka v besedilnem korpusu Gigafida

4.3.1.1.4 Drugo

Upoštevala sem tudi vire in literaturo, ki bi mi pri razumevanju in ukvarjanju z izbranimi frazemi lahko prišli prav: *Sveto pismo*, monografijo *Nomen est omen*, gradivo spletnih projektov Sprichwort-plattform in Razvezanega jezika, spletne zbirke pregovorov ...

4.3.1.2 Predstavitev podatkov v preglednici

Tako pridobljene podatke sem zaradi preglednosti predstavila v razpredelnici,⁵⁵ in sicer sem v prvem in drugem stolpcu navedla latinski frazem in njegov prevod, kot jih navajata že omenjena izbrana vira *Latinski pregovori, izreki in izrazi* in *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Kjer je manjkal dobesedni prevod, sem ga na tem mestu v oglatem oklepaju dodala sama.⁵⁶ Kadar je bil isti latinski frazem prisoten v obeh virih, sem ga v izogib nepotrebnemu podvajanju izpisala le enkrat, a sem mu (če sta se razlikovala) pripisala oba prevoda (tistega iz *Frazeološkega slovarja v petih jezikih* sem označila s Pavlica).⁵⁷ Prav tako sem za boljše razumevanje k nekaterim prevodom dodala razlago po monografiji *Nomen est omen*, ki so prav tako jasno označene.⁵⁸ Kjer torej posebnih oznak ni, velja podatek v prvi vrstici tabele – da je frazem ali njegov prevod iz Baničeve zbirke. V tretjem stolpcu je izpis ustreznega gradiva iz SSKJ, v četrtm izpis ustrezne iztočnice in razlage iz *Slovarja slovenskih frazemov*. Če je kateri izmed omenjenih priročnikov vseboval iskani frazem, mi je bila to zadostna potrditev, da je ta že prepoznan kot del sistema slovenskega jezika in sem iskanje končala. V nasprotnem primeru sem nadaljevala iskanje po korpusu Gigafida in morebitne zadetke predstavila v petem stolpcu – najprej število pojavnic glede na iskalni niz, naveden v oklepaju za njim, in nekaj zgledov za ponazoritev.⁵⁹ V šestem stolpcu sem zbrala vse drugo (sopomenske ali protipomenske ustreznike iz gradiva,⁶⁰ različne primere, lastne misli, citate iz *Svetega pisma*, zgleds iz spletnih zbirk pregovorov ...). Za ponazoritev v naslednjem poglavju navajam po štiri primere⁶¹ obravnave frazemov iz vsake tabele – prve s somatskimi in druge z živalskimi frazemi.

⁵⁵ Ta zaradi preobsežnosti spremlja diplomsko nalogo kot dodatek na zgoščenki.

⁵⁶ Ad unguem. – Zelo dobro; popolno. [Do nohta.]

⁵⁷ Claudicat alterius nemo dolore pedum. - Nihče ne šepa zato, ker drugega boli noga. Pavlica: Tuje gorje ne sega v srce.

⁵⁸ Plenus venter non studet libenter (ieiunus eo minus). - Poln želodec se ne uči rad (prazen pa še manj). *Nomen est omen*: O izvoru tega priljubljenega pregovora ni znanega skoraj nič. Precej verjetno pa je, da ne izvira iz antike, ampak da so ga pozneje ustvarili učenci latinščine.

⁵⁹ 12 (od usta do uho)

od ust do ušes/ušesa (v pomenu od ust do ust)

Se je Elton skregal s fantom? je šlo od ust do ušes po dvorani, dokler ni Elton John pred vsemi glasno oznanil /.../. (vrsta besedila: Revije)

⁶⁰ Te sem označila z enačajem (=). Primer: *Jastrebu zaupati golobe.* = *Zaupati zlato sraki.* = *O, kako čudovit čuvar ovac je volk!*

⁶¹ Za vsako izmed podskupin B1, B2, B1+B2 in B3 po enega. Razdelitev je podrobneje predstavljena v poznejšem poglavju 4.3.1.3.

4.3.1.2.1 Prikaz preglednice s somatskimi frazemi

Tabela 1: Nekaj primerov iz tabele s podrobneje obdelanimi somatskimi frazemi skupine B

	Latinski frazem (po Baniču)	Prevod (po Baniču)	SSKJ	Keber: SSF	Gigafida (št. pojavnic in zgledi)	Drugo
B1	A capillis usque ad unguis.	Od las do nohtov.	ekspr. junak, poštenjak je od pet do glave – <i>zelo je junaški,</i> <i>pošten</i> ekspr. biti nov od glave do peta – <i>biti oblečen v</i> <i>nova oblačila</i>	od pet do glave /ekspr.; mn., pren., prisl. zv., tudi od glave do pet/ ves, <i>popolnoma,</i> v <i>vsakem oziru,</i> v <i>vsem</i> od glave do nog /ekspr.; pren., prisl., tudi od nog do glave/ ves, <i>popolnoma,</i> v <i>vsakem oziru,</i> v <i>vsem;</i> sop.: od glave do pet		
B2	Baculus est quasi tertius pes senis.	Palica je starcu kakor tretja noga.			5 (tretja noga) tertja noga <i>Kaj drugega pa</i> <i>naj bi me pri teh</i> <i>letih prignalo, da</i> <i>moram</i> <i>uporabljati tretjo</i> <i>nogo, sklepa</i> <i>zamišljen in</i> <i>pokaže na</i> <i>podporno palico.</i> (vrsta besedila: Časopisi)	
B1 + B2	Alterum pedem in cumba Charontis habet. (Erazem)	Eno nogo ima v Haronovem čolnu (tj. z eno nogo je v grobu).	ekspr. z eno nogo je že v grobu – <i>je že</i> <i>star; kmalu bo</i>	biti z eno nogo v grobu / <i>biti že</i> <i>zelo star; biti</i> <i>blizu smrti</i>	8 (biti z en noga v grob) ~ 550 (biti z en	

	Latinski frazem (po Baniču)	Prevod (po Baniču)	SSKJ	Keber: SSF	Gigafida (št. pojavnic in zgledi)	Drugo
			<i>umrl</i>	Fr. je kalk iz grščine in ga ima že Lukian: »Stati že z eno nogo v čolnu Harona«. Sicer pa temelji na dejstvu, da človek vstopa kam najprej z eno, potem z drugo nogo. Ko je kje z eno nogo, je torej že skoraj tam, tj. v grobu, ki je prispodoba smrti, preneseno blizu česa sploh ali tudi napol drugje, vsaj z mislimi, načrti. Po podobni predstavi je nastal tudi fr. <i>biti z eno nogo že na onem svetu</i> .	noga) biti z eno nogo kje – biti blizu česa, skoraj doseči kaj; biti napol kje <i>Z eno nogo je v ligi prvakov tudi kijevski Dinamo /.../. (vrsta besedila: Časopisi)</i> biti z eno nogo kje, z drugo pa kje – sedeti na dveh stolih <i>[Z]nebijo skorumpiranih sindikalistov, ki so z eno nogo v sindikatu, z drugo pa v vodstvu podjetja /.../. (vrsta besedila: Časopisi)</i>	
B3	Aqua dentes habet. (Petronij)	Voda ima zobe (tj. kar pogosto peremo, se kmalu izrabi).				

4.3.1.2.2 Prikaz preglednice z živalskimi frazemi

Tabela 2: Nekaj primerov iz tabele s podrobneje obdelanimi živalskimi frazemi skupine B

	Latinski frazem (po Baniču)	Prevod (po Baniču)	SSKJ	Keber: SSF	Gigafida (št. pojavnic in zgledi)	Drugo
B1	Ab haedis scindere (= segregare) oves.	Ločiti ovce od kozlov.	knjiž. ločiti pleve od zrnja – <i>ločiti, odstraniti</i> <i>slabo iz dobrega</i> bibl. ločiti ljuljko od pšenice – <i>ločiti, odstraniti</i> <i>slabo iz dobrega</i>	ločiti pleve od zrnja /knjiž.; pren./ <i>ločiti</i> <i>slabo od dobrega</i> ; prim. ločiti zrnje od plev Fr. izhaja iz Svetega pisma (Matej 13,24–30). Zgodba govori o človeku, ki je posejal pšenico, ponoči pa je hudič med njo zasejal plevel. Ob žetvi naj bi sužnji najprej populili plevel in ga zažgali, zatem pa poželi pšenico. V sln. se je po vplivu svetopisemske prispodobe bolj uveljavila oblika <i>ločiti zrnje od plev</i> . Sestavina zrnje se včasih zamenjuje z <i>zrno</i> , sestavina <i>pleve</i> pa s prvotnejšim		<i>Pred njim bodo zbrani vsi narodi in ločil bo ene od drugih, kakor pastir loči ovce od kozlov. Ove bo postavil na svojo desnico, kozle pa na levico. (Sveto pismo, Matej 25,32–33)</i> <i>Pustite, naj oboje skupaj raste do žetve. Ob času žetve pa porečem žanjcem: Zberite najprej ljuljko in jo povežite v snope, da jo sežgemo, pšenico pa spravite v mojo žitnico. (Sveto pismo, Matej 13,30)</i>

	Latinski frazem (po Baniču)	Prevod (po Baniču)	SSKJ	Keber: SSF	Gigafida (št. pojavnic in zgledi)	Drugo
				(svetopisemskim) <i>plevel</i> .		
B2	Dat veniam corvis, vexat censura columbas. (Juvenal)	Cenzura krokarjem odpušča, golobe pa muči.			~ 50 (mali – riba – velik) (male ribe so kaznovane, velike pa ne) <i>Po mojem mnenju bi morali strožje kaznovati preprodajalce, kajti vedno ulovijo male ribe, velike pa so nedosegljive, saj denar naredi svoje.</i> (vrsta besedila: Časopisi) ~ 600 (kurji tat) preganjani (le) kurji tatovi, (veliki prestopniki pa ne) <i>Tanovi FBI s Kresalko na čelu pa lovi samo kurje tatove /.../.</i> (vrsta besedila: Internet)	Lovimo muhe, izpuščamo bike. Muhe lovi, pa bike izpušča. (Bojc, 153) Postave so kakor pajčevine; muhe obdrže, čmrlje izpuste. (Bojc, 153) Tatiče obešajo, tatove izpuščajo. (Bojc, 154)
B1 + B2	Rara avis.	Redka ptica. Pavlica: To je	ekspr. tak delavec je v podjetju bela vrana – redkost,	[kot] bela vrana /ekspr.; pren., navadno v povedni rabi,	~ 50 (redka ptica) biti redka ptica	= Bela ptica; bela vrana.

	Latinski frazem (po Baniču)	Prevod (po Baniču)	SSKJ	Keber: SSF	Gigafida (št. pojavnic in zgledi)	Drugo
		bela vrana. Nomen est omen: Juvenal omenja redko ptico, ki je podobna črnemu labodu, ki je pred odkritjem Avstralije veljal za nekaj nemogočega.	<i>izjema</i>	tudi kot primera/velika redkost, izjema; posebnež; prim. črna ovca Fr. temelji na odsotnosti bele barve pri vranah, sicer pa je simbolika bele barve pozitivna. Fr. naj bi bil mednarodni kalk po lat. <i>alba avis</i>, <i>albus corvus</i> iz Juvenalove 7. satire. Primerjaj še lat. <i>rara avis</i> (»redka ptica«), ki temelji na splošnejši predstavi o redkosti.	<i>Ker so slike slovenskih modernistov redke ptice na našem umetnostnem trgu /.../. (vrsta besedila: Časopisi)</i> <i>Profesionalni foto tiskalniki formata A3 so dokaj redke ptice /.../. (vrsta besedila: Revije)</i>	
B3	A cane non magno saepe tenetur aper. (Ovidij)	Pogosto zadrži merjasca tudi majhen pes.				

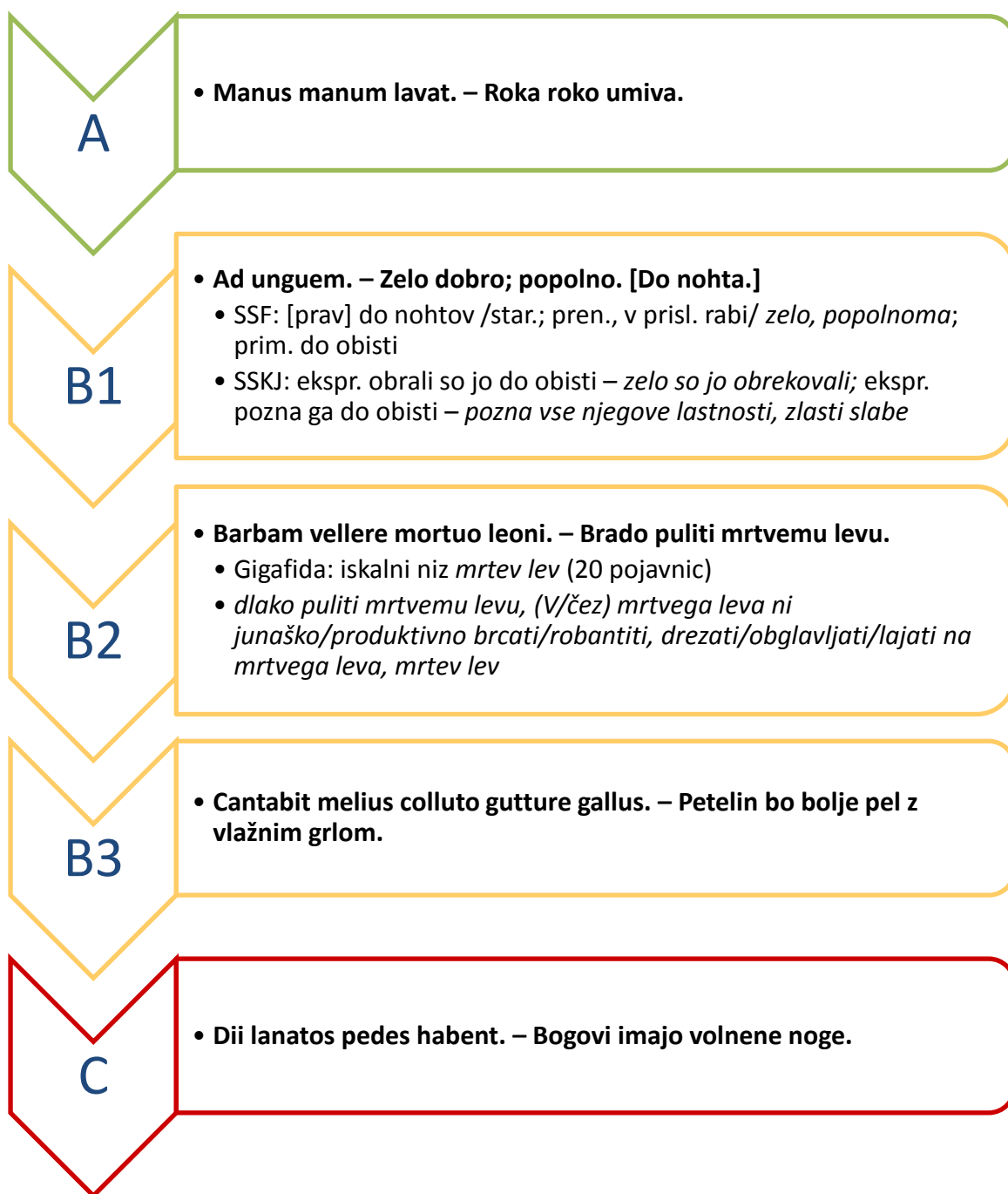
4.3.1.3 Ustaljenost frazemov skupine B v slovenščini

Tako zbrano in obdelano gradivo mi je nato omogočilo opazovati ustaljenost in rabo teh izvorno latinskih frazemov v slovenščini. Njihova udomačenost v jeziku se namreč razkriva skozi vključenost frazemov v jezikovne priročnike (SSKJ in *Slovarju slovenskih frazemov*) ter skozi kvantitativno in kvalitativno analizo podatkov, pridobljenih z iskanjem po korpusih (Gigafida), ki izkazujejo resnično jezikovno stanje in razkrijejo tudi novonastajajoče frazeme oz. tendence v razvoju življenja nekega frazema. Ob tem opazujemo tako pogostost pojavljanja frazema kot njegovo življenje v novem jeziku – ali ostaja v rabi enak ali se spreminja skozi prenovitve, variante in napake.

S tem pristopom se mi je skupina B razslojila na tri podskupine (poimenovala sem jih B1, B2 in B3), ki sem jih spet razvrstila glede na prekrivnost latinskega izvirnika in slovenskega ustreznika:

- Za frazeme podskupine **B1** sem našla slovenske ustreznike v SSKJ ali Slovarju slovenskih frazemov, s čimer se uvrščajo bliže skupini A (popolna prekrivnost),
- vmesna podskupina **B2** vsebuje frazeme, ki jih omenjena slovarja ne zajemata, a njihovo rabo izkazujejo zadetki v korpusu Gigafida,⁶²
- na drugem robu se s skupino C (neprekrivnost) stika podskupina **B3** s frazemi, katerih rabe v slovenščini niso potrdili niti omenjeni priročniki niti korpus Gigafida.

⁶² Odločila sem se upoštevati primere z vsaj petimi pojavnicami v korpusu.

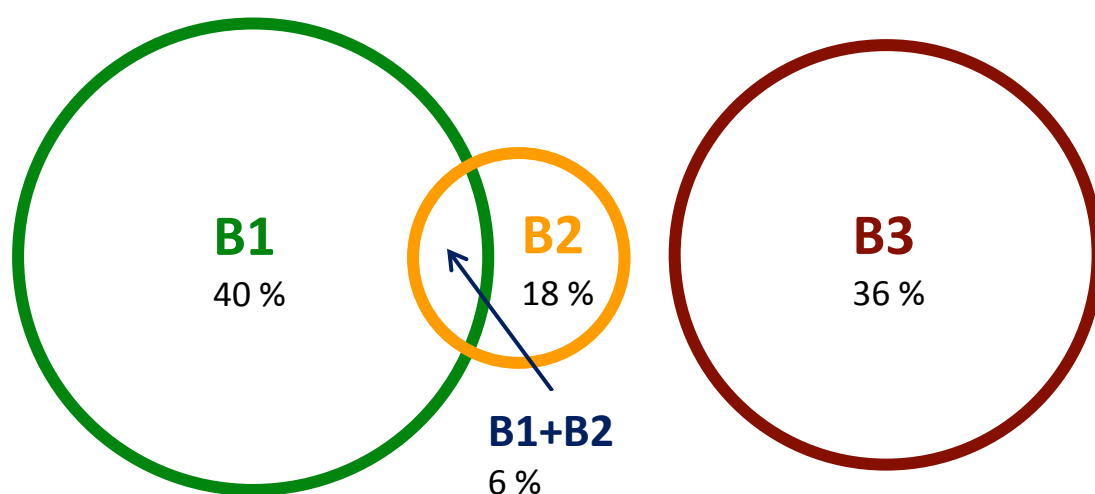
Slika 12: Prikaz končne razslojitve vseh skupin glede na prekrivnost med frazemoma s primeri.

4.3.1.3.1 Kvantitativni prikaz

4.3.1.3.1.1 Somatski frazemi

Tabela 3: Razslojitev somatskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3.

Podskupina	Število somatskih frazemov	Delež
B1	68	40 %
B2	31	18 %
B1 + B2 ⁶³	10	6 %
B3	63	36 %
SKUPAJ	172	100 %

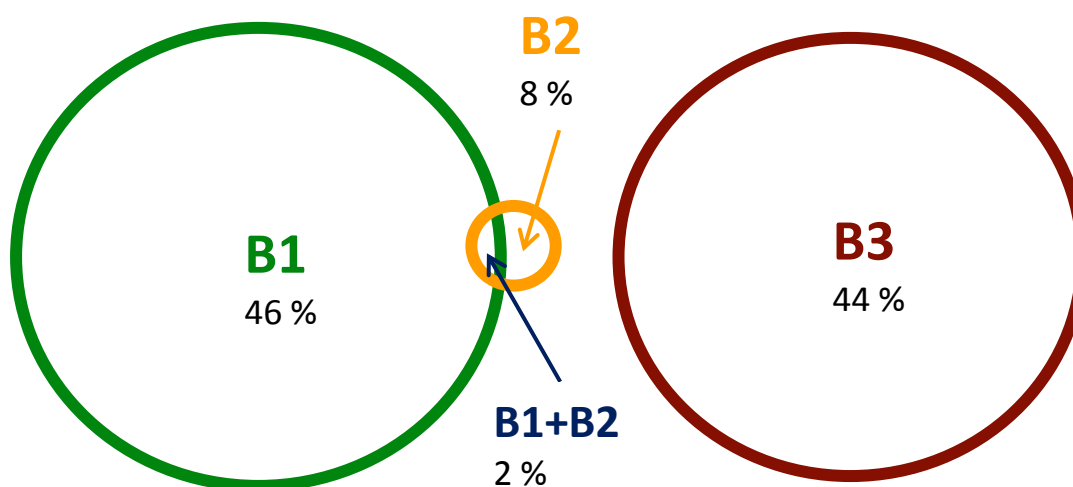
Slika 13: Prikaz razslojitve somatskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3 glede na količinsko zastopanost (velikost krogov je sorazmerna s količino frazemov v podskupini).

⁶³ To so frazemi, ki jih je mogoče uvrstiti v obe skupini, saj imajo v slovenščini hkrati več ustreznikov, deloma popisane v jezikovnih priročnikih, deloma pa tudi take, ki jih ti še niso zaznali, so pa glede na zadetke v korpusu Gigafida dejansko v rabi. Primer: *Omnibus ungulis*. – Z vsemi kremplji (tj. z rokami in nogami, z vsemi silami). SSF: z rokami in nogami, z nohti in zobmi, z vsemi štirimi, z vsemi silami; SSKJ: z vsemi štirimi se je branil iti: Gigafida: z vsemi kremplji (25 pojavnic).

4.3.1.3.1.2 Živalski frazemi

Tabela 4: Razslojitev živalskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3.

Podskupina	Število živalskih frazemov	Delež
B1	83	46 %
B2	15	8 %
B1 + B2 ⁶³	3	2 %
B3	80	44 %
SKUPAJ	181	100 %

Slika 14: Prikaz razslojitve živalskih frazemov skupine B na podskupine B1, B2 in B3 glede na količinsko zastopanost (velikost krogov je sorazmerna s količino frazemov v podskupini).

4.3.1.3.2 Skupina B2

Vmesna podskupina B2 se mi je zdela vredna še nekaj dodatne pozornosti, saj izmed vseh v tem delu izkazanih plasti izstopa iz sistema kot najbolj neoprijemljiva. Njeni frazemi namreč v jezikoslovnem smislu (še) niti niso prepoznani in sprejeti v jezikoslovne priročnike kot del slovenskega jezika (kot sem to ugotovila za frazeme skupin A in B1) niti jih zaradi tehtnega pojavljanja v korpusu Gigafida iz slovenščine ne moremo popolnoma izključiti (kot lahko frazeme skupin C in B3).

Skupina B2 obsega 41 frazemov s somatsko in 18 frazemov z živalsko sestavino. Pri tem sem se zaradi količinsko že tako naraslega dela odločila predstaviti le nekaj po mojem mnenju izstopajočih primerov iz korpusa Gigafida – bodisi po številu pojavnic bodisi po njihovem prilagajanju novemu okolju in spreminjajočem se življenju v njem.

V prvi vrstici je izvirni latinski frazem s prevodom, tako kot ju navaja Baničeva zbirka, nato v krepkem tisku navajam vzporedne slovenske frazeme s primerom iz korpusa Gigafida. V nekaterih primerih v poševnem krepkem tisku navajam miselno predstavo, idejo, ki je vzporedna latinskemu frazemu in bi lahko v slovenščini motivirala več oblikovnih različic, med njimi pa (še) ni mogoče prepoznati ustaljene dokončne oblike.

❖ *Barbam vellere mortuo leoni.* (Marcial) – Brado puliti mrtvemu levu.

- **drezati/obglavljati/lajati na mrtvega leva** – napadati nemočno, nekoč veliko silo, nepremagljivo nevarnost

Nočem poslušati teh pudljev demokracije, ki lajajo na mrtvega leva. (vrsta besedila: Časopisi)

- **mrtev lev** – nemočna, nekoč velika sila, nepremagljiva nevarnost

Zato se ne delajte pametni in pogumni ob mrtvem levu. (vrsta besedila: Internet)

- **(V/čez) mrtvega leva ni junaško/produktivno brcati/robantiti.**

Pravijo, da mrtvega leva ni junaško brcati. (vrsta besedila: Časopisi)

❖ *Illotis pedibus accedere.* (Gelij) – Lotiti se česa z neumitimi nogami. (Nanaša se na tistega, ki se loti česa, za kar ni sposoben.)

- **stopiti v prevelike čevlje** – zadati si več, kot zmoreš; prevzeti pretežko nalogo
[D]a je stopil v prevelike čevlje, pa mu ne očitajo niti njegovi politični nasprotniki. (vrsta besedila: Časopisi)

Predvidevam, da je frazem prišel v slovenščino iz angleščine. Tam poznajo več frazemov s sestavino čevljev in podobo obuvanja čigavih oz. velikih čevljev v smislu nasledstva, prevzemanja nalog (*to step into somebody's shoes, fill somebody's shoes* – prevzeti nalogo od predhodnika; *To have big shoes to fill* – od uspešnega predhodnika prevzeti veliko nalogo, odgovornost, ki jo bo težko doseči).

❖ *Omnibus unguis.* – Z vsemi kremplji (tj. z rokami in nogami, z vsemi silami).

- **z vsemi kremplji** – na vso moč, z vsemi sredstvi
Samo pogledjte, kako se trudijo z vsemi kremplji in lažmi razbiti občino Koper. (vrsta besedila: Časopisi)

Kot navaja v oklepaju k prevodu že LP II, obstajajo v slovenščini že uveljavljeni popolnoma prekrivni frazemi *z rokami in nogami, z vsemi silami*, pa tudi *z vsemi štirimi*. Ta frazem sem zato uvrstila v skupino B1+B2, saj poleg vseh naštetih ustaljenih frazemov Gigafida dejansko izkazuje tudi prisotnost frazema *z vsemi kremplji*.

❖ *Plenus venter facile de ieiuniis disputat.* (sv. Hieronim) – Poln želodec lahko razpravlja o postu.

- **S polno ritjo/iz polne riti je lahko srati.** – zaradi ugodnih okoliščin (izkušenj, znanja, denarja, orodja, zvez ...) opraviti z lahkoto kaj zahtevnega, česar drugi ne (z)morejo
Razočarani volivec pa je prek neveljavne glasovnice poslal v javnost naslednje jasno sporočilo: »S polno ritjo je pač lahko srati!« (vrsta besedila: Časopisi)

- ❖ *Pes sic tendatur, ne lodes praetereatur.* – Nogo iztegni le toliko, da ti odeja ne bo prekratka. Pavlica: Moramo, kakor moremo; moramo se razprostreti, kakor se imamo s čim odeti.
 - ***Iztegniti noge le toliko, kolikor je dolga odeja.*** – ne živeti preko svojih zmožnosti
[A] bi bilo treba sedaj "iztegniti noge toliko, kolikor nam dopušča odeja, ne pa preveč, da bi nam molele izpod nje" /.../. (vrsta besedila: Revije)
 - ***(pre)kratka odeja*** – (pre)malo razpoložljivih sredstev, dobrin
[V]eč kot dobra polovica gre za zagotovljeno porabo, preostanek pa pomeni prekratko odejo za vse realne potrebe občine.

- ❖ *Ubi mel, ibi fel.* (Vergilij) – Kjer je med, je tudi žolč (tj. ničesar ni brez grenkobe).
 - ***Ni vrtnice/cvetja brez trnja.*** – v vsakem lepem je tudi kaj neprijetnega
Treba se je utrditi za prihodnje težave na tem področju. Saj veš, da ni vrtnic brez trnja. (vrsta besedila: Revije)
 - ***vrtnice/cvetje brez trnja*** – stanje brez težav
Z ljubeznijo in zatajevanjem boste vse premagali in boste dospeli do vrtnic brez trnja. (vrsta besedila: Stvarna besedila)

- ❖ *Aliena capella gerit distentius uber.* (Horacij) – Tuja koza ima polnejše vime.
 - ***sosedova trava je [vedno] bolj zelena/lepša*** – tuje okoliščine se zdijo vedno ugodnejše kot lastne, pa čeprav v resnici nujno niso
Saj poznate pregovor, da je sosodova trava vedno bolj zelena. (vrsta besedila: Časopisi)
 - ***trava pri sosedu/sosedih je bolj zelena***
Da je trava pri sosedu vedno bolj zelena kot tista pred našim nosom, je stara resnica. (vrsta besedila: Revije)

Videti je, da frazem izvira iz angleščine, kjer poznajo popolnoma prekrivni frazem (*the grass is always greener (on the other side of the fence); the neighbor's grass is greener*).

- ❖ Domi leones, foras vulpes. (Petronij) – Doma levi, zunaj lisice.
 - **biti doma lev, zunaj/v gosteh pa mucek/zajec/miška** – na domačem terenu biti pogumen, dominanten, zunaj njega pa plašen in neodločen
Možnosti za uspeh niti niso tako majhne, saj je Liberec doma lev, v gosteh pa ponižni mucek. (vrsta besedila: Časopisi)

Po vsej verjetnosti izhaja frazem iz angleščine (*a lion at home, a mouse abroad*).
- ❖ Oculus domini saginat equum. (Kolumela) – Gospodarjevo oko hrani konja.
 - **zaupanje je dobro, nadzor/kontrola je boljša**
Spoznali so, da pri mladostnikih še posebno velja: zaupanje je dobro, a nadzor je boljši. (vrsta besedila: Časopisi)
- ❖ Quod licet Iovi, non licet bovi. (Seneka) – Kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu (= govedu).
 - **Kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu.** – kar je dovoljeno enemu, ni dovoljeno vsem; ni vse za vsakogar
Ali samo o "Kar je dovoljeno Jupitru ni dovoljeno volu"? (vrsta besedila: Internet)
 - **Kar je za nunca,⁶⁴ to ni za junca.**
Kar je za nunca, to ni za junca (vrsta besedila: Časopisi)

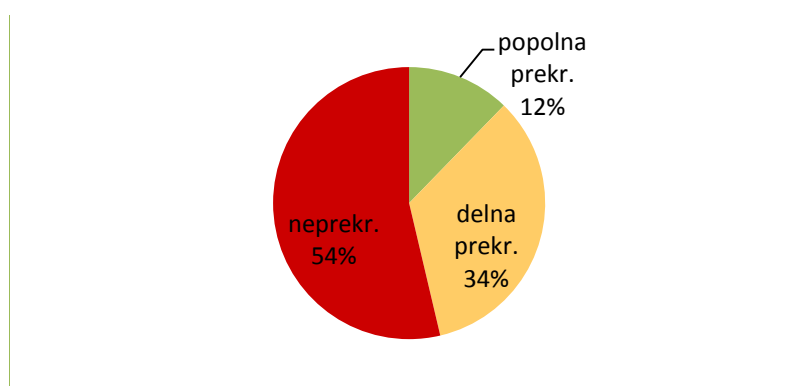
⁶⁴ SSKJ: nunc -a m (û) nar. primorsko 1. navadno kot nagovor starejši znan možki; stric // zastopnik otroka pri krstu ali priča pri birmi; boter; 2. duhovnik: odšel je v župnišče k nuncu / gospod nunc

4.3.1.3.3 Končna razvrstitev frazemov glede na prekrivnost

Z vsemi pridobljenimi podatki sem nato z nekaj premeščanja in združevanja nastalih podskupin dobila jasnejšo sliko o prekrivnosti latinskih in slovenskih frazemov. Predvsem sem iz skupine delno prekrivnih frazemov (B) nedvomno izločila podskupino B3 – zaradi neodzivnosti v slovarjih in v korpusu je zdrsnila k neprekrivni skupini C. Tudi podskupino B2 bi morala glede na stanje v slovarjih obravnavati enako, a ker sem kljub temu rabo teh frazemov zaznala v korpusu, sem jih upoštevala vsaj kot delno prekrivne. Končna razporeditev je bila po vsem tem videti takole:

Tabela 5: Končna razvrstitev somatskih frazemov glede na prekrivnost

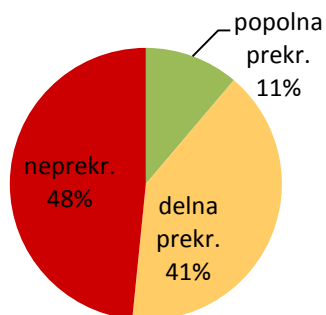
Stopnja prekrivnosti	Število	Delež
popolna prekrivnost A	40	12,3 %
delna prekrivnost B1 + B2	111	34,0 %
neprekrivnost B3 + C	175	53,7 %
SKUPAJ	326	100 %

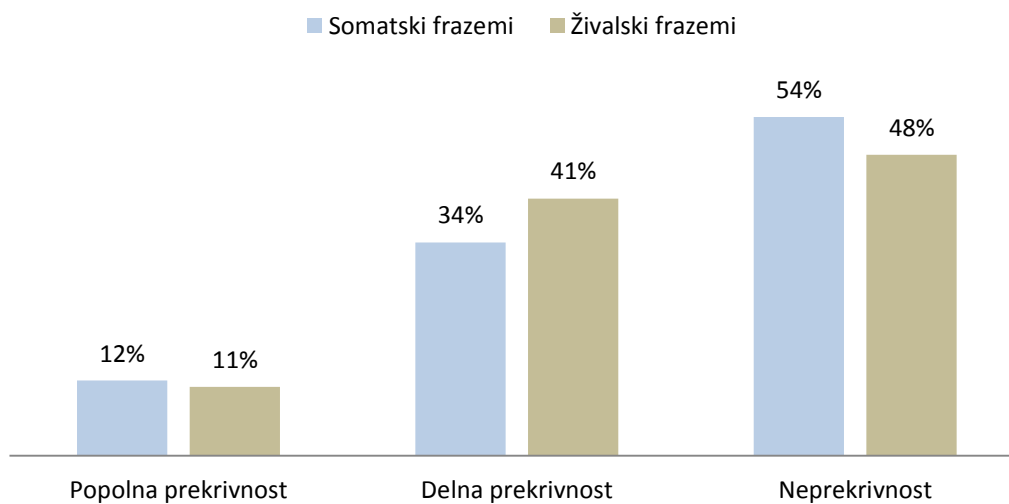
Slika 15: Količinski prikaz končne razvrstitve somatskih frazemov glede na prekrivnost

Tabela 6: Končna razvrstitev živalskih frazemov glede na prekrivnost

Stopnja prekrivnosti	Število	Delež
popolna prekrivnost A	28	11,2 %
delna prekrivnost B1 + B2	101	40,4 %
neprekrivnost B3 + C	121	48,4 %
SKUPAJ	250	100 %

Slika 16: Količinski prikaz končne razvrstitve živalskih frazemov glede na prekrivnost

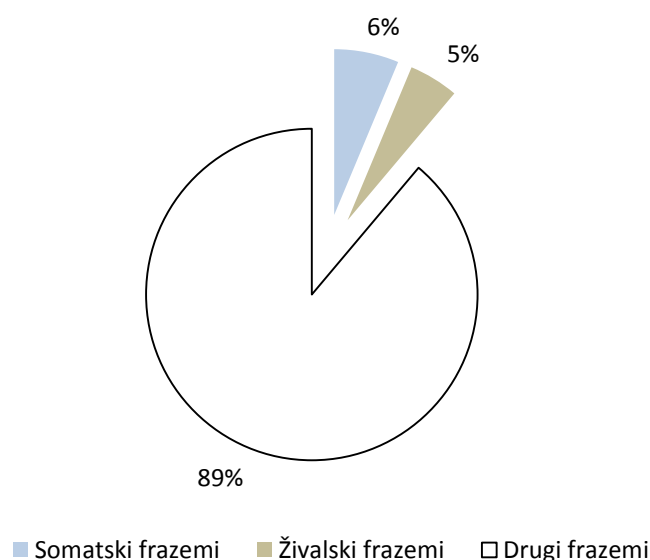
Slika 17: Primerjava končne razvrstitve somatskih in živalskih frazemov glede na prekrivnost

4.3.2 Somatske in živalske sestavine

Nato sem se lotila analize v zvezi s somatskimi in živalskimi frazemskimi sestavinami. Glede na celotno obravnavano gradivo sem poskusila določiti delež somatskih in živalskih frazemov v latinski frazeologiji (poglavje 4.3.2.1 in 5.2.1), nato pa sem s kvantitativnim in kvalitativnim pristopom opazovala še pogostost pojavljanja posameznih frazemskih sestavin (poglavje 4.3.2.2 in 5.2.2) in spremembe, ki jih doletevajo pri prehajanju latinskih frazemov v slovenščino oz. razlike med njimi v obeh jezikih (poglavje 4.3.2.3 in 5.2.3).

4.3.2.1 Mesto somatskih in živalskih frazemov v latinski frazeologiji

Med pregledanim gradivom sem našla 326 somatskih in 250 živalskih frazemov (kar obsega 6,3 % oz. 4,8 % celotnega gradiva).

Slika 18: Delež somatskih in živalskih frazemov glede na celotno gradivo

4.3.2.2 Pogostost pojavljanja posameznih sestavin

4.3.2.2.1 Somatske sestavine

Med telesnimi deli kot sestavinami frazemov sem našela 44 posameznih delov telesa, izraženih z 62 različnimi latinskimi poimenovanji (npr. roka se pojavi 27-krat, in sicer s štirimi različnimi latinskimi izrazi: *manus* (23), *dextera* (2), *sinistra* (1), *brachium* (1)).⁶⁵

Spodaj navajam abecedni seznam vseh v gradivu najdenih latinskih izrazov za dele telesa s slovenskim prevodom in številu njihovih pojavitev. Sledi prikaz razvrstitve najpogostejših latinskih poimenovanj za del telesa iz zbranega gradiva (prvih deset mest).

Tabela 7: Abecedni seznam latinskih izrazov za dele telesa s slovenskim prevodom in številom pojavitev posameznega izraza

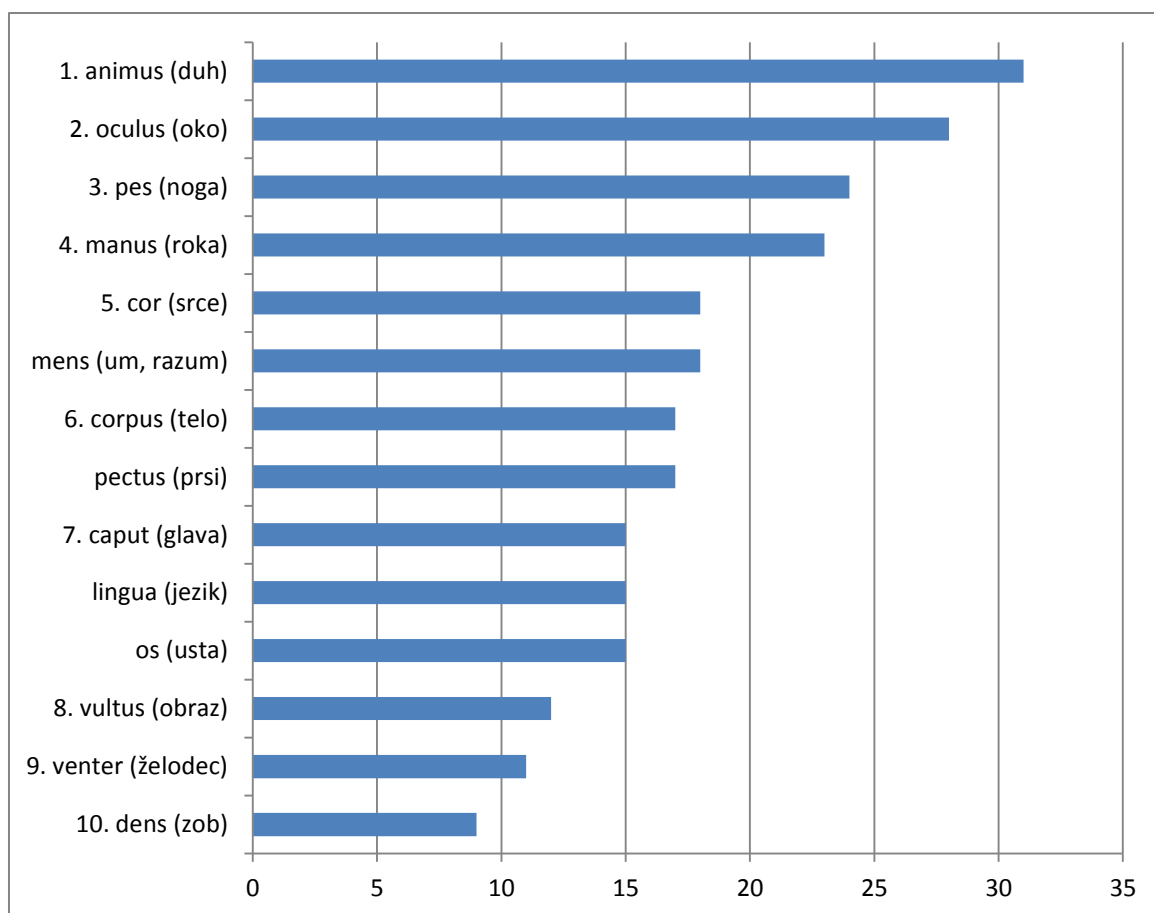
Del telesa		Število pojavitev
Latinsko poimenovanje	Slovenski prevod	
ala	pazduha	1
alvus	želodec, trebuh	1
anima	duša	5
animus	duh	31
auris	uho	11
barba	brada	6
bilis	žolč	1
brachium	podlaket	1

⁶⁵ Roka, desnica, levica, podlaket.

cadaver	truplo	2
calx	peta	3
canities	sivi lasje	2
capillus	las	2
caput	glava	15
caro	meso	2
cerebrum	možgani	2
cervix	vrat	1
coma	las	2
cor	srce	18
corium	koža	2
corpus	telo	17
crinis	las	2
cruor	kri	1
crus	golen	2
cutis	koža	5
dens	zob	9
dextera	desnica	2
digitus	prst	4

facies	obraz	8
faux	goltanec, žrelo	1
fel	žolč	2
frons	čelo	7
guttur	grlo	1
labellum	ustnica	1
lacrima	solza	6
latus	bok	3
lingua	jezik	15
manus	roka	23
membrum	ud	5
mens	um, razum	18
naris	nosnica	2
nasus	nos	2
nervus	živec	4
oculus	oko	28
os, oris	usta	15
os, ossis	kost	4
pectus	prsi	17

pellis	koža	2
pes	noga	24
pilus	dlaka, las	1
planta	podplat	1
pollex	palec	1
praecordia	prepona, prsi, trebuh, želodec, srce	1
sanguis	kri	4
sinistra	levica	1
splen	vranica	1
stomachus	želodec, požiralnik	3
tergum	hrbet	3
umerus	pleče, rama	1
unguis	noht	6
ungula	krempelj	1
venter	želodec	11
vultus	obraz	12

Slika 19: Razvrstitev latinskih poimenovanj delov telesa glede na pogostost pojavljanja (prvih deset mest)

Latinska poimenovanja za dele telesa sem, kot omenjeno zgoraj, uredila v pomenske skupine (združila sem različna latinska poimenovanja za isti del telesa) in jih razvrstila glede na skupno pogostost pojavljanja.

Tabela 8: Razvrstitev delov telesa glede na pogostost pojavljanja v frazemih

Del telesa	Št. vseh pojavitev	Latinski izraz	Št. pojavitev posameznega latinskega izraza
1. Duh, duša ⁶⁶	36	animus	31
		anima	5
2. Oko	28	oculus	28
3. Roka	27	manus	23
		dextera	2
		sinistra	1
		brachium	1
4. Noga, golen	26	pes	24
		crus	2
5. Obraz	20	facies	8
		vultus	12
6. Srce	19	cor	18
		praecordia	1
7. Um	18	mens	18
8. Prsi	17	pectus	17

⁶⁶ Ta »navidezni« del telesa v slovenščini uvrščamo med somatizme, ker je pogosto zamenljiv s sestavino srce (glej poglavji 4.3.2.3.1.1 Duh, duša in 5.2.3.1.1.1 Duh, duša).

	Telo	17	corpus	17
9.	Glava	15	caput	15
	Jezik	15	lingua	15
	Usta	15	os	15
	Želodec, trebuh	15	venter	11
			stomachus	3
			alvus	1
10.	Uho	11	auris	11
11.	Koža	9	cutis	5
			corium	2
			pellis	2
	Zob	9	dens	9
12.	Sivi lasje	8	capillus	2
			canities	2
			crinis	2
			coma	2
13.	Čelo	7	frons	7
	Noht	7	unguis	6
			ungula	1

14.	Brada	6	barba	6
	Solza	6	lacrima	6
15.	Kri	5	sanguis	4
			cruor	1
	Ud	5	membrum	5
16.	Kost	4	os	4
	Nos	4	nasus	2
			naris	2
	Prst	4	digitus	4
	Živec	4	nervus	4
17.	Bok	3	latus	3
	Hrbet	3	tergum	3
	Peta	3	calx	3
	Žolč	3	bilis	1
			fel	2
18.	Meso	2	caro	2
	Možgani	2	cerebrum	2
	Truplo	2	cadaver	2
19.	Dlaka	1	pilus	1

Goltanec, žrelo	1	faux	1
Grlo	1	guttur	1
Pazduha	1	ala	1
Pleče, rama	1	umerus	1
Podplat	1	planta	1
Ustnica	1	labellum	1
Vranica	1	splen	1
Vrat	1	cervix	1

4.3.2.2.2 Živalske sestavine

Med živalmi kot sestavinami frazemov sem našela 56 posameznih živali, izraženih s 83 različnimi latinskimi poimenovanji (npr. kača se pojavi 5-krat, in sicer s štirimi različnimi latinskimi izrazi: *anguis* (1), *colubra* (1), *serpens* (2), *vipera* (1)).⁶⁷

Spodaj navajam abecedni seznam vseh v gradivu najdenih latinskih izrazov za živali s slovenskim prevodom in število njihovih pojavitev. Sledi prikaz razvrstitve najpogostejših latinskih poimenovanj za žival iz zbranega gradiva (prvih deset mest).

Tabela 9: Abecedni seznam latinskih izrazov za živali s slovenskim prevodom in številom pojavitev posameznega izraza

Žival		Število pojavitev
Latinsko poimenovanje	Slovenski prevod	
accipiter	jastreb, sokol	1
agnus	jagnje	3
anguilla	jegulja	2
anguis	kača	1
animal	žival	7
anser	gos	1
aper	merjasec	1
apis	čebela	3
aquila	orel	3
asellus	osel	2

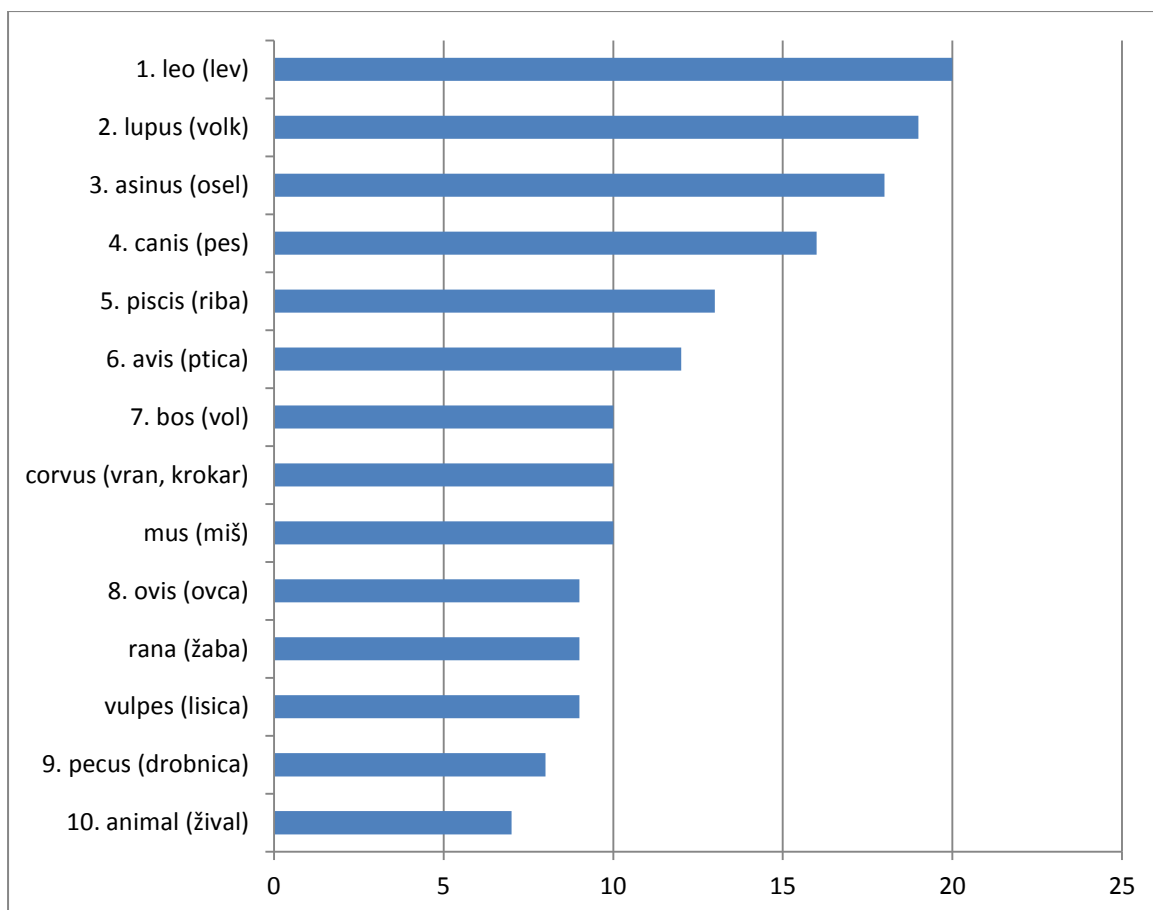
⁶⁷ Kača, kača ženskega spola, kača, gad.

asinus	osel	18
avis	ptica	12
bestia	zver	3
bos	vol	10
bubo	sova	1
caballus	kljuse, konj	1
camelus	kamela	1
cancer	rak	1
canis	pes	16
cantherius	konj, kljuse	2
capella	koza	1
catta	mačka	1
cattus	maček	3
catulus	psiček, mladič	3
cerva	košuta	2
cervus	jelen	1
coclea	polž	1
colubra	kača	1
columba	golob	6

concha	školjka	1
cornix	vrana	3
corvus	vrana, krokar	10
crabro	sršen	1
crocodilus	krokodil	1
culex	komar	1
cygnus	labod	2
delphinus	delfin	2
elephantus	slon	5
equus	konj	4
feles	mačka	2
fera	zver	1
formica	mravlja	3
fucus	trot	1
gallina	kokoš	2
gallus	petelin	1
grus	žerjav	1
haedus	kozel	1
hircus	kozel	2

hirudo	pijavka	1
hirundo	lastovica	2
leo	lev	20
lepus	zajec	6
lupus	volk	19
luscinia	slavček	1
mannus	poni	1
monedula	sraka, kavka	1
mulus	mezeg	1
mus	miš	10
musca	muha	4
musculus	miška	1
olor	labod	1
ovis	ovca	9
papilio	metulj	1
passer	vrabec	1
pecus	drobnica	8
piscis	riba	13
porcus	prašič	5

pullus	piščanec	1
quadrupes	štirinožec	1
rana	žaba	9
scorpio	škorpijon	1
serpens	kača	2
simia	opica	1
sus	svinja	5
taurus	bik	6
ursus	medved	1
vespa	osa	2
vipera	kača, gad	1
vitulus	tele	3
volucris	ptica	1
vulpecula	lisičica	1
vulpes	lisica	9
vultur	jastreb	1

Slika 20: Razvrstitev latinskih poimenovanj živali glede na pogostost pojavljanja (prvih deset mest)

Latinska poimenovanja za živali sem, kot omenjeno zgoraj, uredila v pomenske skupine (združila sem različna latinska poimenovanja za isto žival) in jih razvrstila glede na skupno pogostost pojavljanja.

Tabela 10: Razvrstitev živali glede na pogostost pojavljanja v frazemih

Žival		Št. vseh pojavnic	Latinski izraz	Št. pojavnic posameznega latinskega izraza
1.	Lev	20	leo	20
	Osel	20	asinus	18
			asellus	2
2.	Volk	19	lupus	19
3.	Pes	16	canis	16
4.	Riba	13	piscis	13
	Ptica	13	avis	12
			volucris	1
	Vran, vrana, krokar	13	corvus	10
			cornix	3
5.	Ovca	12	ovis	9
			agnus	3
6.	Miš	11	mus	10
			musculus	1
	Svinja, prašič	11	porcus	5
			aper	1

		sus	5
7.	Lisica 10	vulpes	9
		vulpecula	1
	Vol, govedo 10	bos	10
8.	Konj 9	equus	4
		cantherius	2
		mannus	1
		caballus	1
		mulus	1
	Bik 9	taurus	6
		vitulus	3
	Žaba 9	rana	9
9.	Drobnica 8	pecus	8
10.	Žival 7	animal	7
11.	Mačka 6	catta	1
		cattus	3
		feles	2
	Golob 6	columba	6
	Zajec 6	lepus	6

12.	Kača	5	anguis	1
			colubra	1
			serpens	2
			vipera	1
	Slon	5	elephantus	5
13.	Muha	4	musca	4
	Kokoš, petelin	4	gallina	2
			gallus	1
			pullus	1
	Koza, kozel	4	capella	1
			hircus	2
			haedus	1
	Čebela	4	apis	3
			fucus	1
	Zver	4	bestia	3
14.	Labod	3	olor	1
			cygnus	2
	Mravlja	3	formica	3

	Mladič, psiček	3	catulus	3
	Orel	3	aquila	3
	Jelen, košuta	3	cervus cerva	1 2
15.	Delfin	2	delphinus	2
	Jegulja	2	anguilla	2
	Lastovka	2	hirundo	2
	Osa	2	vespa	2
	Jastreb	2	vultur	1
			accipiter	1
16.	Gos	1	anser	1
	Kamela	1	camelus	1
	Komar	1	culex	1
	Krokodil	1	crocodilus	1
	Medved	1	ursus	1
	Metulj	1	papilio	1
	Opica	1	simia	1
	Pijavka	1	hirudo	1
	Polž	1	coclea	1

Rak	1	cancer	1
Slavček	1	luscinia	1
Sova	1	bubo	1
Sraka, kavka	1	monedula	1
Sršen	1	crabro	1
Školjka	1	concha	1
Škorpion	1	scorpio	1
Štirinožec	1	quadrupes	1
Vrabc	1	passer	1
Žerjav	1	grus	1

4.3.2.3 Vsebinska analiza najpogostejših sestavin

Poleg pogostosti pojavljanja posamezne frazemske sestavine (prejšnje poglavje) je zanimivo opazovati tudi, kaj se dogaja z njimi in frazemi, katerih del so, po prehodu frazema iz latinščine v slovenščino. Zaradi obsežnega gradiva sem se odločila podrobneje pregledati tiste dele telesa in živali, ki so se v mojem gradivu izkazali za najpogostejše, in sicer sem se omejila na prvih pet mest po zgoraj omenjeni lestvici.⁶⁸ Za te sem izpisala vse frazeme iz skupin A in B, izpustila pa sem tiste iz skupine C, saj ti z neprekrivnostjo v slovenščini nimajo svojih ustreznikov. Prav tako sem izpustila frazeme podskupine B3, saj tudi za te glede na *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovar slovenskih frazemov* in korpus Gigafida nisem našla slovenskih ustreznikov (več o tem v poglavju 4.3.1.3 o ustaljenosti frazemov skupine B v slovenščini).

⁶⁸ Duh, duša, oko, roka, noga, obraz; lev, osel, volk, pes, ptica.

4.3.2.3.1 Somatske sestavine

Tabela 11: Pet delov telesa, ki se v gradivu pojavijo največkrat

Del telesa		Št. vseh pojavnic	Latinski izraz	Št. pojavnic posameznega latinskega izraza
1.	Duh, duša	36	animus	31
			anima	5
2.	Oko	28	oculus	28
3.	Roka	27	manus	23
			dextera	2
			sinistra	1
			brachium	1
4.	Noga, golen	26	pes	24
			crus	2
5.	Obraz	20	facies	8
			vultus	12

4.3.2.3.1.1 Duh, duša

V slovenščini na tem mestu (od skupno 36 frazemov):

ista sestavina (8 frazemov)

- *In oculis animus habitat. – Duša prebiva v očeh.*

srce (6 frazemov)

- *Quantum oculis, animo tam procul ibit amor. (Propertij) – Čim dlje od oči je ljubezen, tem dlje je od srca.*
- *[P] Animus gaudens aetatem floridam facit. – Veselo srce – pol zdravja.*
- *Ex animo. – Iskreno. (SSKJ: iz srca; ekspr. to mu prihaja prav iz srca – govori zelo iskreno, prizadeto; ekspr. iz srca privoščiti; ekspr. pogovorila sta se iz srca – iskreno, odkritosrčno)⁶⁹*
- *Grato animo. – Hvaležno. (Gigafida: v srcu čutiti hvaležnost, s hvaležnostjo v srcu)*
- *Imago animi est sermo. (Seneka) – Govor je podoba duše. (SSKJ: preg. česar polno je srce, o tem usta rada govore – človek rad govori o svojih čustvih)*
- *[P] Oculus animi index. – Oko – v srce okno.*

4.3.2.3.1.2 Oko

V slovenščini na tem mestu (od skupno 28 frazemov):

ista sestavina (vse, 16 frazemov)

- *Oculi avidiores sunt quam venter. – Oči so lakomnejše od želodca.*
- *Quantum oculis, animo tam procul ibit amor. (Propertij) – Čim dlje od oči je ljubezen, tem dlje je od srca.*

⁶⁹ Tudi v slovenščini poznamo zvezo *iz dna duše / srca*, ki pa po SSKJ »izraža visoko stopnjo, intenzivnost čustvene prizadetosti« (iz dna duše je prepričan; iz dna srca sem ti hvaležen), ne pa iskrenost.

- *Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt.* – Tuje napake imamo pred očmi, naše so nam za hrbtom.

4.3.2.3.1.3 Roka

V slovenščini na tem mestu (od skupno 27 frazemov):

ista sestavina (11 frazemov)

- *Manus manum lavat.* (Seneka) – Roka roko umiva.

glava (1 frazem)

- *Multae manus onus levant.* – Mnogo rok dvigne breme. (**Pavlica:** Mnogo rok mnogo stori. **SSKJ:** več glav več ve. **SPP:** Več rok več naredi. Več glav več ve in več rok več naredi.)

roka – roka : jezik – srce, spredaj – zadaj (1 frazem)

- *Altera manu fert lapidem, panem ostentat (ostendit) altera.* (Plavt) – V eni roki ima (= nosi) kamen, z drugo kaže kruh. (**SSF:** na jeziku med, v srcu led /ekspr.; pren./ delati se prijaznega, v resnici pa biti hladen, nenaklonjen; **SSKJ:** preg. (imeti) na jeziku med, v srcu led – delati se prijaznega, v resnici pa biti hladen, nenaklonjen; boj se tistega, ki spredaj liže, zadaj praska – zahrbtnega, hinavskega človeka; **Pavlica:** Spredaj liže, zadaj striže.)

4.3.2.3.1.4 Noga

V slovenščini na tem mestu (od skupno 26 frazemov):

ista sestavina (9 frazemov)

- *Alterum pedem in cumba Charontis habet. (Erazem) – Eno nogo ima v Haronovem čolnu (tj. z eno nogo je v grobu).*

peta (1 frazem)

- *Pedibus compensanda est memoria. – Noge nadomestijo spomin. (SSKJ: preg. kdor nima v glavi, ima v petah – pozabljiv človek se mora večkrat vrniti; Pavlica: Česar v glavi ni, je v petah.)*

ena noga : leva roka (1 frazem)

- *Stans pede in uno. (Horacij) – Stojč na eni nogi. (Tako je pesnik opisoval Lucilija, ko ga je grajal, češ da verze tako rekoč stresa iz rokava, jih torej ne premisli dobro.) (SSF: z levo roko /pog.; pren./ z *lahkoto, brez težav; manj zavzeto, manj resno, lahkotno*; SSKJ: pog. to bo naredil z levo roko – z *lahkoto, brez težav; ne temeljito, površno*; pog. delo opravlja z levo roko – *ne temeljito, površno*)*

0 (4 frazemi)

- *Pes sic tendatur, ne lodes praetereatur. – Nogo iztegni le toliko, da ti odeja ne bo prekratka. (Pavlica: Moramo, kakor moremo; moramo se razprostreti, kakor se imamo s čim odeti. SSKJ: tega ne bomo imeli, ker je odeja prekratka – je premalo denarja za nakup; Gigafida: prekratka odeja)*
- *Aequo pulsat pede. – (Smrt) trka z nepristransko nogo. (Gigafida: smrt trka na vrata (komu))*
- *Cui fortuna negat, laedit vel stramine crura. – Kogar sreča zapusti, si poškoduje goleni že z odejo. (Pavlica: Nimam sreče pa je nimam, če bi na hrbet padel, bi si nos razbil.)*
- *Stante pede. – Takoj; pri priči.*

4.3.2.3.1.5 Obraz

V slovenščini na tem mestu (od skupno 20 frazemov):

ista sestavina (7 frazemov)

- *Vultus est index animi.* – *Obraz je ogledalo duše.* (**Gigafida:** Obraz je ogledalo duše.)

pogled (1 frazem)

- *Prima facie.* – *Na prvi pogled.* [Ob prvem obrazu, pojavi, podobi.] (**SSKJ:** na prvi pogled – *izraža, da se dejanje zgodi v kratkem času:* vsem se je prikupil na prvi pogled / ljubezen na prvi pogled)

videz (1 frazem)

- *Multa sub vultu odia, multa sub osculo latent.* (*Binder*) – *Mnogo sovraštva se skriva v (prijaznem) obrazu in mnogo v poljubu.* (**SSKJ:** videz vara – resnica je pogosto drugačna, kot je videti na prvi pogled)

človek, stvar (2 frazema)

- *Saepe tacens vocem verbaque vultus habet.* (*Ovidij*) – *Molčeč obraz ima dostikrat glas in kaj pove.* (**SSKJ:** preg. kdor molči, desetim odgovori – v kočljivem primeru je najbolj učinkovito ne govoriti, odgovarjati)
- *Vultus fortunae variatur imagine lunae: crescit, decrescit, constans pesistere nescit.* – *Obraz sreče se spreminja kakor podoba lune: narašča, se manjša, stalen pa ne zna obstati.* (**SSKJ:** preg. sreča je opoteča; kolo sreče se obrača – ugodnim, prijetnim dogodkom sledijo manj prijetni, neugodni)

4.3.2.3.2 Živalske sestavine

Tabela 12: Pet živali, ki se v gradivu pojavijo največkrat⁷⁰

Žival		Št. vseh pojavnic	Latinski izraz	Št. pojavnic posameznega latinskega izraza
1.	Lev	20	leo	20
	Osel	20	asinus	18
			asellus	2
2.	Volk	19	lupus	19
3.	Pes	16	canis	16
4.	Ptica	13	avis	12
			volucris	1

4.3.2.3.2.1 Lev

V slovenščini na tem mestu (od skupno 20 frazemov):

ista sestavina (4 frazemi)

- *Pars leonis.* – Levji delež.

kača, gad (1 frazem)

- *Leonis catulum ne alas.* (po Valeriju Maksimu) – *Ne hrani levjega mladiča (kajti ko bo zrasel, te bo raztrgal).* (SSF: gojiti kačo na prsih /ekspr.; pren., tudi kot primera/ *izkazovati dobrote človeku, ki je dobrotniku nehvaležen, sovražen*; sop.: gojiti gada na prsih; SSKJ: eksp. gojiti, rediti gada na prsih, na srcu – *izkazovati dobrote človeku, ki je dobrotniku nehvaležen, sovražen*)

⁷⁰ Četrto mesto po pogostosti si sicer delijo ptica, riba in vrana. Razvrstila sem jih po abecedi in se tako odločila podrobneje ogledati prvo sestavino, to je ptica.

slon, konj (1 frazem)

- *Murem pro leonem ostendere. (Binder) – Miš prikazati za leva. (SSF: delati iz muhe slona /pog.; pren., dov. narediti/ močno pretiravati; sop.: delati iz komarja slona; delati iz muhe konja; delati iz mušice konja; SSKJ: pog. delati iz muhe slona – močno pretiravati)*

vrabec, krava (1 frazem)

- *Subula leonem excipis? (Seneka) – Ali pričakaš leva s šilom? (V hudi nevarnosti moraš biti dobro oborožen ali vsaj pripravljen.) [Tudi prispodoba za sicer močno, a neučinkovito orožje/orodje.] (SSF: kravo s svedrom dreti – lotiti se česa z neprave strani in z nepravimi pripomočki; s topovi na vrabce streljati – lotiti se česa na neprimeren, neustrezen način; SSKJ: kravo s svedrom dreti – lotiti se česa z neprave strani in z nepravimi pripomočki)*

4.3.2.3.2.2 Osel

V slovenščini na tem mestu (od skupno 20 frazemov):

ista sestavina (4 frazemi)

- *Rixari de asini umbra. (Apulej) – Prepirati se za oslovo senco.*

svinja (1 frazem)

- *Asino lyra superflue canit. (Gelij) – Oslu poje lira zaman. (SSF: metati bisere [svinjam] /bibl.; pren., tudi kot primera/ dajati komu duhovno ali materialno dobro, ki je ne zna ceniti; SSKJ: bibl. metati bisere svinjam – dajati, dati komu duhovno ali materialno dobro, ki je ne zna ceniti)*

zajec, krava, svinja (1 frazem)

- *Asinus ad lyram. – Osel ob liri. (Tako rečemo, kadar komu kaj ne pristoji. Rek uporabljamo tudi posmehljivo za nevedeneža, ki razpravlja o stvari, ki je ne pozna.) (SSF: zajec na boben /ekspr.; primera/ prav nič se razumeti (spoznati) na kaj; sop.: kakor krava na boben; podati se komu kot zajcu boben)*

/ekspr.; primera/ *sploh se ne podati komu*; sop.; *podati se komu* kot kravi sedlo; *podati se komu* kot svinji sedlo; **SSKJ**: kakor zajec na boben – *prav nič*)

(najbolj neumen) kmet (1 frazem)

- *Asinus in paleas incidit. (Germberg) – Osel pade v pleve (tj. ima več sreče kakor pameti).* (**SSF**: imeti [debel] krompir /pog., eksp.; pren./ *doživeti nepričakovano ugoden, dober izid, konec česa*; sop.: imeti hudičevo srečo; imeti svinjsko srečo; prim. krompirjevec, preg. Najbolj neumen kmet ima najbolj debel krompir; **SSKJ**: preg. najbolj neumen kmet ima najdebelejši krompir – *za srečo, uspeh niso vselej potrebne velike umske sposobnosti*; ima večjo srečo kot pamet, več sreče kot pameti)

gluho uho (1 frazem)

- *Narrare asello surdo. – Pripovedovati gluhim ušesom (dob. gluhemu oslu).* (**SSF**: govoriti gluhim ušesom – *prepričevati ljudi, ki se ne dajo prepričati*; prim. govoriti v veter; govoriti v prazno; **SSKJ**: eksp. govoriti gluhim ušesom – *prepričevati ljudi, ki se ne dajo prepričati*; eksp. naleteti na gluha ušesa – *na ljudi, ki se ne dajo prepričati*)

žaba (1 frazem)

- *Asino caput lavare. – Oslu umivati glavo (tj. delati kaj nesmiselnega).* (**SSF**: presti žabjo volno /ekspr.; pren./ *delati kaj nemogočega, nesmiselnega*; **SSKJ**: eksp. presti žabjo volno – *delati kaj nemogočega, nesmiselnega*)

berač (1 frazem)

- *Asinus asino et sus sui pulcher (: pulcherrimus). – Osel se zdi oslu lep (: najlepši) in prašič prašiču.* (**SSKJ**: preg. vsak berač svojo malho hvali – *vsakdo hvali svoje*)

4.3.2.3.2.3 Volk

V slovenščini na tem mestu (od skupno 19 frazemov):

ista sestavina (8 frazemov)

- *Lupus pilum mutat, non mentem (= mores).* (Erazem) – Volk menja dlako, ne pa nravi.

vrana (1 frazem)

- *Lupus non mordet lupum.* – Volk volka ne grize. (**SSKJ**: preg. vrana vrani oči ne izključe – *tisti, ki so, navadno v nepoštenih zadevah, enakega mišljenja, prepričanja, drug drugemu ne nasprotujejo, ne škodujejo*)

brezno – volk : Scila – Karibda, krnica – pečina, kladivo – nakovalo (2 frazema)

- *A fronte praecipitium est, a tergo lupi.* (Erazem) – Spredaj je brezno, zadaj volkovi. (**SSF**: med Scilo in Karibdo /ekspr.; pren./ med dvema velikima nevarnostma; sop.: med krnico in pečino; prim. med kladivom in nakovalom; **SSKJ**: knjiž. priti med Scilo in Karibdo – v položaj, ko se vsaj eni izmed dveh pretečih nevarnosti ne da izogniti; eksp. znašel se je med kladivom in nakovalom – v zelo neprijetnem, zapletenem položaju)
- *Hac urget lupus, hac canis.* (Horacij) – Tu napada volk, tu pes (tj. biti med dvema zloma). (Glej *A fronte praecipitium ...*)

hudič, vrag; bik (1 frazem)

- *Tenere (: teneo) lupum auribus.* – Držati (: držim) volka za ušesa (tj. premagati največjo težavo, oviro). (**SSF**: izpuliti hudiču rep /pog., eksp.; pren., tudi nikal./ doseči, napraviti kaj navidez nemogočega; prim. zgrabit hudiča za roge, prijeti vraga za roge, zgrabit bika za roge; zgrabit bika za roge /ekspr.; pren./ odločno se lotiti težkega, zahtevnega dela; **SSKJ**: eksp. izpuliti hudiču rep – doseči, napraviti kaj navidez nemogočega; z drznim dejanjem napraviti kaj neškodljivo; zgrabit bika za roge – odločno se lotiti težkega, zahtevnega dela; eksp. prijeti bika za roge – odločno se lotiti težkega, zahtevnega dela)

0 (1 frazem)

- *Cum lupis ululat, cum vulpibus vulpinatur.* – Z volkovi tuli, z lisicami se dela lisico. (SSF: obračati plašč po vetru /ekspr.; pren., dov. obrniti/ zaradi koristi prilagajati svoje ravnanje, prepričanje trenutnim razmeram; prim. obračati se po vetru; SSKJ: eksp. obračati plašč po vetru – zaradi koristi prilagajati svoje ravnanje, prepričanje trenutnim razmeram)

4.3.2.3.2.4 Pes

V slovenščini na tem mestu (od skupno 16 frazemov):

ista sestavina (5 frazemov)

- *Canes, qui plurimum latrant, perraro mordent.* – Psi, ki mnogo lajajo, zelo redko grizejo.

vrana (1 frazem)

- *Canis caninam non est (pellem).* (Varo) – Pes ne je pasje kože. (SSKJ: preg. vrana vrani oči ne izkljuje – tisti, ki so, navadno v nepoštenih zadevah, enakega mišljenja, prepričanja, drug drugemu ne nasprotujejo, ne škodujejo)

človek (1 frazem)

- *Canis mortuus non mordet.* (Kurcij) – Mrtev pes ne grize. (Pavlica: Mrtvi ne grize.)

volk – pes : Scila – Karibda, krnica – pečina, kladivo – nakovalo (1 frazem)

- *Hac urget lupus, hac canis.* (Horacij) – Tu napada volk, tu pes (tj. biti med dvema zloma). (SSF: med Scilo in Karibdo /ekspr.; pren./ med dvema velikima nevarnostma; sop.: med krnico in pečino; prim. med kladivom in nakovalom; SSKJ: knjiž. priti med Scilo in Karibdo – v položaj, ko se vsaj eni izmed dveh pretečih nevarnosti ne da izogniti; eksp. znašel se je med kladivom in nakovalom – v zelo neprijetnem, zapletenem položaju)

4.3.2.3.2.5 Ptica

V slovenščini na tem mestu (od skupno 13 frazemov):

ista sestavina (3 frazemi)

- *Concolores aves facillime congregantur.* – *Ptice enake barve se najrajši zbirajo.* (**SSKJ**: pog. iste sorte ptiči skupaj letijo – *ljudje s podobnimi nazori se radi družijo*; pog. gliha vkup štriha – *ljudje podobnih, navadno slabih lastnosti se radi družijo, dobro razumejo*; **Pavlica**: *Enaki ptiči skupaj lete.*)

vrana (2 frazema)

- *Alba avis. (Cicero) – Bela ptica; bela vrana. Tudi avis alba.* (**SSF**: [kot] bela vrana /ekspr.; pren., navadno v povedni rabi, tudi kot primera/ *velika redkost, izjema; posebnež*; prim. črna ovca; **SSKJ**: ekspr. tak delavec je v podjetju bela vrana – *redkost, izjema*)
- *Rara avis. – Redka ptica.* (**Pavlica**: To je bela vrana. **SSF**: [kot] bela vrana /ekspr.; pren., navadno v povedni rabi, tudi kot primera/ *velika redkost, izjema; posebnež*; prim. črna ovca; **SSKJ**: ekspr. tak delavec je v podjetju bela vrana – *redkost, izjema*; **Gigafida**: biti redka ptica!)

vrabec oz. golob (2 frazema)

- *Capta avis est melior quam mille in gramine ruris. (Schreger) – Bolje ujeta ptica kakor tisoč ptic na polju.* (**SSKJ**: preg. boljši je vrabec v roki kakor golob na strehi – *koristneje je imeti malo, a zares, kakor pa veliko pričakovati, a ne dobiti*)
- *Est avis in dextra melior quam quattuor extra. – Bolje je ena ptica v desnici kakor štiri na veji.* (**SSKJ**: preg. boljši je vrabec v roki kakor golob na strehi – *koristneje je imeti malo, a zares, kakor pa veliko pričakovati, a ne dobiti*; **Pavlica**: *Boljši je vrabec v roki kakor golob na strehi.*)

0 (1 frazem)

- *Amicus verus rara avis. – Pravi prijatelj je redka ptica.* (**Pavlica**: Resnični prijatelji so redko sejani. **Gigafida**: pravi/resnični/dobri prijatelji so redki)

5 Ugotovitve in razprava

5.1 Ustaljenost frazemov skupine B v slovenščini

5.1.1 Razslojitev na skupine B1, B2, B3

Somatski in živalski frazemi skupine B so se razslojili v podobnem razmerju (poglavje 4.3.1.3.1): po okoli 40 % jih je v skupinah B1 in B3, preostanek pa v občutno slabše zastopani vmesni skupini B2, v kateri je nekaj več somatskih (18 %, živalskih pa 8 %).

Na podlagi teh podatkov lahko ugotovim, da skoraj polovici frazemov (B1) z vključitvijo v jezikoslovne priročnike v slovenščini nesporno priznavamo obstoj in življenje. Podoben delež frazemov (B3), nasprotno, ne izkazuje vpetosti v slovenski jezik. Manjši delež frazemov (B2) pa očitno v slovenščini živi, le da ga kodifikacija (še) ni zajela in ga zato zaman iščemo v slovarjih, v rabi pa ga je s sodobnimi računalniškimi orodji mogoče zaznati.

Ta zadnji pojav se mi zdi še posebej zanimiv. Predvidevam, da ga je mogoče razložiti s predpostavko, da so bili ti frazemi skozi čas vse do danes sicer v rabi, a jih v slovenščino zaradi tega ali onega razloga nismo sprejeli,⁷¹ ali pa ti frazemi v času zbiranja gradiva za uporabljena slovarja resnično še niso živeli in jih ni bilo mogoče zaznati, ker smo jih šele v zadnjem času posvojili iz kakšnega drugega sodobnega jezika (ta pa morebiti iz latinščine ali pa tudi ne).

Malo verjetna se mi sicer zdi misel, da bi imela latinščina danes na slovenščino močen vpliv v smislu neposrednega prehajanja frazemov, a vseeno si te možnosti ne upam popolnoma izključiti. Nenazadnje med govorce slovenščine latinščina le še vzdržuje status prestižnega jezika,⁷² s katerim se trudimo izkazovati svojo razgledanost in podkrepiti verodostojnost izrečenega (več v poglavju 2.3.2 o latinizmi in purizmu), pri čemer se mi zdijo prav tako zgovoren podatek še vedno redno izhajajoče zbirke latinskih pregovorov ter 17.200 zadekov za besedno zvezo *latinski pregovori* in 15.900 zadetkov za besedno

⁷¹ Nekaj frazemov je najbrž kljub razmeroma sproščenemu sprejemanju latinskega v slovenščino (več o tem v poglavju 2.3.2 o latinizmi in purizmu) izpadlo zaradi odklanjanja tujih prvin.

⁷² Predvsem v določenih krogih, tudi strokovnih, npr. med pravniki, morda tudi zdravniki.

zvezo *latinski reki* v spletnem iskalniku Google.⁷³ V tem smislu je izredno pomenljiv tudi nenavaden primer prepovedi uporabe latinščine pri poimenovanju slovenskega podjetja (čeprav je to z zakonom dovoljeno),⁷⁴ ki sem ga zasledila na spletu:⁷⁵ v spletni debati piska prispevka trdi, da ob odprtju podjetja tega ni smela poimenovati z latinsko besedno zvezo (*Littera scripta*), saj naj bi na Ministrstvu za kulturo trdili, da latinščina ni mrtvi jezik.

5.1.2 Končna razvrstitev frazemov glede na prekrivnost in padec hipotez

S pristopom razvrščanja latinskih in slovenskih frazemov glede na njihovo prekrivnost (z omejitvijo vzorca na somatske in živalske) sem želela priti do odgovora na vprašanje, koliko slovenske frazeologije dolgujemo latinščini oz. koliko frazeologije imamo skupne ne glede na njen izvor in nastanek. Predvidevala sem, da razmeroma veliko, a sem bila nad rezultati nemalo presenečena.

Naj na tem mestu ponovim na začetku tega dela postavljeni hipotezi. Med latinskimi in slovenskimi somatskimi frazemi lahko pričakujem visoko stopnjo prekrivnosti, in sicer zaradi treh verjetnih razlogov: človeško telo je takrat in danes razmeroma enako, oba jezika uvrščamo med indoevropske, zaradi zgodovinskih in geografskih okoliščin pa imamo podedovane tudi skupne predstave o svetu. Med živalskimi frazemi lahko pričakujem nekoliko manj prekrivnosti, saj so del manj univerzalnega, bolj časovno, kulturno in prostorsko pogojenega okolja, ki je bilo do danes podvrženo večjim spremembam kot človeško telo. Pa vendar lahko zaradi že zgoraj omenjene uvrstitve v isto jezikovno skupino in skupnih predstav o svetu sklepam, da bo tudi med živalskimi frazemi kar nekaj prekrivnosti.

⁷³ Za primerjavo naj navedem še podatke iskanja besedne zveze *angleški pregovori* (18.600 zadetkov) in *nemški pregovori* (15.900 zadetkov). Torej latinščina v tem pogledu še kako konkurira omenjenima živima jezika našega neposrednega okolja.

⁷⁴ Zakon o gospodarskih družbah v 20. členu določa jezik firme, po katerem se v firmi lahko uporabljajo besede v tujem jeziku, če gre za mrtvi jezik (4. alineja 3. točke). <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200642&stevilka=1799>

⁷⁵ <http://forum.ra-sora.si/viewtopic.php?t=277>

Kot kažejo pridobljeni podatki (poglavje 4.3.1.3.3, slika 17), je popolnoma prekrivnih skoraj enak delež somatskih in živalskih frazemov, in sicer dobra desetina (12 % in 11 %). A še bolj kot to me preseneča velik delež neprekrivnih frazemov, kar polovica, in sicer med somatskimi frazemi celo v večji meri kot med živalskimi (54 % in 48 %). Nadalje je tudi med delno prekrivnimi frazemi, presenetljivo, ravno nasprotno, kot sem pričakovala, vendarle kar nekaj več živalskih kot somatskih (41 % in 34 %).

Na podlagi teh podatkov lahko nedvomno ovržem obe postavljeni hipotezi, saj ti ne izkazujejo niti visoke stopnje podobnosti med frazemi obeh jezikov (razkrivajo, da nam je vsaj polovica izbranih latinskih frazemov tuja) niti več podobnosti med somatskimi frazemi kot med živalskimi, temveč celo obratno.

Morebitne razloge za takšno presenetljivo sliko bi najbrž lahko iskali na več mestih. Sama jih lahko predvidevam predvsem v lastnem pristopu – v izboru virov gradiva (njihov podrobnejši pregled s kritiko v poglavju 4.1.1) ali v metodi dela, pri čemer mislim predvsem na skupino C, torej skupino neprekrivnih frazemov, v katero sem končno uvrstila vse enote iz nabora, ki niso izkazovale nikakršnega ujemanja, torej tudi nefrazemske, kot so npr. citati, zaradi česar je najbrž narasla bolj, kot bi sicer.

5.2 Somatske in živalske sestavine

5.2.1 Mesto somatskih in živalskih frazemov v latinski frazeologiji

Somatski frazemi zasedajo pomemben delež frazeologije večine jezikov (Kržišnik-Kolšek 1990: 144), zato me je na prvi pogled presenetil podatek, da v izbranem gradivu ti zasedajo le 6,3 odstotka frazemov (poglavje 4.3.2.1). Živalskih frazemov je sicer po pričakovanjih nekaj manj, in sicer 4,8 odstotka. A glede na to, da natančnih podatkov o količini somatskih in živalskih frazemov v slovenščini in drugih jezikih nisem našla, dobljene podatke težko ovrednotim.

5.2.2 Pogostost pojavljanja posameznih sestavin

5.2.2.1 Somatske sestavine

Da bi dobila smiselno razvrščeno gradivo, ki bi mi omogočalo nadaljnje urejanje in vsebinsko analizo podatkov, sem latinska poimenovanja za dele telesa uredila v pomenske skupine (združila sem različna latinska poimenovanja za isti del telesa) in jih razvrstila glede na skupno pogostost pojavljanja (poglavje 4.3.2.2.1). Med telesnimi deli kot sestavinami somatskih frazemov sem tako naštel 44 posameznih delov telesa, izraženih z 62 različnimi latinskimi poimenovanji (npr. roka se pojavi 27-krat, in sicer s štirimi različnimi latinskimi izrazi: *manus* (23), *dextera* (2), *sinistra* (1), *brachium* (1)).⁷⁶

Prvih deset mest glede na pogostost pojavljanja zasedajo naslednji deli telesa: duh, duša⁷⁷ (36), oko (28), roka (27), noga, golen (26), obraz (20), srce (19), um (18), prsi (17), telo (17), glava (15), jezik (15), usta (15), želodec, trebuh (15), uho (11).

Zanimivo je videti tudi, kaj se dogaja na repu lestvice – le enkrat se v gradivu kot frazemske sestavine pojavijo naslednji deli telesa: dlaka, goltanec, grlo, pazduha, pleče, podplat, ustnica, vranica, vrat.

Razvrstitev somatizmov po pogostosti vključevanja v frazeme je mogoče opazovati z več strani. Gotovo je zanimiva ugotovitev Erike Kržišnik (2009: 152), da so poimenovanja zunanjih delov telesa bistveno pogostejše frazemotvorna kot poimenovanja notranjih organov, saj so njihova oblika, velikost, funkcija itd. veliko bolj očitne. Tudi moji podatki, pridobljeni iz zbranega gradiva, to tezo potrjujejo – med štirinajstimi telesnimi deli, ki po pogostosti zasedajo prvih deset mest, sta notranja organa le dva: srce, ki je kot notranji organ glede frazemotvornosti izjema, saj je zaradi svojega razvitega simbolnega pomena zelo produktivna sestavina (Kržišnik 2009: 152), in želodec, za katerega bi lahko sklepali, da je bil zaradi svoje vsakdanje in kljub zakritosti razmeroma dobro razumljene funkcije precej očiten.

Večjih presenečenj v razvrstitvi telesnih delov sicer nisem opazila. Med najpogostejšimi se po pričakovanjih pojavljajo udi, ki omogočajo gibanje in opravljanje dela (roka, noga),

⁷⁶ *Roka, desnica, levica, podlaket.*

⁷⁷ Ta »navidezni« del telesa v slovenščini uvrščamo med somatizme, ker je pogosto zamenljiv s sestavino srce (glej poglavji 4.3.2.3.1.1 Duh, duša in 5.2.3.1.1.1 Duh, duša).

čutilni organi (oko, uho), organi, ki omogočajo govorjenje (jezik, usta), mišljenje (um), čutenje (srce, prsi) ter del telesa, na katerem se snovno manifestira notranje človeško dogajanje – značaj in čustva (obraz). Z uvrstitvijo nižje od desetega mesta so me presenetili predvsem nos in prst (vsak le s štirimi pojavitvami) in hrbet (tri pojavitve), ki se v slovenščini sicer v frazeme vključujejo razmeroma pogosto.

5.2.2.2 Živalske sestavine

Enako kot pri somatskih sestavinah sem, da bi dobila smiselno razvrščeno gradivo, ki bi mi omogočalo nadaljnje urejanje in vsebinsko analizo podatkov, latinska poimenovanja za živali uredila v pomenske skupine (združila sem različna latinska poimenovanja za isto žival) in jih razvrstila glede na skupno pogostost pojavljanja (poglavje 4.3.2.2.2). Med živalmi kot sestavinami živalskih frazemov sem tako našla 56 posameznih živali, izraženih s 83 različnimi latinskimi poimenovanji (npr. kača se pojavi 5-krat, in sicer s štirimi različnimi latinskimi izrazi: *anguis* (1), *colubra* (1), *serpens* (2), *vipera* (1)).⁷⁸

Prvih deset mest glede na pogostost pojavljanja zasedajo naslednje živali: lev (20), osel (20), volk (19), pes (16), riba (13), ptica (13), vran, vrana, krokar (13), ovca (12), miš (11), svinja, prašič (11), lisica (10), vol, govedo (10), konj (9), bik (9), žaba (9), drobnica (8), žival (7).

Zanimivo je videti tudi, kaj se dogaja na repu lestvice – le enkrat se v gradivu kot frazemske sestavine pojavijo naslednje živali: gos, kamela, komar, krokodil, medved, metulj, opica, pijavka, polž, rak, slavček, sova, sraka, sršen, školjka, škorpion, štirinožec, vrabec, žerjav.

Natančni podatki o tem, kako pogosto so posamezne živali frazemotvorne, mi niso znani. V splošnem in tudi glede na pridobljene podatke pa lahko ugotovimo, da se v frazemih pogosteje pojavljajo živali, ki so človeku najbližje – bodisi domače živali, ki nam pomagajo pri delu, jih gojimo, varujemo in lovimo (osel, pes, ovca, svinja, vol, konj, bik, drobnica, mačka, zajec, riba, ptica), bodisi tiste, ki se jih bojimo, ker lahko poškodujejo nas ali našo lastnino (volk, miš, lisica, kača).

⁷⁸ *Kača, kača ženskega spola, kača, gad.*

Med prvih deset mest po pogostosti pojavljanja pa se uvršča tudi nekaj živali, ki niso niti domače niti škodljivci oz. človekovi sovražniki – to so lev, vran in žaba. Za vse tri lahko predvidevamo, da so svojo bogato metaforiko razvili v stoletja živih basnih. Celo na samem vrhu lestvice je lev (Lev in žaba, Lev in bik, Levinja in lisica ter Osel in lev na lovu), pogosta sta tudi vran (Vran in lisica ter Vrana in ovca, Popotnik in vran) in žaba (Lev in žaba, Žabe iščejo vodo ter Žaba in vol, Žabe in sonce).

Sicer je razporeditev pričakovana, le za kokoš in kozo bi pričakovala pogostejšo pojavnost (vsaka od njiju se pojavi le štirikrat), saj sta v slovenščini pogosti sestavini frazemov.

5.2.3 Vsebinska analiza najpogostejših sestavin

Podatki, ki sem jih izluščila z obdelavo zbranega gradiva petih najpogostejših delov telesa oz. živali (poglavje 4.3.2.3),⁷⁹ kažejo na morebitne vsebinske spremembe, ki doletevajo frazeme pri njihovem prehajanju iz latinščine v slovenščino, oz. na razlike med njimi v obeh jezikih. V tem poglavju sem se pri interpretaciji podatkov omejila na slednje.

5.2.3.1.1 Somatske sestavine

5.2.3.1.1.1 Duh, duša

V zbranih primerih (poglavje 4.3.2.3.1.1) v slovenščini na mestih, kjer se v latinščini v frazem vključuje sestavina duša, v skoraj polovici primerov nastopa sestavina **srce** (*Quantum oculis, animo tam procul ibit amor. (Propercij) – Čim dlje od oči je ljubezen, tem dlje je od srca.*). Takšno razhajanje je mogoče opaziti predvsem v primerih, ko je vključeni del telesa nosilec čustev (ljubezen, veselje, prizadetost, hvaležnost ...), medtem ko v drugih dveh pomenih, ki jih za *animus* navaja Wiesthalerjev Latinsko-slovenski slovar (duh, um in hotenje), takšnih zamenjav v slovenščini seveda ni. Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da v slovenščini čustva, kot so ljubezen, veselje, hvaležnost, iskrenost, umeščamo bolj v srce kot v dušo.

⁷⁹ To so duh, duša, oko, roka, noga, obraz; lev, osel, volk, pes, ptica.

5.2.3.1.1.2 Oko

Frazemska sestavina oko v slovenščini glede na latinsko gradivo (poglavje 4.3.2.3.1.2) ne doživlja sprememb – v vseh primerih to mesto prav tako zaseda **oko** (*Oculi avidiores sunt quam venter.* – *Oči so lakomnejše od želodca.*). Oko kot čutilo z jasno razvidno funkcijo očitno v obeh jezikih zbujajo podobne predstave.

5.2.3.1.1.3 Roka

Večina izbranih latinskih frazemov s sestavino roka (poglavje 4.3.2.3.1.3) ohranja to sestavino tudi v slovenščini (*Manus manum lavat.* (*Seneka*) – *Roka roko umiva.*).

Med njimi pa se pojavita tudi slovenska frazema, ki sestavino roka nadomeščata z drugo: eden s sestavino **glava** (*Multae manus onus levant.* – *Mnogo rok dvigne breme.* SSKJ: *več glav več ve.*),⁸⁰ drugi pa latinski par (*ena*) roka – (*druga*) roka s parom **jezik** – **srce** oziroma s protipomenskim prislovnim parom **spredaj** – **zadaj** (*Altera manu fert lapidem, panem ostentat (ostendit) altera.* (*Plavt*) – *V eni roki ima (= nosi) kamen, z drugo kaže kruh.* SSKJ: preg. (imeti) na jeziku med, v srcu led; boj se tistega, ki spredaj liže, zadaj praska; SSF: na jeziku med, v srcu led; Pavlica: *Spredaj liže, zadaj striže.*).

Zanimivo se mi zdi, da latinsko sestavino roka, ki predstavlja delovanje, telesno aktivnost, delo, v slovenščini na dveh mestih nadomeščamo s telesnim delom, ki opravlja neko razmeroma abstraktno funkcijo: miselno delo (*glava*) in sporazumevanje (*jezik*). Sicer delujejo vsi vzporejani frazemi po enakem načelu ene odkrite, namenoma prikazane, najbrž celo nepristne človekove dobre strani (*kazati kruh, imeti na jeziku med, spredaj lizati*), in druge, resnične, a namenoma prikrite slabe strani (*imeti v (skriti) roki kamen, imeti v srcu led, zadaj praskati*).

⁸⁰ V slovenščini glede na priročnike poznamo oba frazema (**Pavlica**: *Mnogo rok mnogo stori.* **SSKJ**: *več glav več ve.* **SPP**: *Več rok več naredi. Več glav več ve in več rok več naredi.*), čeprav se mi zdi tisti s sestavino *glava* pogostejši, kar potrjuje tudi Gigafida: *več glav več ve* se pojavi 266-krat, *več rok več naredi* pa le dvakrat.

5.2.3.1.1.4 Noga

Dve tretjini obravnavanih latinskih frazemov s sestavino noga (poglavje 4.3.2.3.1.4) to ohranjata tudi v slovenščini (*Alterum pedem in cumba Charontis habet. (Erazem) – Eno nogo ima v Haronovem čolnu (tj. z eno nogo je v grobu).*).

V preostalih primerih slovenski ustrezniki sploh ne vsebujejo somatizmov (*Stante pede. – Takoj; pri priči.*), dva izmed njih pa jo nadomeščata z drugo sestavino. Eden s **peto** (*Pedibus compensanda est memoria. – Noge nadomestijo spomin. SSKJ: preg. kdor nima v glavi, ima v petah; Pavlica: Česar v glavi ni, je v petah.) in drugi latinsko zvezo **ena noga z (levo) roko** (*Stans pede in uno. (Horacij) – Stojč na eni nogi. SSF: z levo roko; SSKJ: pog. to bo naredil z levo roko).**

Peta je v slovenščini pogosto udeležena v frazemih, ki izražajo gibanje, hitro premikanje ali željo po tem (*brusiti pete, kar nesejo pete koga, pete pokazati, pete srbijo koga, pod petami gori komu*) in je tudi v slovenskih frazemih večkrat zamenljiva z nogo (*brusiti noge, kar nesejo noge koga, tla pod nogami gorijo komu*), tako da me ta zamenjava ne preseneča. Prav zanimiv pa se mi zdi drugi primer: narediti nekaj mimogrede, nezavzeto, celo površno je v obeh jezikih izraženo s podobo, ki deluje po istem načelu, a vsebuje drug somatizem – dela se lotevamo napol in ne damo vsega od sebe, ker to počnemo z delom telesa, ki za to ni najbolj primeren (v latinščini med stanjem na eni nogi namesto na dveh, v slovenščini pa z levo roko namesto z desno).

5.2.3.1.1.5 Obraz

Dve tretjini izbranih latinskih frazemov s sestavino obraz (poglavje 4.3.2.3.1.5) to ohranjata tudi v slovenščini (*Vultus est index animi. – Obraz je ogledalo duše. Gigafida: Obraz je ogledalo duše.*).

Nadalje v dveh primerih najdemo namesto obraza sestavino **pogled** (*Prima facie. – Na prvi pogled.*) in **videz** (*Multa sub vultu odia, multa sub osculo latent. (Binder) – Mnogo sovraštva se skriva v (prijaznem) obrazu in mnogo v poljubu. SSKJ: videz vara*), ta dva pomena besede *vultus* izpričuje tudi Wiesthalerjev Latinsko-slovenski slovar.

V enem primeru zbranega gradiva je obraz v latinščini uporabljen metonimično za človeka (*Saepe tacens vocem verbaque vultus habet. (Ovidij) – Molčec obraz ima dostikrat glas in kaj pove. SSKJ: preg. kdor molči, desetim odgovori*).

Zamenljivost sestavine *obraz* s sestavino *pogled* je mogoča zaradi njune nameščenosti spredaj. Obema jezikoma je skupna mentalna slika obraza, ki kot ogledalo odseva notranjost človeka, njegov značaj in čustva in je prvi del telesa, ki ga pri človeku opazimo, preko njega vzpostavimo stik in se sporazumevamo. Iz tega zato razumljivo izhajajo tudi izpričani podpomeni *videz*, *podoba* ter metonimična zamenjava tega reprezentativnega dela človeškega telesa s *človekom* samim.

5.2.3.1.2 Živalske sestavine

5.2.3.1.2.1 Lev

Frazemska sestavina lev ostaja v dobri polovici obravnavanih primerov (poglavje 4.3.2.3.2.1) tudi v slovenščini enaka (*Pars leonis*. – *Levji delež*.).

A tudi pri tej sestavini opazimo nekaj zanimivih zamenjav, predvsem z bolj znanimi, domačimi živalmi, saj je bila ta eksotična žival govorcem slovenščine veliko bolj tuja kot govorcem latinščine, in sicer po enkrat s **kačo** oz. **gadam** (*Leonis catulum ne alas*. (po Valeriju Maksimu) – *Ne hrani levjega mladiča (kajti ko bo zrasel, te bo raztrgal)*. SSF: gojiti kačo na prsih; gojiti gada na prsih; SSKJ: ekspr. gojiti, rediti gada na prsih, na srcu), **slonom** oz. **konjem** (*Murem pro leonem ostendere*. (Binder) – *Miš prikazati za leva*. SSF: delati iz muhe slona; sop.: delati iz komarja slona; delati iz muhe konja; delati iz mušice konja; SSKJ: pog. delati iz muhe slona) ter **vrabcem** oz. **kravo** (*Subula leonem excipis?* (Seneka) – *Ali pričakaš leva s šilom? (V hudi nevarnosti moraš biti dobro oborožen ali vsaj pripravljen.)* Tudi prispodoba za sicer močno, a neučinkovito orožje/orodje. SSF: kravo s svedrom dreti; s topovi na vrabce streljati; SSKJ: kravo s svedrom dreti).

Močno razvejana simbolika leva je bila očitno bogat navdih za nastanek različnih frazemov s to sestavino. Leva družbi s kačo njegova **nevarnost za človeka**, torej ga ni dobro hraniti – niti kot mladička – saj ne bo, ko zrasede, v skladu s svojo naravo **nenadzorovane moči** prav tako kot kača zaradi izkazane dobrote nič manj popadljiv. V drugem primeru je poudarjena njegova pregovorna **veličastnost** (lev kot kralj živali) in predvsem **telesna mogočnost**, ki ga v pretiranem prikazovanju neznatne zadeve družbi z veliko in močno pojavo slona in konja. Poleg tega lev v latinskem protipomenskem paru z mišjo izzove še dodaten pomen **neustrašnosti, plemenitosti in moči**, ki ga v slovenščini

v prekrivnem frazemu ni čutiti.⁸¹ Zadnji frazem spet deluje v obeh jeziki podobno, a z različnimi elementi mentalne slike v ozadju: *šilo*, *sveder in top* so sicer v drugih okoliščinah izjemno nevarna in učinkovita orodja oz. orožja, a v omenjenih primerih uporabljena položaju popolnoma neprimerno – bodisi je glede na vrsto naloge zgrešena njihova velikost (*šilo* – *lev*, *top* – *vrabec*) bodisi njihova namenskost (*sveder* – *dreti*).

5.2.3.1.2.2 Osel

Podatki, ki sem jih zbrala z analizo izbranega gradiva, izkazujejo v slovenščini razmeroma veliko zamenjav frazemske sestavine osel (poglavje 4.3.2.3.2.2). V slabi polovici primerov sicer sprememb ni (*Rixari de asini umbra*. (Apulej) – *Prepirati se za oslovo senco*.).

Sestavine, ki v več kot polovici obravnavanih primerov v slovenščini zasedajo mesto osla, pa so po enkrat **svinja** (*Asino lyra superflue canit*. (Gelij) – *Oslu poje lira zaman*. SSF: metati bisere [svinjam]; SSKJ: bibl. metati bisere svinjam), **zajec**, **krava** oz. **svinja** (*Asinus ad lyram*. – *Osel ob liri*. (Tako rečemo, kadar komu kaj ne pristoji. Rek uporabljamo tudi posmehljivo za nevedeneža, ki razpravlja o stvari, ki je ne pozna.) SSF: zajec na boben; sop.: kakor krava na boben; podati se *komu* kot zajcu boben; sop.; podati se *komu* kot kravi sedlo; podati se *komu* kot svinji sedlo; SSKJ: kakor zajec na boben), **(najbolj neumen) kmet** (*Asinus in paleas incidit*. (Germberg) – *Osel pade v pleve* (tj. ima več sreče kakor pameti). SSF: imeti [debel] krompir; preg. Najbolj neumen kmet ima najbolj debel krompir; SSKJ: preg. najbolj neumen kmet ima najdebelejši krompir), **gluho uho** (*Narrare asello surdo*. – *Pripovedovati gluhim ušesom* (dob. *gluhemu oslu*). SSF: govoriti gluhim ušesom; prim. govoriti v veter; govoriti v prazno; SSKJ: ekspr. govoriti gluhim ušesom; ekspr. naleteti na gluha ušesa), **žaba** (*Asino caput lavare*. – *Oslu umivati glavo* (tj. delati kaj nesmiselnega). SSF: presti žabjo volno; SSKJ: ekspr. presti žabjo volno), **berač** (*Asinus asino et sus sui pulcher* (: *pulcherrimus*). – *Osel se zdi oslu lep* (: *najlepši*) in *prašič prašiču*. SSKJ: preg. vsak berač svojo malho hvali).

⁸¹ Morebiti gre celoten latinski frazem razumeti tudi v pomenu *prikazati koga pomembnejšega, pogumnejšega, odličnejšega kot je*, za kar v literaturi sicer nisem našla potrditve.

Že ob bežnem pogledu na zgornje frazeme in sestavine, ki v slovenščini zamenjujejo osla, je razvidno, da tej živali v nobenem od obeh jezikov ni pripisano dosti lepega.⁸² S svinjo ga družijo **preprostost ter nedojemljivost za lepoto in umetnost** (*lira, biseri*), k čemur se v slovenščini s svojo **nesposobnostjo za določena opravila** pridružujeta še zajec in krava (*boben, sedlo*). Je **neumen** in ima **več sreče kot pameti**, prav tako kot slovenski (*najbolj neumni*) kmet, ki le po naključju pride do neke dobrine, uspeha (*pleve, debel krompir*), poleg tega pa je **trmast** in če se tako odloči, mu ni mogoče prav nič dopovedati, tako kot lahko v nedogled govorimo *gluhemu ušesu* ali pa v *veter* in *prazno*. Zamenjava z *žabo* deluje zaradi predstave, da je umivati glavo oslu prav tako nesmiselno početje kot presti žabjo volno (kar je poleg tega še celo nemogoče), z *beračem* pa zaradi njegove **bedne podobe**, ki je prav tako žalostna kot beračeva *malha*, a mu je še vedno najljubša.

5.2.3.1.2.3 Volk

V zbranih primerih (poglavje 4.3.2.3.2.3) v slovenščini na mestih, kjer se v latinščini v frazem vključuje sestavina volk, v dveh tretjinah primerov ta tudi ostaja (*Lupus pilum mutat, non mentem (= mores)*). (Erazem) – *Volk menja dlako, ne pa nravi.*).

Preostali obravnavani frazemi na njegovo mesto po enkrat vključujejo sestavine **vrana** (*Lupus non mordet lupum. – Volk volka ne grize*. SSKJ: preg. vrana vrani oči ne izključuje), **hudič** oz. **vrag, bik** (*Tenere (: teneo) lupum auribus. – Držati (: držim) volka za ušesa (tj. premagati največjo težavo, oviro)*). SSF: izpuliti hudiču rep; prim. zgrabiti hudiča za roge, prijeti vraga za roge, zgrabiti bika za roge; zgrabiti bika za roge; SSKJ: ekspr. izpuliti hudiču rep; zgrabiti bika za roge; ekspr. prijeti bika za roge), namesto latinske dvojice *brezno – volk* pa v dveh primerih **Scila – Karibda, krnica – pečina, kladivo – nakovalom** (*A fronte praecipitium est, a tergo lupi*. (Erazem) – *Spredaj je brezno, zadaj volkovi*. SSF: med Scilo in Karibdo; sop.: med krnico in pečino; prim. med kladivom in nakovalom; SSKJ: knjiž. priti med Scilo in Karibdo; ekspr. znašel se je med kladivom in nakovalom; *Hac urget lupus, hac canis*. (Horacij) – *Tu napada volk, tu pes (tj. biti med dvema zloma)*.). V enem primeru slovenski ustreznik ne vsebuje primerljive sestavine, ampak je smisel izražen s popolnoma drugačno mentalno sliko (*Cum lupis ululat, cum vulpibus*

⁸² Tak slab sloves si je osel nakopal že pri starih Grkih, zakaj, ni popolnoma jasno, najbrž pa »se jim je zdel s svojimi velikimi ušesi smešno grd in čudaški ter nekam kratke pameti« (Germ 2006: 153). Po drugi strani so stari Grki in Rimljani hvalili njegovo delavnost, vztrajnost, vzdržljivost, nezahtevnost in skromnost (Germ 2006: 153), a v zgornjem naboru frazemov primera, ki bi ga navdihnila takšna pozitivna oslova podoba, ni.

vulpinatur. – *Z volkovi tuli, z lisicami se dela lisico.* SSF: obračati plašč po vetru; prim. obračati se po vetru; SSKJ: ekspr. obračati plašč po vetru).

V evropski kulturni tradiciji je močno zakoreninjena negativna simbolika volka. Že v antični mitologiji in pozneje v krščanski ikonografiji je simboliziral **zlo, krvoločnost, napadalnost, okrutnost, pokvarjenost in požrešnost**, izrazito osovražen pa je postal v srednjem veku. (Germ 2006: 217) V tej luči lahko dobro razumemo zgornje frazeme, v katerih volka v slovenščini zamenjujejo podobno negativno razumljene živali, bitja in položaji: vrana, ki se, enako **pokvarjena** kot volk, ukvarja z ne vedno moralno neoporečnimi posli in pri tem ščiti svoje pajdaše, dvojice Scila – Karibda, krnica – pečina in kladivo – nakovalo, ki v svojem primežu tako kot *volk* in *brezno* grozeče stiskajo človeka brez upanja na rešitev, ter bik in celo sam hudič oz. vrag,⁸³ to utelešenje skrajnega **zla oz. divje moči**, ki ga ukrotimo le z največjimi naporji, kot je malodane nemogoče volka *držati za ušesa* (bika *zgrabiti za roge* ali pa hudiču *izpuliti rep*).

5.2.3.1.2.4 Pes

V več kot polovici zbranih primerov (poglavje 4.3.2.3.2.4) je frazemska sestavina *pes* v slovenščini ohranjena (*Canes, qui plurimum latrant, perraro mordent.* – *Psi, ki mnogo lajajo, zelo redko grizejo.*).

V treh primerih pa jo zamenjuje druga sestavina: **vrana** (*Canis caninam non est (pellem).* (Varo) – *Pes ne je pasje kože.* SSKJ: preg. vrana vrani oči ne izkljuje), **človek** (*Canis mortuus non mordet.* (Kurcij) – *Mrtev pes ne grize.* Pavlica: Mrtvi ne grize.), namesto latinske dvojice *brezno* – *volk* pa **Scila – Karibda, krnica – pečina, kladivo – nakovalo** (*Hac urget lupus, hac canis.* (Horacij) – *Tu napada volk, tu pes (tj. biti med dvema zloma).* SSF: med Scilo in Karibdo; sop.: med krnico in pečino; prim. med kladivom in nakovalom; SSKJ: knjiž. priti med Scilo in Karibdo; ekspr. znašel se je med kladivom in nakovalom).

⁸³ Med krščanskimi pisci je eden najpogostejših simbolov hudiča volk, ki napada ovce, čim jih pastir spusti izpred oči, tako kot hudič pogubi krščanske duše, ki se oddaljijo od Kristusa. Tudi bestiariji volka zaradi oblike telesa pogosto enačijo s Satanom (njegovo telo je spredaj močnejše kot zadaj, kar naj bi kazalo na to, da je bil na začetku nebeški angel, potem pa je bil pahnjen v pekel in je izgubil svojo moč). V srednjem veku so k vsemu temu učenjaki dodali še utemeljitev, da volk zaradi domnevno trdega vratu ne more pogledati nazaj, kakor se hudič ne more spokoriti in vrniti k Bogu. Povzeli pa so tudi antično vražo, da lahko, če volk prvi opazi človeka, njegov pogled človeku vzame glas in moč. (Germ 2006: 218)

Pes je že od nekdaj ena izmed človeku najbližjih živali – некоč je čuval dom, varoval črede pred volkovi in pomagal pri lovu – in ima zato tudi pomembno mesto v jeziku in frazeologiji. Že Plinij omenja njegovo **bistrost in zvestobo**, torej hvalevredne lastnosti tega človekovega najboljšega prijatelja, ki jih v svojem simboličnem naboru ohranja do danes. (Germ 2006: 174) Po drugi strani pa je pes že v antiki simboliziral **nesramnost** in se je v tem smislu uporabljal tudi kot zmerljivka, z njim pa so prav tako označevali **zlobne in sitne** ljudi, predvsem ženske (Otto 1890: 68). Tudi Wiesthalerjev slovar pod geslom *canis* (pes) navaja podobne pomene: psovka nesramnemu, »ciničnemu«, umazanemu človeku; ujedljivec, besnež; zaničlj. lizun, prilizovalec, slinež, »kreatura«. Zelo povedno je v tem smislu tudi poimenovanje hudih zmerljivk v slovenščini – rečemo jim *psovke*, za katere *Slovenski etimološki slovar* navaja izvorni pomen **obravnavati koga kot psa* in **reči komu, da je pes*. O pasji **nevoščljivosti in požrešnosti** je pisal že Ezop,⁸⁴ v naboru krščanskih pregreh pa zaradi dremanja na soncu, popadljivosti pri hranjenju in pogostega parjenja predstavlja tudi **lenobo, naglo jezo in nečistost** (Germ 2006: 175). Poleg vsega omenjenega nosi pes še nekaj sorodnih simbolnih pomenov: iz prezgodnje vdanosti in zvestobe izpeljano **ponižnost**, iz pogosto grobega in neusmiljenega človekovega odnosa do psa **malovrednost oz. ničvrednost**, iz njegove nesramnosti pa celo **hudobnost in nasilnost** (Keber 1996: 288–294).

Po vsem tem lahko razumemo, da je, kot ugotavlja Keber (1998b: 109), glede na število »lastnosti, zlasti slabih, /.../ v mnogih jezikih na prvem mestu pes.« Predvsem negativno razumevanje potrjujejo tudi moji zgledi, saj sestavino *pes* v slovenščini zamenjuje *vrana*, ki pri nepoštenih poslih ščiti svoje pajdaše (glej še prejšnje poglavje 4.3.2.3.2.3 Volk) in dvojice *Scila – Karibda*, *krnica – pečina* in *kladivo – nakovalo*, ki v svojem primežu tako kot *volk* in *pes* grozeče stiskajo človeka brez upanja na rešitev (spet glej prejšnje poglavje 4.3.2.3.2.3 Volk).

Glede na sicer živahno vključevanje te sestavine v slovenske frazeme, kot ga izpričujejo upoštevani jezikovni priročniki in strokovna literatura, me čudi, da je frazemov, ki so glede na kriterije razvrščanja ostali v skupini, primerni za pričujočo vsebinsko analizo, tako malo. Po tem bi namreč lahko sklepali, da velik delež obravnavanih latinskih frazemov s sestavino *pes* v slovenščini sploh nima ustreznika (podskupina B3) in je tako

⁸⁴ V basni o psu, ki s kosom mesa v gobcu stoji na mostu in na vodni gladini opazi svoj odsev. Da bi tekmeču ukradel njegov kos, spusti meso in se vrže v reko. (Germ 2006: 175)

podoba psa slabo »prenesena« v slovenščino. Mogoče bi nam ta pojav osvetlil že podrobnejši pregled izhodiščnega gradiva Baničeve zbirke.

5.2.3.1.2.5 *Ptica*

Zelo zanimivo se mi zdi dogajanje v zvezi s sestavino *ptica* – le v dobri tretjini zbranega gradiva (poglavje 4.3.2.3.2.5) namreč ohranja svojo prisotnost tudi v slovenskih frazemih (*Concolores aves facillime congregantur. – Ptice enake barve se najrajši zbirajo.* SSKJ: pog. iste sorte ptiči skupaj letijo; pog. gliha vkup štrih; Pavlica: *Enaki ptiči skupaj lete.*).

Kljub vsemu jo v preostalih primerih nadomeščata ptici, le da prav določene vrste: po dvakrat **vrana** (*Alba avis. (Cicero) – Bela ptica; bela vrana. Tudi avis alba.* SSF: [kot] bela vrana; prim. črna ovca; SSKJ: ekspr. tak delavec je v podjetju bela vrana) in **vrabec oz. golob** (*Capta avis est melior quam mille in gramine ruris. (Schreger) – Bolje ujeta ptica kakor tisoč ptic na polju. // Est avis in dextra melior quam quattuor extra. – Bolje je ena ptica v desnici kakor štiri na veji.* SSKJ: preg. boljši je vrabec v roki kakor golob na strehi), enkrat pa slovenski ustreznik ne vsebuje omenjene sestavine (*Amicus versus rara avis. – Pravi prijatelj je redka ptica.* Pavlica: Resnični prijatelji so redko sejani. Gigafida: pravi/resnični/dobri prijatelji so redki).

V prvem primeru je v obeh jezikih redkost prikazana s telesno lastnostjo, **belo barvo** perja, ki je med pticami, še bolj pa najbrž med vranami, zelo redka. V slovenščini kaže izbira vrane morebiti na še višjo stopnjo izražene lastnosti,⁸⁵ vsekakor pa je v tem primeru zaradi prevlade simbolike bele barve zanemarjena njena sicer negativna simbolika (zlohotnost, lenoba, slaboumna nečimrnost). V drugem primeru je *ptica* v slovenščini dvakrat zamenjana z vrabcem – nasprotje med eno boljšo, a težko dosegljivo, in drugo slabšo, a vsaj zagotovljeno možnostjo je skupno frazemoma v obeh jezikih (*ujeta : na polju // v desnici : na veji, v roki : na strehi*), le da je sicer obakrat **kvantitativno** načelo delovanja drugače izraženo: v latinščini s številom, pri čemer je bolje več (*ena ptica : tisoč ptic, ena ptica : štiri ptice*), v slovenščini pa z velikostjo, pri čemer je bolje večje (*vrabec : golob*).⁸⁶

⁸⁵ Sicer pozna tudi latinščina frazem *Albo corvo rarior. – Redkejši od belega krokarda.*

⁸⁶ Sicer pozna tudi latinščina prekrivni frazem, ki deluje glede na velikost: *Ad praesens ova cras pullis sunt meliora. (Neander) – Boljša so danes jajca kakor jutri piščanci.* Pri tem ustvarja nasprotje dosegljivosti ne glede na krajevno (v roki : na strehi), ampak glede na časovno oddaljenost (*danes : jutri*), velikostno

6 Sklep

Glede na ugotovitve v zvezi z prekrivnostjo latinskih in slovenskih frazemov lahko sklenem, da na začetku postavljenih hipotez ne morem potrditi. Prvi hipotezi (med somatskimi frazemi lahko pričakujem visoko stopnjo prekrivnosti, saj je človeško telo takrat in danes razmeroma enako, oba jezika uvrščamo med indoevropske, zaradi zgodovinskih in geografskih okoliščin pa imamo podedovane tudi skupne predstave o svetu) in drugi hipotezi (med živalskimi frazemi lahko pričakujem nekoliko manj prekrivnosti, saj so del manj univerzalnega, bolj časovno, kulturno in prostorsko pogojenega okolja, ki je bilo do danes podvrženo večjim spremembam kot človeško telo) namreč nasprotujejo pridobljeni podatki, ki ne izkazujejo niti posebno visoke stopnje prekrivnosti med frazemi obeh jezikov (razkrivajo, da nam je vsaj polovica izbranih latinskih frazemov tuja) niti več prekrivnosti med somatskimi frazemi kot med živalskimi, temveč celo obratno. Po drugi strani je primerjava vključevanja posameznih somatskih in živalskih sestavin v frazeme pokazala več podobnosti med jezikoma, kar bi lahko v tem delu kazalo na neustrezno izbran vir gradiva in s tem njegov nabor ter na nadaljnjo metodo dela. K razmišljanju o ugotovitvah lahko dodam še predvidevanje, da je bila latinščina skozi čas pri nas omejena na izobražene govorce, ki jih verjetno ni bilo zelo veliko, kar je imelo gotovo tudi vpliv na kakovost stika med latinščino in slovenščino.

Manj presenečenj je bilo ob raziskovanju življenja posameznih somatskih ali živalskih frazemskih sestavin. Po pričakovanjih se med najpogostejšimi telesnimi deli pojavljajo udi, ki omogočajo gibanje in opravljanje dela (roka, noga), čutilni organi (oko, uho), organi, ki omogočajo govorjenje (jezik, usta), mišljenje (um), čutenje (srce, prsi) ter del telesa, na katerem se snovno manifestira notranje človeško dogajanje – značaj in čustva (obraz). Z uvrstitvijo nižje od desetega mesta so me presenetili predvsem nos in prst (vsak le s štirimi pojavitvami) in hrbet (tri pojavitve).

V zvezi z živalskimi frazemskimi sestavinami lahko v splošnem in glede na pridobljene podatke ugotovimo, da se v frazemih pogosteje pojavljajo živali, ki so človeku najbližje – bodisi domače živali, ki nam pomagajo pri delu, jih gojimo, varujemo ali lovimo (osel, pes, ovca, svinja, vol, konj, bik, drobnica, mačka, zajec, riba, ptica), bodisi tiste, ki se jih

nasprotje pa na bolj ali manj hranljivi zgodnejši oz. poznejši razvojni stopnji domače živali (*jajce* : *piščanec*).

bojimo, ker lahko poškodujejo nas ali našo lastnino (volk, miš, lisica, kača). Za razmeroma pogoste pa se je izkazalo tudi nekaj živali, ki niso niti domače niti škodljivci oz. človekovi sovražniki – to so lev, vran in žaba. Za vse tri lahko predvidevamo, da so svojo bogato metaforiko razvili v stoletja živih basnih. Sicer je razporeditev pričakovana, le za kokoš in kozo bi pričakovala pogostejšo pojavnost (vsaka od njiju se pojavi le štirikrat).

Ob poglobljenem pregledu frazemov s sestavinami najpogostejših petih delov telesa in živali (duh, duša, oko, roka, noga, obraz; lev, osel, volk, pes, ptica) je sicer mogoče opaziti, da je med živalskimi frazemi v slovenščini veliko več razlik oz. zamenjav posameznih sestavin kot pri somatskih, kar kljub vsemu kaže na več prekrivnosti med somatskimi frazemi obeh jezikov in deloma potrjuje drugo hipotezo.

Za manjši delež frazemov (podskupina B2) sem ugotovila, da ga kodifikacija (še) ni zajela in ga zato zaman iščemo v slovarjih, kljub temu da ga v slovenščini sicer uporabljamo, kar je mogoče zaznati in potrditi s sodobnimi računalniškimi orodji, kot je besedilni korpus Gigafida. Predpostavljam, da so bili ti frazemi skozi čas vse do danes sicer v rabi, a jih v slovenščino zaradi tega ali onega razloga nismo sprejeli, ali pa ti frazemi v času zbiranja gradiva za uporabljena slovarja resnično še niso živeli in jih ni bilo mogoče zaznati, ker smo jih šele v zadnjem času posvojili iz kakšnega drugega sodobnega jezika (ta pa morebiti iz latinščine ali pa tudi ne). Malo verjetna se mi sicer zdi misel, da bi imela latinščina danes na slovenščino močen vpliv v smislu neposrednega prehajanja frazemov, a vseeno si te možnosti ne upam popolnoma izključiti. Nenazadnje med govorce slovenščine latinščina le še vzdržuje status prestižnega jezika, s katerim se trudimo izkazovati svojo razgledanost in podkrepiti verodostojnost izrečenega.

Glede na to, da izbrana vira gradiva za to nalogo nista strogo frazeološka, kar je razvidno tako iz njunega nabora frazeoloških enot kot tudi iz načina njegove obdelave in prikaza, je bilo obdelovanje gradiva razmeroma naporno, kar se kaže tudi skozi mojo mestoma neustrezno ali morebiti celo napačno presojo pri razvrščanju v skupine in obdelavi gradiva nasploh. Naj pričujoče delo torej služi kot soliden poskus obravnave izbrane tematike in droben prispevek k razmeroma neaktivnemu področju latinske oz. latinsko-slovenske frazeologije pri nas ter celo navduši kakšnega raziskovalca, da bi se podal na to vznemirljivo pot odkrivanja človeškega razumevanja sveta skozi čas.

7 Viri in literatura

Viri

BANIČ, Stanko, 1996²: *Latinski pregovori, izreki in izrazi*. Ljubljana: DZS.

PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.

Literatura

ARISTOTEL, 2011: *Retorika*. Prevod, spremna beseda, komentar in slovar Matej Hriberšek. Ljubljana: Šola retorike Zupančič&Zupančič.

BINDER, Wilhelm, 1856: *Medulla proverbiorum latinorum*. Stuttgart: J.B. Metzler.

BOJC, Etbin, 1980²: *Pregovori in reki na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.

BOLHAR, Alojzij, 2005: *Slovenske basni in živalske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

ČERMÁK, František, 1998: Somatic Idioms Revisited. *Europhras 95: Europäische Phraseologie im Vergleich: gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer. 109–119.

GANTAR, Kajetan, 2000: Janez Svetokriški in latinščina. *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 117–129.

GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GANTAR, Polona, 2013: Slovar slovenskih frazemov in sodobna slovenska frazeologija: Sanja svinja o koruzi, koruze pa nikjer. *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 145–156.

GERM, Tine, 2006: *Simbolika živali*. Ljubljana: Modrijan založba, d. o. o.

GLÄSER, Rosemarie, 1984: The translation aspect of phraseological units in English and German. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics (od leta 1998 Poznań Studies in*

Contemporary Linguistics). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. 123–134.

GRUNTAR VILFAN, Sibil, 2014: *Non scholae sed vitae discimus : vpliv klasične gimnazije na prevzemanje latinskih pregovorov v slovenščino. Več glav več ve : frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi = Zwei Köpfe wissen mehr als einer : Phraseologie und Parömiologie im Wörterbuch und Alltag = Two heads are better than one : phraseology and paremiology in dictionaries and in everyday use*. Maribor: Oddelek za germanistiko, Filozofska fakulteta; Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 62–78.

HAFNER, Sonja, 1990: *Prispevki k zgodovini odmevov antične basni na Slovenskem*, diplomsko delo.

HROVAT, Mirko, 1983: *Človek v zrcalu pregovorov*. Trst: Založništvo tržaškega tiska d. d.

HRIBERŠEK, Matej, 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

KEBER, Janez, 1996: *Živali v prisposodobah 1*. Celje: Mohorjeva družba.

KEBER, Janez, 1998a: *Živali v prisposodobah 2*. Celje: Mohorjeva družba.

KEBER, Janez, 1998b: Raziskovanje slovenske frazeologije: živalski nazivi v frazeologemih. *Jezikoslovni zapiski 4*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 99–112.

KMECL, Matjaž, 1991: Ob tristoletnici izhajanja »Svetega priročnika«. Uvodna beseda v *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Ur. Mirko Rupel. Koper: Lipa. V–XII.

KMECL, Matjaž, 1995⁴: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.

KRŽIŠNIK-KOLŠEK, Erika, 1990: Sestavina roka v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. *XXVI. SSJLK*. 141–154.

KRŽIŠNIK, Erika, 1995/96: Zbirka Mali frazeološki rječnici in Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik. *Jezik in slovstvo* 41/3. 157–166.

KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIĆ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Kržišnik, Erika (ur.): 35. *seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti. 61–80.

KRŽIŠNIK, Erika, 2000: Biblične stalne zveze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku. *Razprave II. Razreda SAZU – XVII*. 67–80.

KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja. *Slavistična revija* 52/2. 199–208.

KRŽIŠNIK, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1. 33–47.

KRŽIŠNIK, Erika, 2009: Telo in frazeologija. *Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 151–168.

LAKOFF, George, 1998: Sodobna teorija metafore. V: Božidar Kante (ur.), *Kaj je metafora*. Ljubljana. 271–330.

LUDVIK, Dušan, 1972: Viri srednjeveške živalske basni. *Slavistična revija*, št. 4. 468–472.

MARTINČIČ, Tanja, 2001: *Frazeologija v Svetem priročniku Janeza Svetokriškega*, diplomsko delo.

MEDIJA, Nevenka, 2002: *Obseg in vloga latinskih pregovorov v slovenskih učbenikih za latinščino*, magistrsko delo.

OTTO, August, 1890: *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Leipzig: B. G. Teubner.

PETERMANN, Jürgen, 1988: Frazeologija v slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Boris Paternu, Franc Jakopin (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura* (Obdobja, 8). 301–310.

PÖPPELMANN, Christa, 2010: *Nomen est omen: najbolj znani latinski citati in izreki in kaj se skriva za njimi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

RUČIGAJ, Katjuša, 1999: *Ležati na enem ušesu ali gledati pod kožo (Primerjava nizozemskih in slovenskih somatskih frazemov)*, diplomsko delo.

RUPEL, Mirko, 1991: Janez Svetokriški in njegovo delo. Uvod v *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Ur. Mirko Rupel. Koper: Lipa. XIII–XXXVIII.

SUHADOLNIK, Stane, 1960/61: Josip Pavlica, Frazeološki slovar v petih jezikih. *JiS* 6/6. 200–205.

SVETOKRIŠKI, Janez, 1991: *Sacrum promptuarium Janeza Svetokriškega*. Ur. Mirko Rupel, uvodna beseda Matjaž Kmecl. Koper: Lipa.

TOPORIŠIČ, Jože, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. Ljubljana: *Jezik in slovstvo* 8. 273–279.

TRDINA, Silva, 1977: *Besedna umetnost* (2. del, literarna teorija). Ljubljana: Mladinska knjiga.

WIERZBICKA, Anna, 1996: *Semantics: primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.

Slovarji

BRADAČ, Fran, 1980³: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

DOKLER, Anton, 1915: *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Knezoškofijski zavod Sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano.

KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC.

Razvezani jezik = Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine.
URL: <http://www.razvezanijezik.org>.

SNOJ, Marko, 2009: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan založba, d.o.o.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS, 1994. Tudi URL: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2000.

WIESTHALER, Fran, 1993–2007: *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Kres.

Korpus

Gigafida = Besedilni korpus slovenskega jezika Gigafida. URL: <http://www.gigafida.net>.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, december 2014

Martina Eyer

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana Martina Eyer izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem / ne dovoljujem

(ustrezno obkrožiti)

objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidatke: